

रतुवामाई नगरपालिकाको शिक्षा योजना

रतुवामाई नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा
सिजुवा, मोरङ ।

शिक्षा योजना निर्माण समिति

संयोजक	: श्री हरिबहादुर राई
सदस्य	: श्री जीतबहादुर कटुवाल
सदस्य	: श्री कञ्चनमाला वर्मा
सदस्य	: श्री प्रकाश वस्नेत
सदस्य	: श्री घनश्याम ताजपुरिया
सदस्य	: श्री विश्वनाथ राय
सदस्य	: श्री विन्देश्वर मण्डल
सदस्य	: श्री डा. ओमप्रकाश सिंह
सदस्य सचिव	: श्री रविन्द्रकुमार पण्डित

मस्यौदा लेखन उपसमिति

संयोजक	: श्री जीतबहादुर कटुवाल	सदस्य	: श्री कञ्चनमाला वर्मा
सदस्य	: श्री प्रकाश वस्नेत	सदस्य	: श्री घनश्याम ताजपुरिया
सदस्य	: श्री विश्वनाथ राय	सदस्य	: श्री विन्देश्वर मण्डल
सदस्य	: श्री डा. ओमप्रकाश सिंह	सदस्य	: श्री रविन्द्रकुमार पण्डित
सदस्य	: श्री भवानीप्रसाद ठकाल	सदस्य	: श्री यज्ञकुमार निरौला
सदस्य	: श्री दिलबहादुर परियार	सदस्य	: श्री विनोद घिमिरे

भाषा सम्पादन

श्री जीतबहादुर कटुवाल
श्री यज्ञकुमार निरौला
श्री दिलबहादुर परियार

हाम्रो भनाइ

नेपालको संविधान, २०७२ मा उल्लिखित अधिकारले संविधानको अधीनमा रहेर स्थानीय तहले आफ्ना क्षेत्र अधिकार भित्रका आवश्यक कानून तथा योजना आफैँ बनाउनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । संविधानमा उल्लेखित अधिकारको प्रयोगअन्तर्गत स्थानीय तह सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद-३ को दफा ११ (ज) मा स्थानीय तहले शिक्षासम्बन्धी गर्नु पर्ने काम, कर्तव्य र अधिकारको व्यवस्था गरिएको छ । संविधानको अनुसूची-८ मा स्थानीय तहको अधिकारको सूचीमा राखिएको छ । यहीँ अधिकारको परिधिमा रहेर आधारभूत र माध्यमिक शिक्षासम्बन्धी व्यवस्थालाई कार्यान्वयनमा ल्याउने प्रयासको निरन्तरताको लागि नगरपालिकाद्वारा यो योजना तर्जुमा गरिएको छ । नेपालको संविधानको धारा-३१ मा प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहको शिक्षालाई निःशुल्क दिइने व्यवस्था गरी शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा उल्लेख गरिएको छ । यसअन्तर्गत प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, अभिभावक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, खुला तथा वैकल्पिक र निरन्तर सिकाइ, सामुदायिक सिकाइ र विशेष शिक्षासम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन गर्ने भन्ने कुरा समेत उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी अपाङ्गता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई कानून बमोजिम निःशुल्क उच्च शिक्षा पाउने, नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानून बमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने जस्ता हक संविधानले प्रदान गरेको छ । यसै संवैधानिक व्यवस्थाअनुरूप रतुवामाई नगरपालिकाको समग्र शिक्षाक्षेत्र विकासको लक्ष्य तथा उद्देश्य निर्धारण गरी सो उद्देश्य प्राप्त गर्नका लागि आवश्यक नीति, रणनीति, प्राथमिकता आदिको पहिचान गर्दै माध्यमिक र आधारभूत विद्यालय तहसम्मको शिक्षाको मार्गचित्रका लागि यो शिक्षा योजना तर्जुमा गरिएको हो ।

रतुवामाई नगरपालिकाको शैक्षिक योजना निर्माण तथा लेखनकार्यमा समितिका संयोजक हरि राई, सदस्य सचिव शिक्षा शाखा प्रमुख सुरेशप्रसाद निरौला रहनुभएकोमा उहाँको सरुवा भई उक्त स्थानमा आउनुहुने शिक्षा शाखा प्रमुख रविन्द्रकुमार पण्डित रहनुभएको छ । योजना निर्माण समितिका सदस्यहरू जीतबहादुर कटुवाल, कञ्चनमाला वर्मा, प्रकाश वस्नेत, घनश्याम ताजपुरिया, विश्वनाथ राय, विन्देश्वर मण्डल, डा. ओमप्रकाश सिंह तथा मस्यौदा लेखन उपसमितिका संयोजक जीतबहादुर कुटुवाल तथा सदस्यहरू भवानीप्रसाद ढकाल, यज्ञकुमार निरौला, दिलबहादुर परियार, कञ्चनमाला वर्मा, विन्देश्वर मण्डल, विश्वनाथ राय, डा. ओमप्रकाश सिंह, सुरेशप्रसाद निरौला, प्रकाश वस्नेत, विनोद घिमिरे, घनश्याम ताजपुरिया संलग्न रहनु भएको छ । सरोकारवाला

सबैको सुझावका आधारमा यसको रूपरेखा तयार गरिएको छ । यसको लेखन कार्य तथा परिमार्जन कार्यमा संलग्न सबैप्रति रतुवामाई नगरपालिका, शिक्षा शाखा हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछ ।

योजनाको सारांश

- रतुवामाई नगरपालिकाको शिक्षा योजनालाई सर्वव्यापी, गुणस्तरीय, समावेशी तथा जीवनोपयोगी बनाउने उद्देश्यले तयार गरिएको छ । यसले स्थानीय तहको शिक्षा सम्बन्धी रूपरेखा तयार गरी विद्यालय, शिक्षक, अभिभावक तथा समुदायका सबै पक्षलाई समेटेर शिक्षाको दिगो विकास सुनिश्चित गर्ने अपेक्षा लिएको छ ।
- शिक्षालाई प्रभावकारी बनाउन स्थानीय तहले नीतिगत सुधार, बजेट व्यवस्थापन, विद्यालयको भौतिक तथा प्रविधिमैत्री पूर्वाधार निर्माण, शिक्षक व्यवस्थापन, विद्यालय सञ्चालन तथा अनुगमनको जिम्मेवारी लिएको छ ।
- विशेष गरी विद्यालय बाहिर रहेका दलित, विपन्न तथा सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकालाई शिक्षाको पहुँचमा ल्याउन र सहभागी गराउन प्रयास गरिने छ । यसका लागि समुदाय केन्द्रित कार्यक्रम, सामुदायिक तथा संस्थागत सबै सरोकारवाला पक्षसँग सहकार्य गरिने छ ।
- शारीरिक, मानसिक, समाजिक तथा नैतिक शिक्षा सम्बन्धी आवश्यक संरचना निर्माण तथा प्रवर्द्धन गरिने छ ।
- पालिकाको शिक्षालाई पहुँचयुक्त, गुणस्तरीय, समावेशी, जीवनोपयोगी र प्रविधिमैत्री बनाउने दीर्घकालीन लक्ष्यका साथ तयार गरिएको छ ।
- शिक्षालाई प्रभावकारी बनाउन स्थानीय तहले नीतिगत सुधार, बजेट व्यवस्थापन, भौतिक तथा प्रविधिमैत्री पूर्वाधार निर्माण, शिक्षक व्यवस्थापन, विद्यालय सञ्चालन तथा अनुगमनको जिम्मेवारी लिने छ ।
- शिक्षामा नवप्रवर्तन प्रयोगको अभ्यासलाई लागू गर्न समुदाय-केन्द्रित कार्यक्रम, सार्वजनिक-निजी साझेदारी कार्यक्रम र सहयोगी संस्थाहरूसँग सहकार्य गर्ने कार्य अधि बढाइने छ ।
- विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक पूर्वाधारलाई सुदृढ गर्दै सुरक्षित, बालमैत्री र समावेशी वातावरण सिर्जना गरिने छ ।

- विद्यालय व्यवस्थापन सुधार गर्न विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा शिक्षक-अभिभावक सङ्घलाई थप सशक्त बनाइने छ ।
- शिक्षकहरूको सिप र दक्षता अभिवृद्धि गर्न नियमित तालिम, कार्यशाला तथा प्रविधिमैत्री शिक्षण विधिको प्रयोगलाई प्राथमिकता दिइने छ ।
- व्यावसायिक तथा सिपमूलक शिक्षालाई प्रवर्द्धन गर्दै विद्यार्थीलाई श्रम बजारसँग जोड्ने योजना बनाइने छ ।
- शिक्षामा अनुसन्धान, सहकार्य र प्रविधिको समुचित प्रयोगलाई बढावा दिइने छ ।
- कक्षाकोठामा सिर्जनात्मक, प्रयोगात्मक तथा अनुसन्धानमूलक सिकाइ वातावरण सिर्जना गर्न सम्बन्धित पक्षलाई क्रियाशील बनाइने छ ।
- मानसिक स्वास्थ्य, परामर्श सेवा, खेलकुद, कला, संस्कृति तथा अतिरिक्त क्रियाकलापलाई सञ्चालन गरिने छ ।
- शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूलाई डिजिटल साक्षरता सम्बन्धी तालिम उपलब्ध गराइने छ ।
- विद्यालय सुधारका लागि समुदाय र अभिभावकको सहभागिता बढाइने छ । अभिभावक-शिक्षक अन्तरक्रियालाई संस्थागत गर्दै बालबालिकाको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार ल्याइने छ ।
- विद्यालयका गतिविधिमा समुदायको सक्रिय सहभागिता बढाउन सचेतना कार्यक्रम, अन्तरक्रिया तथा सहकार्यात्मक योजना कार्यान्वयन गरिने छ ।
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्र, विद्यालय, स्थानीय गैर सरकारी सङ्घ संस्थाहरू, नागरिक समाज, सञ्चार माध्यमको प्रयोग तथा परिचालन गरी साक्षरता तथा साक्षरोत्तर कक्षाहरू सञ्चालन गरिने छ ।
- विपद्को अवस्थामा बालबालिकाको शिक्षालाई निरन्तरता दिई उनीहरूको शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक विकासमा आवश्यक सहयोग पुर्याइने छ ।
- शिक्षालाई बालमैत्री तथा अपाङ्गतामैत्री पूर्वाधारयुक्त बनाउन आवश्यक सहयोग गरिने छ ।
- शिक्षाको प्रभावकारिता मापन गर्न नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सुदृढ पारिने छ ।

क) विषय प्रवेश

नेपालको संविधान, २०७२ को धारा-३१ मा शिक्षा सम्बन्धी मौलिक हकको व्यवस्था गरिएको छ । यसले शिक्षामा पहुँचको हक स्थापित गरेको छ । राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क पाउने, अपाङ्गता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई कानुन बमोजिम निःशुल्क उच्च शिक्षा पाउने, नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानुन बमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था स्थापना र सञ्चालन गर्न पाउने हक हुने जस्ता शिक्षा सम्बन्धी मौलिक हकको प्रत्याभूत गरेको छ । सबै बालबालिकाहरूका लागि सर्वाङ्गीण विकासमा केन्द्रित गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्नु र अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा र निःशुल्क माध्यमिक शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गरी शिक्षालाई गुणस्तरीय, जीवनोपयोगी र प्रविधिमैत्री बनाउनु यस नगरको शैक्षिक योजनाको मुख्य उद्देश्य हो । यस योजनाले योजना अवधिभर शिक्षाका अवसरहरू सुनिश्चित गर्ने र प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक सिप विकासमा सबैको समावेशी र समतामूलक पहुँच विस्तार सुनिश्चित गर्ने समेत उद्देश्य लिएको छ । विद्यालयलाई भय, विभेद र दुर्व्यवहारमुक्त तथा विविधताअनुकूल बनाई बालबालिकालाई बालमैत्री वातावरणमा सिकाइ क्रियाकलापमा सहभागी हुनसक्ने गरी भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणलाई सुधार गर्ने र आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण परिस्थितिमा पनि बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गर्ने कार्य समेत यस योजनाको उद्देश्यमा समेटिएका छन् । बदलिँदो परिवर्तन तथा परिस्थितिलाई मध्यनजर गर्दै शिक्षामा समयानुकूल परिवर्तन गर्न जरूरी छ भन्ने महसुस गरेर आवश्यक कार्यक्रमहरूलाई योजनामा समावेश गरिएका छन् ।

ख) शिक्षा योजना निर्माणको आवश्यकता र औचित्य

सबैका लागि शिक्षा (२००१-२०१५) का लक्ष्य र उद्देश्य पूरा गर्नका लागि आर्थिक वर्ष २०६६/०६७ देखि सुरु भएको विद्यालय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम (२०६६-०७२) विद्यालय शिक्षाको समग्र दस्तावेजको रूपमा अगाडि ल्याइएको थियो । सो कार्यक्रमको समाप्ति र प्रभावकारितासँगै आर्थिक वर्ष २०७३/०७४ देखि विद्यालय क्षेत्र विकास योजना (२०७३/०७४-०७९/०८०) को निर्माण भई कार्यान्वयनको अन्तिम चरणमा

छ । यस पश्चात् शिक्षा क्षेत्र योजना (ESP) कार्यान्वयनका लागि यसको मस्यौदा समेत तयार भइसकेको अवस्था छ । परिवर्तित सन्दर्भमा देशमा संघीय सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकार गठन भएसँगै शिक्षा क्षेत्रमा पनि राष्ट्रिय लक्ष्य तथा उद्देश्यलाई समेट्दै प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रको शैक्षिक उन्नति र विकासको लागि शैक्षिक योजना निर्माण र कार्यान्वयनको अभ्यास हुँदै आएको छ । यसै क्रममा रतुवामाई नगरपालिकाले पनि नगरको शैक्षिक अवस्थालाई सुधार गरी गुणस्तरीय शिक्षामा सबैको पहुँच बढाउने अभिप्रायले यो शिक्षा योजनाको निर्माण कार्य अगाडि बढाएको छ । त्यसैले यसको आवश्यकता औचित्यपूर्ण हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

शिक्षा प्राप्त गरिने औपचारिक थलो विद्यालय हो । यो सिकाइको मूल थलो पनि हो । विद्यालयले बालबालिकाहरूको बौद्धिक तथा मानसिक विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । विद्यालय सिकाइको थलोका रूपमा तब विकास हुन्छ जब त्यहाँ विद्यार्थी धेरै समय बस्न रुचाउँछन् र उनीहरूले प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपबाट सिक्ने अवसर पाएका हुन्छन् । विद्यालयलाई सिकाइ वातावरण सिर्जना हुन सक्ने किसिमबाट व्यवस्था गर्नु पर्दछ । विद्यालयको व्यवस्था आकर्षक र सिकन योग्य बनाउन सकिएमा शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूको आपसी सम्बन्ध राम्रो हुन गई प्रभावकारी शिक्षणका निम्ति अनुकूल वातावरणको सिर्जना हुन्छ । विश्वव्यापीकरणको कारणले विश्वबजार एउटै बजारमा परिणत हुँदै गएको वर्तमान अवस्थामा सम्पूर्ण मानव जीवनलाई सार्थक बनाउन, उन्नतशील समाज निर्माण गर्न र मानवीय स्रोत उत्पादन तथा व्यवस्थापन गर्न गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु आवश्यक छ । गुणस्तरीय शिक्षाकै माध्यमले उत्पादित वस्तु तथा सेवालाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा समेत स्थापित, प्रतिस्पर्धी र सहभागितामूलक बनाउन सकिन्छ । शिक्षाको स्तर उकास्न नीति निर्माणको तहमा राज्यको दायित्व पनि उत्तिकै मात्रामा बिसन हुँदैन । यस कुरालाई मध्यनजर गर्दै राज्यले आधारभूत तह सम्मको शिक्षालाई बढी लगानी गर्ने काम बढ्दै गएको पनि छ । हामी एक स्पष्ट योजना सहित शैक्षिक सुधारको कार्यतिर शिक्षा योजना बनाएर लागेका छौं । कार्यक्रम र नीतिहरू जतिसुकै राम्रा भएपनि कार्यान्वयन तहमा सुधार नआएसम्म गुणस्तरमा सुधार आउँन सक्दैन । त्यसैले शिक्षासँग सरोकार राख्ने सम्पूर्ण पक्षले यसतर्फ ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

ग) स्थानीय तहमा शिक्षा योजना निर्माणको औचित्य

नेपालको संविधानले माध्यमिक तहसम्मको शिक्षाको व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई सुम्पिएको छ । संविधानले आधारभूत तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क र अनिवार्य, माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा

निःशुल्क हुने भनेर शिक्षालाई मौलिक हकका रूपमा राखी सबै बालबालिकालाई शिक्षाको सुनिश्चितता गर्न खोजेको छ। स्थानीय तहदेखि केन्द्रसम्मले शिक्षालाई पहिलो प्राथमिकतामा राखी दक्ष, सक्षम जनशक्ति उत्पादन गर्न सकेमा हाम्रा समुदाय, स्थानीय तह, प्रदेश र समग्र देशको नै विकास हुन सम्भव छ। गुणस्तरीय शिक्षा सर्वसुलभ भएमा मात्र मानवीय पूर्वाधार तयार भई अन्य क्षेत्रको विकासमा पनि सहयोग पुग्न सक्छ। रतुवामाई नगरपालिकाले शिक्षालाई सधैं पहिलो प्राथमिकताको रूपमा लिएको छ। शिक्षामा गुणस्तरीयताको खाँचो छ। नेपाल सरकारले गरेका राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता, शिक्षा नीति, विभिन्न घोषणाहरू, नेपालको संविधानले प्रदत्त गरेको अधिकार तथा व्यवस्था, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा भएको व्यवस्थाअनुरूप कार्य गर्न नगरपालिकाले शिक्षालाई महत्त्वपूर्ण विषयका रूपमा आत्मसात् गर्दै आएको छ। संविधानले गरेको व्यवस्थाको आधारमा स्थानीय तहको सरकारले शिक्षामा के गर्ने भन्ने बारेमा शिक्षा योजना निर्माण गरी लागु गर्न खोजेको छ। यसअन्तर्गत प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा, उच्च शिक्षा, अभिभावक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, खुला तथा वैकल्पिक र निरन्तर सिकाइ, सामुदायिक सिकाइ र विशेष शिक्षासम्बन्धी विभिन्न नीति, कानून, मापदण्ड, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन गर्ने भन्ने कुरा समेत उल्लेख गरिएको छ। त्यसकारण शिक्षा योजना निर्माणको आवश्यकता औचित्यपूर्ण हुने अपेक्षा गरिएको छ।

घ) शिक्षा योजना निर्माणका आधार

- नेपालको संविधान, २०७२
- शिक्षा ऐन, २०२८
- शिक्षा नियमावली, २०५९ (संशोधनसहित)
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४
- विद्यालय क्षेत्र विकास योजना
- अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ लगायत विद्यमान विद्यालय शिक्षासम्बन्धी ऐन, नियमावली
- स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७८ र स्थानीय तहको विकास योजना
- दिगो विकास लक्ष्य राष्ट्रिय कार्यढाँचा

ड) शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रिया

रतुवामाई नगरपालिकाले नगर शिक्षा योजना निर्माणको लागि नगरभित्रका सरोकारवाला सबै पक्ष र तहको सहभागितालाई सुनिश्चित गर्ने प्रयास गरेको छ । नगरपालिकाले पालिकाभित्र योजनाको सुरुवात गर्न प्रत्येक विद्यालयका शिक्षक, प्रधानाध्यापक, अभिभावक, शिक्षाप्रेमी, समाजसेवी, बुद्धिजिवी लगायतका शिक्षासँग सरोकार राख्ने वर्गको प्रत्यक्ष सहभागितामा छलफल गरेको छ । शिक्षाको विगतको अनुभव, वर्तमान अवस्थाको पहिचान र भावी कार्यक्रमको आधारमा स्थानीय तहमा शिक्षा योजना निर्माण गर्न र यसलाई कार्यान्वयन गर्न अब हामी जुटेका छौं । त्यसैले यसको कार्यान्वयनमा थप सफलता हासिल गर्नका लागि सहभागितामूलक तरिकाले योजना निर्माणमा मुख्य जोड दिइएको छ । यस योजना निर्माणको लागि पालिकाबाट बजेट विनियोजन गरिएको, शिक्षा योजना निर्माणका लागि समिति तथा उपसमितिको निर्माण गरिएको र योजनालाई मूर्तरूप दिन विषय केन्द्रित छलफल, अध्ययनका कार्यलाई अगाडि बढाइएको छ । 'हाम्रो शिक्षाको विकास हाम्रै लागि' भन्ने सोच राखेर शिक्षा योजनाको निर्माणको चरणमा तपसिल बमोजिमको प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको छ :

- शिक्षा योजना निर्माणको लागि पालिकाबाट बजेट विनियोजन गरिएको,
- शिक्षा योजना निर्माणका लागि योजना निर्माण समिति र आवश्यकताअनुसारका विभिन्न उपसमितिहरू गठन गरिएको,
- फ्यास रिपोर्ट, इमिस आदिको प्रयोग गरिएको र योजनालाई मूर्तरूप दिन आन्तरिक छलफल तथा कार्ययोजना निर्माण गरिएको,
- नगरपालिका क्षेत्रभित्र रहेका विद्यालयका तथ्याङ्क सङ्कलन गरी विश्लेषण गरिएको,
- विद्यालयका प्रधानाध्यापक, शिक्षक वि.व्य.स. अध्यक्ष, शिक्षक अभिभावक संघका अध्यक्ष, शिक्षाप्रेमी तथा सरोकारवालासँग छलफल गरिएको ,
- नेपालको संविधान, शिक्षा ऐन २०२८ तथा नियमावली २०५९, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४, विद्यालय क्षेत्र विकास योजना र अन्य आधारपत्रहरूको समेत अध्ययन गरी तयार गरिएको,

- छलफलबाट प्राप्त विभिन्न प्रकारका सुझावलाई खेसा तयारी, टिपोट र पृष्ठपोषण सङ्कलन गरिएको,
- विज्ञहरूको सुझाव र पृष्ठपोषणका आधारमा योजना निर्माण गरी नगर शिक्षा समिति, कार्यपालिका र नगरसभाबाट स्वीकृत गरी लागू गरिएको ।

च) योजनाको लेखाजोखा : यस योजनाको लेखाजोखा गर्नका लागि निम्न सूचकहरूका आधारमा समग्र योजना कार्यान्वयनको लेखाजोखा गरिने छ :

क. स.	कार्यक्रम/ गतिविधि	उद्देश्य	समय सीमा	जिम्मेवार निकाय /व्यक्ति वा स्रोत	कार्यान्वयन
१.	कार्यरत जनशक्ति व्यवस्थापन	दक्ष जनशक्तिको सुनिश्चितता		● स्थानीय तह शिक्षा, शिक्षा समिति ● प्रशिक्षक, तालिम स्थल, सभाहल	
२.	वार्षिक शैक्षिक कार्यक्रम योजना र कार्यान्वयन	प्रभावकारी कार्यान्वयन		● रणनीतिक योजना	शैक्षिक क्यालेन्टर प्रयोग
३.	योजना कार्यान्वयनको अवस्था अवलोकन	प्रभावकारी अनुगमन		अनुगमन समिति	अवलोकन प्रतिवेदन
४.	ऐन, नियमको प्रयोग, कार्यविधि निर्माण	कानुनी व्यवस्था सुदृढीकरण		नगरसभा	ऐन नियमको प्रयोग
५.	आवश्यक स्रोत साधन व्यवस्थापन	भौतिक तथा शैक्षिक पूर्वाधार सुधार		नगर कार्यपालिका	शिक्षा बजेट र विद्यालय अनुदान

६.	विद्यालय अनुगमन	अनुगमन प्रभावकारी बनाउने	मासिक	नगर शिक्षा समिति र शिक्षा शाखा	अनुगमन रिपोर्ट
७.	विद्यार्थी भर्ना	सबै बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच		● प्रअ , विद्यालय	भर्ना अभियान
८.	परीक्षा सञ्चालन	सिकाइ उपलब्धि मूल्याङ्कन,		● परीक्षा समिति, विषयगत समिति	आवधिक परीक्षा, निरन्तर मूल्याङ्कन

छ) योजनाको दस्तावेजको स्वरूप

परिच्छेद – एक : परिचय

परिच्छेद – दुई : दूरदृष्टि, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य निर्धारण

परिच्छेद – तीन : विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका मुख्य उपक्षेत्रहरू

परिच्छेद – चार : अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्र

परिच्छेद – पाँच : शिक्षाका उपक्षेत्रहरू

परिच्छेद – छ : सुशासन तथा व्यवस्थापन

परिच्छेद – सात : लगानी र व्यवस्थापन

परिच्छेद – आठ : अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

परिच्छेद : एक

परिचय

१.१ रतुवामाई नगरपालिकाको परिचय

क) ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

अघि रतुवामाई क्षेत्र विभिन्न राजा, रजौटाहरूको अधीनमा थियो । अघि कुनै बेला यो स्थान प्राग्ज्योतिषपुरमा पर्दथ्यो भने पछि गएर यो भेग मत्स्यदेश भित्र पर्न पुग्यो । त्यस बेला रतुवामाई क्षेत्र विराटराजाको अधीनमा थियो । यसैगरी यो प्रदेश इसापूर्व कालमा नै पुण्ड्रवर्धनको महत्त्वपूर्ण क्षेत्रका रूपमा रह्यो भने मध्यकालताकामा यस भेगमा मुरेहाङ्गको अस्तित्व रह्यो । त्यसपछि धनपाल, सुनवर्षी महाराज र अन्य रजौटाहरूको अधीनमा पर्दै रतुवामाई क्षेत्र पाल्पाली सेनहरूको अधीनमा पर्न पुग्यो । पाल्पाली सेनहरूले विजयपुर लगायतका क्षेत्र एकीकरण गर्दा यो भेग तिनको अधीनमा परेको हो । नेपाल एकीकरणको अभियान पछि भने सम्पूर्ण विजयपुर बृहत्तर नेपालमा गाभियो र यो भेग पनि स्वतः नै बृहत्तर नेपालमा पर्न पुग्यो । त्यसपछि यो भेग केही समयका लागि साँगुरिगढीबाट प्रशासित भयो । कालान्तरमा यस नगरपालिका क्षेत्रको प्रशासन मोरङ गोश्वाराबाट गर्न लागियो । यसको केन्द्र रंगेली थियो । वि.सं १८७२ सालमा यस भेगको सदरमुकाम साँगुरिगढीबाट रंगेलीमा सारिएको हो । त्यसपछि पनि रतुवामाई नगरपालिका क्षेत्र निरन्तर रूपमा मोरङको सिमाभित्र पर्यो । पछि जिल्ला विभाजनका क्रममा रतुवा खोलालाई सिमाना बनाएर यो क्षेत्र मोरङ भित्र परेको हो । यस नगरपालिकाको नाम भने यसका पूर्वतिर रहेको रतुवा खोलाको नामका आधारमा राखिएको हो ।

ख) भौगोलिक अवस्थिति

रतुवामाई नगरपालिका मोरङ जिल्लाको दक्षिण पूर्वी भागमा पर्दछ । यो नगरपालिकाको सबै भूभाग सम्म परेको तराईको क्षेत्रमा अवस्थित छ । मोरङको तात्कालीन सिजुवा, वरडंगा (१,४,५,७), गोविन्दपुर (१,३,४,७), भुर्किया, महादेवा र इटहरा लगायतका क्षेत्रलाई मिलाएर यो नगरपालिका स्थापना गरिएको हो । यस भेगका खोला किनाराहरूमा पहिलेदेखि नै स्थानीय आदिवासीहरूको बसोबास थियो । यस नगरपालिका भित्रका विभिन्न भागमा अहिले पनि त्यस्तो पुरानो बसोबासको केन्द्रका अवशेषहरू पाउन सकिन्छ । रतुवा र बक्राहा खोलाको बिच भागमा यो नगरपालिका अवस्थित छ । २६ डिग्री २९ मिनेटदेखि

२६ डिग्री ४८ मिनेट उत्तरी अक्षांश र ८७ डिग्री ३८ मिनेट देखि ८७ डिग्री ६३ मिनेट पूर्वी देशान्तरसम्म फैलिएको छ ।

यस नगरपालिकाको सीमाना दक्षिणतिर भारतको विहार प्रान्त, पूर्वमा रतुवाखोला, पश्चिममा सुनवर्षी र पथरी नगरपालिका तथा उत्तरमा उर्लावारी नगरपालिका पर्दछन् । यसको पूर्वतिर भने रतुवा खोलाले भापा जिल्लाबाट छुट्याएको छ । यस नगरपालिकाको सम्पूर्ण भूभाग सम्म तराई भागमा पर्दछ । यसको भू-उपयोगको अवस्थामा अधिकांश भूभाग खेतीयोग्य समतल जमिनले ढाकेको छ । रतुवामाई नगरपालिकाको क्षेत्रफल १४२.१५ व.कि.मी. (५४८८ वर्ग मि) रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०७८ का अनुसार रतुवामाई नगरपालिकाको कुल जनसङ्ख्या ६१,१३९ रहेको छ । जसमा पुरुषको जनसङ्ख्या २८,९९९ छ भने महिलाको जनसङ्ख्या ३२,१४० रहेको छ । यस नगरपालिकाको कार्यालय रतुवामाई नगरपालिका वाड न. – ७ सिजुवामा रहेको छ । मोरङको रतुवामाई नगरपालिकाको सम्पूर्ण क्षेत्र समतल छ । यहाँको माटो उर्वर छ र जमिन होचो देखिन्छ । यसको छेउछाउमा खोलाको बगर पनि प्रशस्तै छ । यहाँका खोला उत्तरदक्षिण भएर बग्दछन् ।

ग) सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था

रतुवामाई नगरपालिकामा क्षेत्री, बाहुन, ताजपुरिया, राजवंशी, मुसलमान, गन्गाई, सन्थाल, गुरुङ, मगर, तामाङ, नेवार, राई, लिम्बू, दलित आदि समुदायका जातिहरूको बसोबास छ । यी जातिहरूको बिचमा केही साझा र केही फरक सांस्कृतिक परम्पराको विकास भएको छ । जातिगत रूपमा लगाउने पहिरन पनि छन् । यिनले रतुवामाई नगरपालिकाको पहिचान गराउँछन् । यस नगरपालिकामा विभिन्न प्रकारका चाडपर्व मनाइन्छन् । केही चाडपर्वहरू धर्म, जातजाति र स्थानका आधारमा फरक फरक छन् । यसरी मनाइने चाडपर्वहरू पनि कुनै तिथिअनुसार मनाइन्छ भने कुनै गतेअनुसार मनाइने गरिएको पाइन्छ । जस्तै: दसैं, ल्होसार, होली आदि तिथिअनुसार मनाइने पर्वहरू हुन् भने नयाँ वर्ष, माघी आदि गतेअनुसार मनाइने पर्वहरू हुन् ।

घ) भाषिक अवस्था

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसारको रतुवामाई नगरपालिकाको भाषाको अवस्था यस प्रकार छ :

भाषा	पुरुष	महिला	जम्मा
नेपाली	११९१२	१३२६७	२५१७९
मैथिली	५६४०	५८९०	११५३०
गन्नाई	२५९३	३०२५	५६१८
ताजपुरिया	२४३५	२७१०	५१४५
राजवंशी	१३४४	१५३१	२८७५
सन्थाली	१३७५	१४५३	२८२८
उर्दू	६९३	८५७	१५५०
थाक्युङ/लिम्बू	४६१	५०९	९७०
मुसलमान	४०६	५२४	९३०
बड्गला	३१३	३४३	६५६
तामाङ	२९३	३२३	६१६
राई	२६८	३१६	५८४
नेवारी	२३०	२६८	४९८
थारू	२३१	२४९	४८०
माभी	२२६	२३७	४६३
मगर इत	१४०	१६०	३००
भोजपुरी	१०३	१००	२०३
केवरत	६२	६३	१२५
धिमाल	६४	५०	११४
हिन्दी	५५	५५	११०
वान्तवा	२८	३३	६१
याख्या	२७	३४	६१
गुरुङ	१८	२५	४३
चाम्लिङ	०९	२०	२९
खालिङ	१०	१३	२३
संस्कृत	०९	०९	१८
कुर्माँली	१०	०७	१७
साङपाङ	०६	०६	१२
आठपहरिया	०९	०३	१२
कुमाल	०६	०५	११
अन्य	३०	३७	६७

ડ.) આર્થિક અવસ્થા

यस क्षेत्रमा कृषि, व्यापार व्यवसाय, पशुपालन आदिका माध्यमबाट जीविकोपार्जन गरेको देखिन्छ ।

च) शैक्षिक अवस्था

क) प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र (बाल कक्षा) को विवरण

[illegible]

ख) आधारभूत तह (कक्षा : १-५) को विवरण

सूचक	सामुदायिक विद्यालय			संस्थागत विद्यालय			धार्मिक विद्यालय			जम्मा		
विद्यालयको सङ्ख्या	४१			२७			७			७८		
बालबालिकाको सङ्ख्या	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
	१३८९	१६०४	२९९३	१८३५	१४२६	३२६१	३४७	३४४	६९१	३५७१	३३७४	६९४५
कुल भर्नादर (GER)	१२४.८											
खुद भर्नादर (NER)	९५.६											
विद्यार्थीको टिकाउ दर (कक्षा -५ सम्म)												

घ) आधारभूत तह (कक्षा : ६ -८) को विवरण

सूचक	सामुदायिक विद्यालय			संस्थागत विद्यालय			धार्मिक विद्यालय			जम्मा		
विद्यालयको सङ्ख्या	१५			१४			१					
बालबालिकाको सङ्ख्या	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
	९५१	१०४२	१९९३	८८४	६४१	१५२५	२०	०	२०	१८५५	१६८३	३५३८
कुल भर्नादर (GER)	१२०.४											
खुद भर्नादर (NER)	९५.१											
विद्यार्थीको टिकाउ दर (कक्षा -८)	८६.२											

(स्रोत : आर्थिक सर्वेक्षण २०८१/०८२)

ड) माध्यमिक तह (कक्षा : ९-१०) को विवरण

सूचक	सामुदायिक विद्यालय	संस्थागत विद्यालय	जम्मा
विद्यालयको सङ्ख्या	१३	०९	२२
बालबालिकाको सङ्ख्या	छात्र छात्रा जम्मा	छात्र छात्रा जम्मा	छात्र छात्रा जम्मा
	६२९ ६८६ १३१५	३३० २४४ ५७४	९५९ ९३० १८८९
कुल भर्नादर (GER)			
खुद भर्नादर (NER)	७६५		
विद्यार्थीको टिकाउ दर (कक्षा -१० सम्म)	६९.९		

च) माध्यमिक तह (कक्षा : ११-१२) को विवरण

सूचक	सामुदायिक विद्यालय			संस्थागत विद्यालय			जम्मा		
विद्यालयको सङ्ख्या	०६			०५			११		
बालबालिकाको सङ्ख्या	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
	२०१	२८४	४८५	११५	११७	२३२	३१६	४०१	७१७
कुल भर्नादर (GER)									
खुद भर्नादर (NER)	९७.९								
विद्यार्थीको टिकाउ दर	३७.२								

(कक्षा -१२ सम्म)	
------------------	--

(स्रोत : EMIS रिपोर्ट, २०८१)

छ) कार्यरत शिक्षक तथा दरबन्दी विवरण

सूचक	सामुदायिक	संस्थागत	जम्मा
प्रारम्भिक बाल कक्षा	४४		
नगर शिक्षक	५८		
आधारभूत कक्षा (१-५) दरबन्दी	१६४		
आधारभूत कक्षा (१-५) राहत	२१		
आधारभूत कक्षा (६-८) दरबन्दी	४७		
आधारभूत कक्षा (६-८) राहत	११		
आधारभूत कक्षा (६-८) अनुदान	१		
माध्यमिक कक्षा (९-१०) दरबन्दी	३३		
माध्यमिक कक्षा (९-१०) राहत	१३		
माध्यमिक कक्षा (९-१०) अनुदान	७		
माध्यमिक कक्षा (११-१२) दरबन्दी	९		
विद्यालयका कर्मचारी (विद्यालय सहायक)	१३		
विद्यालय सहयोगी	४१		

ज) स्नातक तह शिक्षक/अध्यापक तथा दरबन्दी विवरण

(तालिका नं. ६)

शैक्षिक वर्ष २०८१/८२ मा उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थामा अध्ययनरत विद्यार्थी विवरण

क्र.सं	उच्च शिक्षा प्रदायक संस्था	विद्यार्थी सङ्ख्या						कर्मचारी	अध्यापक
		व्यवस्थापन		शिक्षा					
		पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष		
१	सौँठा बहुमुखी क्याम्पस			३२	३१	४३	५५		
२	इटहरा बहुमुखी क्याम्पस	१८	०९						
	जम्मा	१८	०९	३२	३१	४३	५५		

१.२ मुख्य समस्याको विश्लेषण

- शिक्षामा बालबालिकाहरूको पहुँच तथा सहभागिता सुनिश्चित गर्न नसक्नु,
- आर्थिक रूपले विपन्न तथा पिछडिएका वर्गका बालबालिकाहरूको शिक्षामा पहुँच कम हुनु,
- पठन संस्कृति तथा जीवनपर्यन्त शिक्षाका लागि सामुदायिक अध्ययन केन्द्र, सार्वजनिक पुस्तकालय, सिकाइ केन्द्र, सार्वजनिक वाचनालयको व्यापक विस्तार तथा प्रचार गर्न नसक्नु,
- निरन्तर सिकाइका लागि सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको परिचालन अनुगमन तथा व्यवस्थापन गर्न नसक्नु,
- माध्यमिक तहमा शिक्षामा बालबालिकाको पहुँच कमजोर हुनु,
- विद्यालयमा भर्ना भएका बालबालिकालाई टिकाइ राख्न नसक्नु,
- सिकाइ उपलब्धिको स्तरमा कमी हुनु,
- प्राविधिक शिक्षामा विद्यार्थीको पहुँच कम हुनु,
- विद्यालयमा शिक्षक दरबन्दी, कर्मचारी दरबन्दीलाई न्यायोचित वितरण गर्न कठिन,
- तहगत तथा विषयगत रूपमा सम्पूर्ण विद्यालयमा शिक्षक व्यवस्थापन गर्न नसक्नु,
- आधारभूत तहमा कक्षा छाड्ने र दोहोर्‍याउने दर बढी हुनु,
- पर्याप्त सुरक्षित र प्रयोगमैत्री भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्न नसक्नु,
- अभिभावकलाई जिम्मेवार बनाउन नसक्नु,

- स्थानीय पाठ्यसामग्रीको विकास गर्न नसक्नु,
- सबै कक्षाका स्थानीय विषयको पाठ्यपुस्तक लेखन नहुनु तर विद्यालयमा स्थानीय विषय पढाइ हुनु,
- सबै विद्यालयमा व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक सङ्घ गठन नभएका कारण शिक्षक सरूवा तथा विद्यालयका अन्य गतिविधि सञ्चालनमा बाधा देखिनु,
- शिक्षकको पेसागत विकास तथा सहयोग प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन नसक्नु,
- सरोकारवाला निकायद्वारा प्रभावकारी अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण नहुनु,
- असल अभ्यास, शिक्षा क्षेत्रको प्रवर्धनात्मक कार्य, अनुसन्धान तथा प्राज्ञिक कार्य गर्ने शिक्षक कर्मचारीलाई पुरस्कार तथा हौसला दिने संस्कृतिको विकास नहुनु,
- सुशासन, जिम्मेवारी तथा जवाफदेहिताको आशातीत प्रत्याभूति दिन नसक्नु,
- सार्वजनिक तथा निजी लगानीका शैक्षिक संस्थाको उचित नियमन, व्यवस्थापन गर्न नसक्नु,
- शिक्षण सिकाइ तथा मूल्याङ्कन प्रक्रियामा अपेक्षित परिवर्तन ल्याउन नसक्नु,
- उच्च शिक्षा तथा स्नातक तहको शिक्षालाई व्यवस्थित बनाउन नसकिनु,
- शिक्षा सम्बन्धी अनुसन्धानात्मक गतिविधि कम हुनु,
- सामुदायिक क्याम्पसलाई आवश्यक आर्थिक लगानी गर्न नसकिनु,
- शिक्षामा लगानी कम हुनु ।

१.३ शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीको SWOT विश्लेषण

रतुवामाई नगरपालिकामा रहेका सबल पक्ष, दुर्बल, चुनौती र अवसरलाई यहाँ विश्लेषण गरिएको छ :

क) सबल पक्ष (Strengths)

अ) नीति निर्माण तथा शिक्षा प्रवर्धनात्मक विकास :

- नगर शिक्षा ऐन बनेको,
- स्थानीय पाठ्यक्रमको निर्माण भएको,
- कक्षा ८ को लागि स्थानीय पाठ्यपुस्तक लेखन सम्पन्न भएको,
- नगर परीक्षा समिति निर्माण गरी पश्नपत्र निर्माण तथा परीक्षा सम्बन्धी कार्य हुने गरेको,
- प्रधानाध्यापकको मासिक बैठक हुने ।

आ) मानवीय स्रोतको विकास :

- स्थानीय स्तरमा विषय विज्ञ समिति गठन भएको, विषयगत विज्ञको सूचीकरण गरिएको,

- शिक्षा समिति निर्माण,
- प्रशिक्षक, अनुसन्धानदाता तथा लेखक तयार हुँदै,
- कम्तीमा पनि न्यूनतम योग्यता भएका शिक्षक, कर्मचारीको पदपूर्ति,
- विभिन्न बाल क्लवको गठन भएको ।

इ) शिक्षामा सरकारी एवम् निजी लगानी र सहकार्य :

- शिक्षामा सरकार, अन्तर्राष्ट्रिय दातृनिकाय तथा निजी क्षेत्रको लगानी,
- सामुदायिक तथा निजी विद्यालयको सहकार्य,
- राष्ट्र रनिङ शिल्ड प्रतियोगिता तथा अतिरिक्त क्रियाकलापमा निजी तथा सामुदायिक विद्यालयको सहभागिता ।

ई) शिक्षामा लगानी गर्न स्थानीय तहको प्रतिबद्धता

- सामुदायिक विद्यालयमा शिक्षक अपुग हुँदा नगर शिक्षक व्यवस्था,
- शिक्षामा लगानी,
- शैक्षिक सूचना प्रणालीको विकास,
- नगरको शैक्षिक क्यालेण्डर निर्माण र यसको प्रयोग ।

ख) कमजोरी/दुर्बल पक्ष (Weakness)

- आधारभूत सुविधाको कमी : विद्यालयमा उचित आधारभूत शैक्षिक पूर्वाधार (शौचालय, खानेपानी आदि) को अभाव ।
- शिक्षा प्रणालीमा असमानता : निजी र सामुदायिक विद्यालय बिच शैक्षिक गुणस्तरमा अन्तर ।
- शिक्षामा राजनैतिक हस्तक्षेप : विद्यालयमा राजनैतिक हस्तक्षेपका कारण कर्तव्य तथा उत्तरदायित्वप्रति विमुख ।
- जनशक्तिको वितरण : आवश्यकताका आधारमा शिक्षक दरबन्दी व्यवस्थापन नहुनु ।
- कतिपय विद्यालयमा व्यवस्थापन समिति गठन नहुनु तथा भएका ठाउँमा पनि यसले क्रियाशीलता नदेखाउनु ।
- बालबालिकाको शिक्षाप्रति अभिभावकको चासो कम हुनु ।
- उच्च शिक्षामा उचित लगानीको अभाव तथा व्यवस्थापनमा कठिनाइ ।

ग) अवसर (Opportunities)

- **व्यक्तित्व विकास** : सरोकारवालाहरूको व्यक्तित्व विकास भइ समाजमा प्रत्यक्ष सकारात्मक असर,
- **प्रविधिमैत्री** : डिजिटल शिक्षा, अनलाइन सिकाइ प्लेटफर्म र प्रविधिको माध्यमबाट शिक्षामा पहुँच विस्तार,
- **सार्वजनिक -निजी साझेदारी** : शिक्षाका गुणस्तर सुधारका लागि सरकारी तथा निजी संस्थाका बिच सहकार्यको अवसर,
- **व्यावसायिक तथा सिपमूलक शिक्षा** : सिपमूलक तालिमहरू, उद्यमशीलता प्रवर्द्धन गर्ने कार्यहरूलाई प्रोत्साहन,
- **जनशक्ति विकास** : स्थानीय प्रशिक्षक, लेखक, अनुसन्धाता ।

घ) चुनौतीहरू (Threats)

- अनिवार्य, निःशुल्क तथा गुणस्तरीय सिकाइलाई सुनिश्चित गर्न,
- राजनैतिक हस्तक्षेप,
- विपन्न वर्गका बालबालिकाले गुणस्तरीय शिक्षा प्राप्त गर्न,
- उच्च शिक्षाका लागि विद्यार्थीहरू विदेशिने प्रवृत्ति,
- विद्यालयमा विद्यार्थी टिकाउ,
- गुणस्तरीय शिक्षा प्रदानका लागि आधार संरचना निर्माण,
- शिक्षामा लगानी विस्तार,
- विद्यालयको नक्साङ्कन तथा समायोजन,
- विद्यालयमा शिक्षक दरबन्दी, कर्मचारी व्यवस्थापन,
- विपद् व्यवस्थापन र वैकल्पिक शिक्षण सहजीकरण,
- उपयुक्त भौतिक पूर्वाधारको निर्माण तथा मर्मत सम्भार,
- बालमैत्री, अपाङ्ग मैत्री, लैङ्गिक मैत्री वातावरण निर्माण,
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाका लागि उपयुक्त संरचना तथा कार्यक्रम विस्तार,
- अध्ययनका लागि डिजिटल सामग्री विकास तथा वितरण ।

परिच्छेद : दुई

दूरदृष्टि, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य निर्धारण

२.१ दूरदृष्टि

‘रतुवामाई नगरपालिकाको इच्छा : गुणस्तरीय र जीवनोपयोगी शिक्षा’

२.२ लक्ष्य

शिक्षामा सबै बालबालिकाको पहुँच, समता र सक्षमता कायम गरी प्रविधिमैत्री, गुणस्तरीय र जीवनोपयोगी शिक्षा प्रदान गर्ने वातावरण सुनिश्चित गर्ने ।

२.३ उद्देश्य

रतुवामाई नगरपालिकाले शिक्षामा सबै बालबालिकाको पहुँच, समता र सक्षमता कायम गरी गुणस्तरीय र जीवनोपयोगी शिक्षा प्रदान गर्ने लक्ष्य राखेको छ । उक्त लक्ष्य प्राप्त गर्न निम्न उद्देश्यहरू निर्धारण गरिएका छन् :

१. शिक्षामा समान पहुँच तथा समावेशिता सुनिश्चित गर्नु : सबै बालबालिकालाई आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षामा समान अवसर उपलब्ध गराई समावेशी कक्षा वातावरण निर्माणमा प्रवर्द्धन गर्ने ।

२. गुणस्तरीय शिक्षाको प्रवर्द्धन गर्नु : शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउन नेतृत्व विकास, दक्षता अभिवृद्धि, आधुनिक प्रविधिको प्रयोग आदि जस्ता पक्षलाई सुदृढ गर्ने ।

३. पूर्वप्राथमिक शिक्षालाई व्यवस्थित गर्नु : प्रारम्भिक बाल्यावस्थामा नै शिक्षाको बलियो आधार तयार गर्न पूर्व प्राथमिक शिक्षालाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउने ।

४. विद्यालयको व्यवस्थापनमा सुधार गर्नु : विद्यालय प्रशासन तथा शैक्षिक व्यवस्थापनलाई मजबुद बनाई यसलाई पारदर्शी, उत्तरदायी र प्रभावकारी बनाउने ।

५. लैङ्गिक समानता र बालमैत्री वातावरण कायम गर्नु : विद्यालयमा लैङ्गिक समानता कायम गर्दै सुरक्षित, समावेशी तथा बालमैत्री वातावरण निर्माण गर्ने ।
६. शैक्षिक नीति तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु : शिक्षा सम्बन्धी अधिकार, नीति तथा योजना प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने कार्यको सुनिश्चित गर्ने ।
७. विद्यार्थीको सिकाइ तथा नतिजा सुधार गर्नु : शिक्षण क्रियाकलापलाई व्यवस्थित एवम् प्रभावकारी बनाउँदै विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि र मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई परिणाममुखी बनाउने ।
८. शिक्षामा नवप्रवर्तन र अनुसन्धानात्मक कार्यको प्रवर्द्धन गर्ने : शिक्षण विभिन्न विधिको प्रयोग, नव प्रवर्तनयुक्त र समकालीन आवश्यकता अनुरूपका कार्यलाई व्यवस्थित गर्दै वार्षिक कार्य तालिका, एकाइ योजना, पाठयोजना निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने तथा कार्यमूलक अनुसन्धान तथा अन्य अनुसन्धानमूलक कार्यलाई प्रोत्साहन गर्ने ।
९. विद्यालयको सुशासन, जवाफदेहिता तथा व्यवस्थापन पक्षलाई प्रभावकारी बनाउने : विद्यालयको सुशासन, जवाफदेहिता तथा व्यवस्थापनमा प्रभावकारी बनाउने रणनीति तयार गरी त्यसलाई कार्यान्वयन गर्ने ।
१०. आवश्यक जनशक्ति व्यवस्थापन : विद्यालयको आवश्यकता पहिचान गरी शिक्षक, कर्मचारीको दरबन्दी मिलान तथा समायोजन गर्ने ।

२.४ रणनीति

रतुवामाई नगरपालिकाको शैक्षिक योजनाका उद्देश्यहरू पूरा गर्न देहायबमोजिमका रणनीतिहरू अपनाइने छ :

१. शिक्षामा समान पहुँच तथा समावेशिता सुनिश्चित गर्ने रणनीति :

- नगरपालिका क्षेत्रभित्र रहेका शहरी तथा ग्रामीण क्षेत्रका विद्यालयहरूलाई समान प्राथमिकतामा राख्दै शिक्षा केन्द्रमा पहुँच बढाउने,

- वडा तथा पालिका स्तरमा बालबालिकाको सत प्रतिशत विद्यालय पहुँच घोषणा कार्यक्रम लागू गर्ने,
- विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक र समुदायसँग सहकार्य गर्दै बालबालिकालाई विद्यालय पठाउन प्रेरित गर्ने,
- विशेष छात्रवृत्ति तथा अनुदानको व्यवस्था गर्ने,
- सबै बालबालिकाको विद्यालयमा पहुँच तथा सहभागिता सुनिश्चित गर्न 'बालबालिकालाई विद्यालय पठाउनु हाम्रो सामाजिक दायित्व' कार्यक्रम लागू गर्ने,

२. गुणस्तरीय शिक्षाको प्रवर्द्धन गर्ने रणनीति :

- शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउन नेतृत्व विकास, दक्षता अभिवृद्धि, आधुनिक प्रविधिको प्रयोग आदि जस्ता पक्षलाई सुदृढ गर्ने,
- शिक्षकहरूको दक्षता अभिवृद्धिका लागि तालिम, कार्यशाला, गोष्ठी, सेमिनार आदिको व्यवस्था गर्ने,
- शैक्षिक सामग्री निर्माण, प्रयोग, खरिद आदि कार्यमा सहजता प्रदान गर्ने,
- विषयगत शिक्षकको सुनिश्चितता गर्ने,
- विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक सङ्घ गठन गरी क्रियाशील गराउने,
- पटक पटक प्रयास गर्दा पनि विद्यालय व्यवस्थापन समिति गठन नभएका विद्यालयमा वडाध्यक्ष, प्रधानाध्यापक तथा शिक्षा शाखाको समन्वयमा समितिकै काम गर्ने किसिमको अस्थायी प्रकृतिको समिति निर्माण गरेरै भएपनि विद्यालयका समस्या हल गर्ने तर समिति गठन भएपछि भने उसैलाई कार्य गर्ने अधिकार दिने,
- विद्यालयले आचारसंहिता निर्माण गर्ने र त्यसलाई लागू गर्ने,
- विद्यार्थीको विद्यालयमा नियमित सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।

३. पूर्वप्राथमिक शिक्षालाई व्यवस्थित गर्नु :

- बालबालिकाको प्रारम्भिक शिक्षा सुनिश्चित गर्ने,

- 'एक विद्यालय : एक बाल विकास केन्द्र' को अवधारणा लागू गरी त्यसलाई निरन्तरता दिने,
- पूर्व प्राथमिक शिक्षालाई व्यवस्थित, रोचक र प्रभावकारी बनाउने,
- पूर्व प्राथमिक शिक्षामा कार्यरत शिक्षकहरूलाई शिक्षण विधि तथा सिकाइ सम्बन्धी तालिमको प्रबन्ध गर्ने,
- निश्चित सिकाइ उपलब्धि तयार गरी शिक्षण क्रियाकलाप गराउने,
- पोषण र बालअधिकार बारे अभिभावकलाई जानकारी गराउने,
- कक्षाकोठालाई बालमैत्री तथा बुक कर्नर सहितको र स्रोत पूर्ण बनाइने,
- बाल विकास केन्द्र विद्यालय शिक्षाको अभिन्न अङ्गका रूपमा विकास गर्ने ।

४. विद्यालयको व्यवस्थापनमा सुधार गर्नु :

- विद्यालयमा प्रशासन तथा शैक्षिक व्यवस्थापनलाई मजबुत बनाउने,
- विद्यालयका गतिविधि पारदर्शी, उत्तरदायी र प्रभावकारी बनाउने,
- शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावकको नियमित सञ्चारलाई बढाउने,
- विद्यालयको व्यवस्थापनमा सहकार्यको भावना प्रवर्द्धन गर्दै शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावकसँग मिलेर सुमधुर वातावरण निर्माणमा सहभागी गराउने ।

५. लैङ्गिक समानता र बालमैत्री वातावरण कायम गर्नु :

- विद्यालयमा लैङ्गिक समानता कायम गर्ने,
- सुरक्षित, समावेशी तथा बालमैत्री वातावरण निर्माण गर्ने,
- लैङ्गिक समानता कायम गर्न विद्यालयमा स्रोत व्यक्ति (फोकल पर्सन) तोक्ने ।

६. शैक्षिक नीति तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु :

- शिक्षा ऐन, नियमावली, संविधान, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन लगायत शिक्षा सम्बन्धी अधिकार, नीति तथा योजना प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने,
- आवश्यकताका आधारमा विद्यालयको नक्साङ्कन, समायोजन तथा पुनर्वितरण गर्ने,

- विद्यालयहरूको नियमित अनुगमन र सुपरीवेक्षण गरी शैक्षिक गुणस्तर कायम गर्ने,
- नगर शिक्षा ऐनलाई सामयिक परिमार्जन र सुधार गर्ने,
- दलित, अपाङ्ग तथा विपन्न वर्ग लक्षित शैक्षिक कार्यक्रम ल्याउने ।

७. विद्यार्थीको सिकाइ तथा नतिजा सुधार गर्नु :

- शिक्षण क्रियाकलापलाई व्यवस्थित एवम् प्रभावकारी बनाउने,
- विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि र मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई परिणाममुखी बनाउने,
- निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउने ।

८. शिक्षामा नवप्रवर्तन र अनुसन्धानात्मक कार्यको प्रवर्द्धन गर्ने :

- विभिन्न शिक्षण विधिको प्रयोग, नव प्रवर्तनयुक्त र समकालीन आवश्यकता अनुरूपका कार्यलाई व्यवस्थित गर्ने,
- वार्षिक कार्यतालिका, एकाइ योजना, पाठयोजना निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने तथा कार्यमूलक अनुसन्धान तथा अन्य अनुसन्धानमूलक कार्यलाई प्रोत्साहन गर्ने,
- शिक्षण क्रियाकलापलाई प्रविधिमैत्री बनाउँदै नवप्रवर्तनलाई प्रोत्साहन गर्ने,
- स्नातक तहका सामुदायिक क्याम्पसमा अनुसन्धानात्मक गतिविधिलाई टेवा पुग्ने गरी काम गर्ने अनुसन्धान व्यवस्थापन शाखाको विस्तार गर्ने ।
- अनुसन्धान व्यवस्थापन शाखाले स्तरीय रचनालाई प्रोत्साहन गर्ने, प्रकाशन गर्ने कार्य समेत गर्ने ।

९. विद्यालयको सुशासन, जवाफदेहिता तथा व्यवस्थापन पक्षलाई प्रभावकारी बनाउने :

विद्यालयको सुशासन, जवाफदेहिता तथा व्यवस्थापनमा प्रभावकारिता ल्याउन निम्न रणनीतिलाई कार्यान्वयनमा ल्याइने छ :

- विद्यालयको नेतृत्वको क्षमता विकास कार्यक्रम,
- शिक्षकको पेसागत दक्षता अभिवृद्धि कार्यक्रम,
- विद्यालयको आचारसंहिता निर्माण तथा कार्यान्वयन,

- विद्यालयको शैक्षिक गतिविधिहरूको जानकारी प्रतिवेदन मासिक रूपमा सूचना प्रविधि मार्फत् नगरपालिकाले लिने प्रबन्ध,
- शिक्षा युवा तथा खेलकुद शाखाबाट हरेक वर्ष विद्यालयको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन,
- कार्यसम्पादनका आधारमा उत्कृष्ट प्रधानाध्यापक, शिक्षकलाई पुरस्कार तथा निष्क्रिय शिक्षकलाई दण्डको व्यवस्था,
- हरेक विद्यालयमा परीक्षा समिति निर्माण गरी नगर स्तरीय परीक्षा समितिसँग समन्वय ।

२.५ कार्यनीति

- सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्नको लागि पहुँच र गुणस्तर वृद्धि गर्ने,
- सबै बालबालिकाहरूका लागि समतामूलक तथा गुणस्तरीय आधारभूत शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने,
- माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच तथा सहभागिता वृद्धि गरी गुणस्तरमा सुधार गर्दै विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित बनाउने,
- उच्च शिक्षामा पहुँच अभिवृद्धि गरी सामाजिक र आर्थिक विकासका लागि विज्ञान र प्रविधिप्रति अभिप्रेरित, प्रतिस्पर्धी र उद्यमशील मानव संसाधनको विकास गर्ने,
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामार्फत् सिप विकासमा पहुँच अभिवृद्धि गरी स्थानीय तहमा अवसर सिर्जना गर्न संयन्त्र विकास गर्ने,
- पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट विद्यार्थीहरूमा जीवनोपयोगी ज्ञान, सिप र अभिवृत्तिको विकास गर्ने,
- गुणस्तरीय शिक्षाका लागि योग्य, व्यावसायिक रूपमा दक्ष, पेसाप्रति उत्प्रेरित, प्रतिबद्ध र विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही शिक्षकको व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने,
- विद्यालयको शैक्षिक, भौतिक तथा आर्थिक अवस्थालाई सुदृढ बनाउँदै विद्यालयको विकास, सञ्चालन तथा व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने,

- गुणस्तरीय तथा समतामूलक शिक्षामा बालबालिकाको सहज पहुँचको आधार तयार गर्ने,
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगमार्फत् विद्यार्थीको सिकाइ तथा शिक्षा व्यवस्थापनमा सुधार गरी गुणस्तरीय शिक्षाको प्रवर्द्धन गर्ने,
- विपद्को अवस्थामा बालबालिकाको शिक्षालाई निरन्तरता दिई उनीहरूको शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक विकासमा सहयोग पुऱ्याउने,
- विद्यालय शिक्षालाई सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग गरी सहज र उपयोगी बनाउने कार्यलाई विस्तार गर्ने,
- विद्यालयका गतिविधिलाई पारदर्शी र सुसूचित बनाउन सूचना अधिकारीको भूमिकालाई प्रभावकारी बनाउने,
- दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित व्यवहारकुशल सिपहरूलाई सिकाइ क्रियाकलापमा एकीकृत गर्ने,
- अन्तरसम्बन्धित सिकाइ क्रियाकलापलाई रोचक र प्रभावकारी बनाउने,
- औचित्य र मापदण्डका आधारमा शिक्षक दरबन्दी पुनर्वितरण तथा समायोजन गर्ने,
- नतिजाप्रति जवाफदेहिता सुनिश्चित हुने गरी विद्यालय तथा शैक्षिक निकायको शासकीय तथा व्यवस्थापकीय पद्धतिमा सुधार गर्ने,
- विद्यालयको कार्यसम्पादन र विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि परीक्षण गरी जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्ने,
- प्राज्ञिक तथा अनुसन्धानात्मक शैक्षिक कार्यमा योगदान गर्ने शिक्षक तथा कर्मचारीलाई प्रोत्साहन स्वरूप पुरस्कृत गर्ने,
- शिक्षक विकास र सहायता प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्ने,
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको समायोजन, पुनर्संरचना तथा पुनर्वितरण गरिने,
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्र, विद्यालय, स्थानीय गैर सरकारी सङ्घ संस्थाहरू, नागरिक समाज, सञ्चार माध्यम, अभिभावक परिचालन गरी साक्षरता तथा साक्षरोत्तर कक्षाहरू सञ्चालन गरिने ।

२.६ अपेक्षित उपलब्धि

-	अपेक्षित उपलब्धि								
	२०८०	०८१	०८३	०८५	२०८७	०८९	०८९	०९०	
प्रारम्भिक बालविकासमा कुल भर्ना दर (%)	९९.९	९९.९	९९.९	१००	१००	१००	१००	१००	
प्रारम्भिक बालविकासमा खुद भर्ना दर (%)									
प्रारम्भिक बालविकासमा विद्यार्थी टिकाउ दर (%)									
कक्षा १-८ को कुल भर्ना दर (%)	११०.४	१०९	१०८	१०७	१०६	१०५	१०३	१०१	
कक्षा १-८ को कुल भर्ना दर (%)	९५.१	९६	९७	९८	९८	९९	९९	९९	
आधारभूत तह कक्षा १- ८ सम्मको टिकाउ दर (%)	८६.२	८८	९०	९२	९३	९४	९५	९५	
कक्षा (१ -१०) कुल भर्नादर									
कक्षा (१ -१०) खुद भर्नादर	७६.५	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५
माध्यमिक तह कक्षा १- १० सम्मको टिकाउ दर (%)	६९.९	७१	७३	७५	७७	७९	८०	८१	८२
कक्षा (१ -१२) कुल भर्नादर									
कक्षा (१ -१२) खुद भर्नादर									
माध्यमिक तह कक्षा १- १२ सम्मको टिकाउ दर (%)	३७.२	३९	४०	४२	४४	४६	४८	५०	५२

(स्रोत : शैक्षिक तथ्याङ्क रिपोर्ट, २०८१)

२.७ मुख्य कार्यसम्पादन सूचक र लक्ष्य निर्धारण

१. प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा

२. आधारभूत शिक्षा (कक्षा १ - ८)

३. माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२)

४. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीप विकास तालिम

५. स्नातक तह

६. शिक्षामा लगानी

-	लक्ष्य निर्धारण								
	२०८०	०८१	०८३	०८५	२०८७	०८९	०८९	०९०	
१. प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा									
प्रारम्भिक बालविकासमा कुल भर्ना दर (%)	९९.९	९९.९	९९.९	१००	१००	१००	१००	१००	
प्रारम्भिक बालविकासको अनुभव लिई कक्षा १ मा भर्ना (%)	७६.९	७८	८०	८४	८७	९०	९३	९६	
२. आधारभूत शिक्षा (कक्षा १ - ८)									
कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिकाहरूको खुद प्रवेश दर (%)	९५.७	९७	९७.५	९८	९८.२	९८.६	९९	९९	
कक्षा १ -५ मा भर्ना भएका बालबालिकाहरूको खुद भर्ना दर (%)	९५.६	९७.५	९८	९८.५	९९.	१००	१००	१००	
कक्षा ५ को खुद प्रवेश दर (%)	९८.३	९९	९९.५	१००	१००	१००	१००	१००	
आधारभूत तह कक्षा ५ सम्मको टिकाउ दर(%)	९३	९४	९५	९६	९७	९८	९९	१००	
आधारभूत तह कक्षा ५ पूरा गर्ने दर (%)	८५.८	८७	८९	९०	९२	९३	९५	९६	
आधारभूत कक्षा १ -५ तहमा ५ -९ उमेरभन्दा माथिका बालबालिका (%)	२२.२	२०	१८	१५	१२	१०	८	५	
कक्षा ८ को खुद भर्ना दर (%)	९५.१	९६	९७	९८	९८	९९	९९	९९	
कक्षा ८ को कुल भर्ना दर (%)	११०.४	१०९	१०८	१०७	१०६	१०५	१०३	१०१	
आधारभूत तह कक्षा ८ सम्मको टिकाउ दर (%)	८६.२	८८	९०	९२	९३	९४	९५	९५	
आधारभूत तह कक्षा ८ पूरा गर्ने दर (%)	८०.३	८२	८४	८६	८९	८९०	९२	९४	

आधारभूत (६-८) तहमा १०-१२ उमेरभन्दा माथिका बालबालिका (%)	२५	२३	२०	१८	१६	१४	१२	१०	
३. माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२)									
माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा खुद भर्ना दर (%)	५७.९	५२	५७	६२	६८	७३	७५	८०	
माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कुल भर्ना दर (%)	७१.४	७४	७७	८१	८५	८८	९१	९५	
माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कुल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक (कक्षा ९-१२)	१.०२	१.०	१.०	१.०	१.०	१.०	१.०	१.०	
आधारभूत तहबाट माध्यमिक तहमा स्थानान्तरण दर (%)	७२.६	७५	७८	८१	८४	८७	९०	९३	
कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिकामध्ये कक्षा १० मा पुग्ने दर (%)	६५	६८	७३	७६	८०	८२	८४	८५	
कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिकामध्ये कक्षा १२ मा पुग्ने दर (%)	२४	२६	२८	३०	३१	३३	३५	३८	
माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा अध्ययनरत विद्यार्थीमध्ये विज्ञान र प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा विषयमा भर्ना भएका विद्यार्थी सङ्ख्या (%)	१०	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	
४. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकास तालिम									
प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा सिप भएका र आर्थिक रूपले सक्रिय जनशक्ति	३१.२	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	
प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाबाट उत्तीर्ण भई स्नातक तहमा अध्ययन गर्ने जनशक्ति	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	
५. स्नातक तहमा नगर बाहिर अध्ययनरत विद्यार्थी प्रतिशत जम्मा	२०	१९	१८	१७	१६	१५	१४	१३	
रतुवामाईमा स्नातक तहमा भर्ना भएका विद्यार्थी	१०	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	
६. शिक्षामा लगानी									
राष्ट्रिय रूपमा कुल बजेटको शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजित बजेट (प्रतिशतमा)	१०.९१	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	
नगरको कुल बजेटबाट शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजित बजेट (प्रतिशतमा)	११	१४	१७	१९	२०	२०	२०	२०	

२.८ रतुवामाई नगरभित्र सञ्चालित विद्यालयहरू

रतुवामाई नगरभित्र सामुदायिक, संस्थागत र धार्मिक गरी ३ खाले विद्यालयहरू रहेका छन् । नगर क्षेत्रको पहिलो विद्यालय हालको रतुवामाई ४ भुर्कियामा २००९ मा स्थापना भएको श्री माध्यमिक विद्यालय भुर्किया हो । यस्तै २०१४ सालमा सिजुवा मावि सिजुवाको स्थापना भएको पाइन्छ । पौषमा स्थापना भएको विद्यालयलाई नेपाल सरकार डिभिजन इन्स्पेक्टर अफ स्कूल धनकुटाबाट मिति २०१४ साल फागुन ३० गते स्वीकृतिको पत्र प्रदान गरिएको देखिन्छ । त्यस्तै विद्यालय स्रोतका अनुसार हालको श्री मावि लेटी गोविन्दपुर २०१४ साल माघ २० गते स्थापना भएको थियो । श्री आधारभूत विद्यालय लारिकट्टा २०१७ सालमा र माध्यमिक विद्यालय केन्द्र नं २ महादेवा २०१९ सालमा स्थापना भएको देखिन्छ । यी पाँचओटा विद्यालयहरू हालको रतुवामाई नगरभित्र स्थापना भएका पुराना विद्यालयहरू हुन् । त्यो समयमा अहिलेको रतुवामाईको उत्तरी भाग घना जङ्गल थियो मानव वस्ती सीमित थिए । गाउँ बस्ती दक्षिणतिर केन्द्रित हुनाले विद्यालय खुल्ने अभियान पनि त्यतैतिरबाट सुरु भएको हो भन्न सकिन्छ ।

रतुवामाईभित्र माध्यमिक तहसम्मको अध्ययन गराउने पहिलो विद्यालय भने सौँठा माध्यमिक विद्यालय सौँठा हो । यो विद्यालयमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरू पहिलो पटक २०३५ सालमा एसएलसी परीक्षामा सामेल भएका थिए । रतुवामाईको भूगोलभित्र सर्वप्रथम कक्षा ११ र १२ को पठनपाठन समेत सौँठा माध्यमिक विद्यालयमा २०५१ सालदेखि सुरु भएको थियो ।

संस्थागत विद्यालयतर्फ विसं २०४२ सालमा सिजुवामा स्थापना भएको श्री जनसेवा इङ्लिस बोर्डिङ स्कूल पहिलो विद्यालय देखिन्छ । यो विद्यालय केही समय सञ्चालन भएर २०४५ सालमा बन्द भयो । त्यसपछि २०४३ सालमा सिजुवामै सरस्वती इङ्लिस बोर्डिङ स्कूलको स्थापना भएको थियो । उक्त विद्यालय पनि २०४८ सालमा बन्द हुन पुग्यो । सो विद्यालय ताल्कालिन जिल्ला शिक्षा कार्यालय मोरङबाट अनुमति प्राप्त गरी स्थापना भएको हालको रतुवामाई नगरभित्रको पहिलो निजी विद्यालय थियो ।

हालको रतुवामाई ८ स्थित इटहरा बजारमा २०४९ पौष १७ गते विशाल इङ्लिस स्कूल नामको संस्थागत विद्यालय स्थापना भई २०७१ सालसम्म उक्त विद्यालय सञ्चालनमा रहेको देखिन्छ । हाल कायम रहेका संस्थागत विद्यालयहरूमध्ये भने सबैभन्दा पुराना संस्थागत विद्यालयहरू मुनाल आदर्श विद्यामन्दिर रतुवामाई ६ र सयपत्री इङ्लिस स्कूल दाम्प्राभिट्टा हुन् । सम्बन्धित विद्यालयबाट प्राप्त भएको जानकारी अनुसार मुनाल आदर्श विद्यामन्दिरको स्थापना २०५१।०९।१० मा र सयपत्री इङ्लिस स्कूल दाम्प्राभिट्टाको पनि स्थापना २०५१।१०।०३ मा भएको थियो । रतुवामाई नगरभित्र सञ्चालित सबै विद्यालयहरूको विवरण तल यसप्रकार छन् :

सामुदायिक विद्यालयहरू

क्रसं	विद्यालयको नाम	ठेगाना	सञ्चालित कक्षा
१	सरस्वती मावि कल्याणपुर	रतुवामाई १	कक्षा १२ सम्म
२	जनकल्याण आवि कुटुम्बगञ्ज	रतुवामाई १	कक्षा ४ सम्म
३	जनसेवा आवि चुनिमारी	रतुवामाई १	कक्षा ४ सम्म

४	शारदा आवि सोनापुर	रतुवामाई १	कक्षा ४ सम्म
५	जनता आवि सोनापुर	रतुवामाई १	कक्षा ५ सम्म
६	डोरिया आवि डोरिया	रतुवामाई २	कक्षा ५ सम्म
७	जनता आवि मुजुरामारी	रतुवामाई २	कक्षा ४ सम्म
८	भगवती आवि डोरिया	रतुवामाई २	कक्षा ५ सम्म
९	मावि केन्द्र नं २	रतुवामाई ३	कक्षा १० सम्म
१०	जनता आवि छालगाछी	रतुवामाई ३	कक्षा ५ सम्म
११	विपी आवि मिर्चामारी	रतुवामाई ३	कक्षा ३ सम्म
१२	भानु आ वि पिडाली	रतुवामाई ३	कक्षा ५ सम्म
१३	बालविकास आवि चौकी घाट	रतुवामाई ३	कक्षा ५ सम्म
१४	मावि भुर्किया	रतुवामाई ४	कक्षा १२ सम्म
१५	जानकी आवि सिँगाडी	रतुवामाई ४	कक्षा ५ सम्म
१६	लक्ष्मी आवि सिँगाडी	रतुवामाई ४	कक्षा ५ सम्म
१७	जनसेवा आवि कठघडा	रतुवामाई ४	कक्षा ५ सम्म
१८	महाराजथान आवि पैयामारी	रतुवामाई ४	कक्षा ५ सम्म
१९	भानु आवि फोकटिया टोल	रतुवामाई ४	कक्षा ३ सम्म
२०	सुनवर्सी मावि उल्लुघुट्टु	रतुवामाई ५	कक्षा १२ सम्म
२१	मावि लेटी	रतुवामाई ५	कक्षा १० सम्म
२२	आधारभूतविद्यालय लारिकट्टा	रतुवामाई ५	कक्षा ५ सम्म
२३	सौठा मावि सौठा	रतुवामाई ६	कक्षा १२ सम्म
२४	सरस्वती मावि कादपाडा	रतुवामाई ६	कक्षा १० सम्म
२५	सिद्धकाली मावि शनिश्चरे	रतुवामाई ६	कक्षा १० सम्म
२६	ओमकारेश्वर आवि सौठा	रतुवामाई ६	कक्षा ५ सम्म
२७	सिजुवा मावि सिजुवा	रतुवामाई ७	कक्षा १० सम्म
२८	संस्कृत आवि सिजुवा	रतुवामाई ७	कक्षा ६ सम्म
२९	जनता आवि डाँगिटोला	रतुवामाई ७	कक्षा ५ सम्म
३०	कालिका प्रावि केशरबारी	रतुवामाई ७	कक्षा ५ सम्म
३१	हिमालय प्रावि कपरसुका	रतुवामाई ७	कक्षा ५ सम्म
३२	सरस्वती मावि इटहरा	रतुवामाई ८	कक्षा १२ सम्म
३३	दुर्गा मावि दाम्नाभिट्टा	रतुवामाई ८	कक्षा १० सम्म
३४	महेन्द्र आवि भुल्काडोभा	रतुवामाई ८	कक्षा ८ सम्म
३५	कटनु प्रावि कटनु	रतुवामाई ८	कक्षा ५ सम्म
३६	पाथिभरा आवि कोइलीडाँगी	रतुवामाई ८	कक्षा ५ सम्म
३७	जनता मावि ठकठकिया	रतुवामाई ९	कक्षा १० सम्म
३८	बालविकास आवि धाद्रा	रतुवामाई ९	कक्षा ७ सम्म
३९	रत्नडिक आवि भौडाहा	रतुवामाई ९	कक्षा ५ सम्म
४०	महेन्द्र मावि देविस्थान	रतुवामाई १०	कक्षा १२ सम्म
४१	हिमालय आवि सातमेडी	रतुवामाई १०	कक्षा ८ सम्म

धार्मिक विद्यालयहरू

क्रसं	विद्यालयको नाम	ठेगाना	सञ्चालित कक्षा
१	एजाजिया मदर्सा	रतुवामाई १	कक्षा ५ सम्म
२.	मदर्सा आहाले सुन्नत गरिब	रतुवामाई २	कक्षा ४ सम्म
३	नेपाली रहमानिया मदर्सा	रतुवामाई २	कक्षा ४ सम्म
४	दारुम उलुम मदर्सा	रतुवामाई २	कक्षा ४ सम्म
५	मदर्सा इस्लामिया उलन	रतुवामाई ५	कक्षा ४ सम्म
६	भीमेश्वर राधाकृष्ण वेद विद्याश्रम गुरुकुल	रतुवामाई ९	कक्षा ४ -६ सम्म
७	गोपेश्वर वेद विद्याश्रम गुरुकुल	रतुवामाई १०	कक्षा २ सम्म

संस्थागत विद्यालय

क्रसं	विद्यालयको नाम	ठेगाना	सञ्चालित कक्षा
१	बालज्योति इङ्लिस बोर्डिङ स्कूल	रतुवामाई २	कक्षा ७ सम्म
२	विद्या सागर इङ्लिस बोर्डिङ स्कूल	रतुवामाई २	कक्षा २
३	महादेवा इङ्लिस बोर्डिङ स्कूल	रतुवामाई ३	कक्षा ४ सम्म
४	सनफ्लावर इङ्लिस एकेडमी	रतुवामाई ३	कक्षा ३ सम्म
५	रोजवर्ड इङ्लिस स्कूल	रतुवामाई ३	कक्षा ४ सम्म
६	मुनलाइट इङ्लिस बोर्डिङ स्कूल	रतुवामाई ४	कक्षा १२ सम्म
७	स्टार मोडेल इङ्लिस एकेडमी	रतुवामाई ४	कक्षा ८ सम्म
८	सनलाइट मोडेल इङ्लिस एकेडमी	रतुवामाई ४	कक्षा ५ सम्म
९	डाँफे विद्या सदन	रतुवामाई ४	कक्षा ५ सम्म
१०	मुन साइन इङ्लिस स्कूल	रतुवामाई ५	कक्षा ३ सम्म
११	राइजिङ नेपाल बोर्डिङ स्कूल	रतुवामाई ६	कक्षा १२ सम्म
१२	मुनाल आदर्श विद्या सदन	रतुवामाई ६	कक्षा १२ सम्म
१३	साइनिङ स्टार इङ्लिस बोर्डिङ स्कूल	रतुवामाई ६	कक्षा ८ सम्म
१४	सौठा भिजन इङ्लिस बोर्डिङ स्कूल	रतुवामाई ६	कक्षा ६ सम्म
१५	इडेन किन्डर गार्डेन	रतुवामाई ६	मन्टेस्वरी
१६	पाथिभरा इङ्लिस बोर्डिङ स्कूल	रतुवामाई ७	कक्षा १० सम्म
१७	महालक्ष्मी इङ्लिस बोर्डिङ स्कूल	रतुवामाई ७	कक्षा १ अनुमति

१८	सयपत्री इङ्लिस बोर्डिङ स्कूल	रतुवामाई ८	कक्षा १० सम्म
१९	दाम्राभिटा इङ्लिस बोर्डिङ स्कूल	रतुवामाई ८	कक्षा १२ सम्म
२०	लिटल फ्लावर मन्टेसरी स्कूल	रतुवामाई ८	मन्टेसरी
२१	अन्नपूर्ण इङ्लिस बोर्डिङ स्कूल	रतुवामाई ९	कक्षा १० सम्म
२२	मोरङ चिल्डेन एकेडमी	रतुवामाई ९	कक्षा ८ सम्म
२३	सरस्वती मन्टेसरी स्कूल	रतुवामाई ९	मन्टेसरी
२४	राष्ट्रनिर्माण इङ्लिस बोर्डिङ स्कूल	रतुवामाई १०	कक्षा १२ सम्म
२५	माउन्ट एभरेस्ट इङ्लिस बोर्डिङ स्कूल	रतुवामाई १०	कक्षा १० सम्म
२६	लक्ष्मी मन्टेसरी स्कूल	रतुवामाई १०	मन्टेसरी
२७	नवज्योती इङ्लिस बोर्डिङ स्कूल	रतुवामाई १०	मन्टेसरी

२.९ विद्यालय मर्जर कार्यक्रम

हालको रतुवामाई नगर क्षेत्रको माथिल्लो भाग २०२७ सालअघि घना जङ्गल थियो । मानिसको बस्ती पातलो थियो । भारतका विभिन्न प्रदेश र पहाडबाट बसाइँ सरेर आउने बढेसँगै बस्ती बाक्लियो । हरेक गाउँ बस्तीमा विद्यालय खुल्ने क्रम बढ्न थाल्यो ।

टाढा गएर शिक्षा लिन बाटोघाटोका कारण समस्या परेकाले आफ्ना नानीबाबुहरुलाई आफ्नै घरदैलोमा आधारभूत शिक्षा प्रदान गर्ने उद्देश्यले विसं २०३५देखि २०५० सम्मका बीचमा हरेक टोलबस्तीमा प्राथमिक तहका विद्यालय खोल्ने अभियानले गति लियो । त्यो बेला जन्मदर उच्च थियो एउटै घरका ४, ५ जना बालबालिका विद्यालय जान्थे । निजी विद्यालयहरु थिएनन् । सामुदायिक विद्यालयका कक्षाकोठा खचाखच हुन्थे । त्यो बेला कक्षा कोठा हुँदैनथे तर विद्यार्थी प्रशस्त थिए । हाल परिस्थिति फेरिएको छ । कक्षा कोठा र भवन प्रशस्त छन् तर विद्यार्थी घट्दै गएका छन् ।

विद्यालय सङ्ख्या धेरै हुँदा स्रोत, साधन र लगानी छरिन गई शिक्षामा लागत बढ्न गएको छ भने अपेक्षित प्रतिफल समेत प्राप्त हुन सकेको छैन । बैङ्क वित्तीय संस्थाहरु जसरी ठूला र सुविधा सम्पन्न बनाउन मर्जरलाई जोड दिएका छन्, विद्यालयहरुलाई पनि स्रोत, साधनयुक्त, सुविधासम्पन्न प्रविधिमा आधारित ठूला विद्यालय बनाउने अवधारणा आएको छ । प्रशासनिक हिसाबले पनि थोरै विद्यालय राख्दा थोरैको नियमन अनुगमन गर्न सहज हुन्छ । विद्यालय सङ्ख्या थोरै हुँदा विद्यालयलाई अनुदान उपलब्ध गराउँदा राज्यको दायित्व समेत घटन जाने निश्चित छ । टाढाका विद्यार्थीहरुलाई नगरपालिकाले विद्यालय बसको व्यवस्था गरी सेवा पुराउन सहज र प्रभावकारी हुने देखिन्छ । त्यसैले विद्यालय मर्जर (गाभने) प्रक्रिया अघि बढाई स्मार्ट विद्यालय निर्माण गरी विद्यालय शिक्षाको सुदृढीकरण अभियान सञ्चालन गर्नु रतुवामाई नगरपालिकाको योजना रहने छ ।

विद्यालय मर्जरको विद्यमान कानुनी व्यवस्था

सार्वजनिक विद्यालय समायोजन एवं एकीकरण कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७७ को परिच्छेद-३ मा विद्यालय समायोजन एवं एकीकरणका आधारहरू छन् ।

जसमा विद्यालय आवतजावत गर्न लाग्ने समय : विद्यालयहरूबीचको दूरी ५ किलोमिटरभन्दा कम भई आधा घण्टाभन्दा कम पैदल यात्राको समय लाग्ने वा सडक यातायातको पहुँच भई स्कूल बस प्रयोग गरी विद्यालय आउन जान एकतर्फी आधा घण्टाभन्दा कम समय लाग्ने विद्यालयहरू मर्ज हुने उल्लेख छ ।

भौगोलिक क्षेत्रअनुसार तहगत विद्यार्थी सङ्ख्या नभएका आधारमा पनि विद्यालयहरू मर्ज हुन्छन् । हिमाली क्षेत्रमा कक्षा १ देखि ३ सम्ममा ३० जना, कक्षा १ देखि ५ सम्ममा ५० जना, कक्षा ६ देखि ८ सम्ममा ३० जना, कक्षा ९ देखि १० मा २० जना र कक्षा ११/१२ मा २० जना विद्यार्थी नभएमा उक्त विद्यालय अर्को विद्यालयसँग समायोजन हुने छन् ।

पहाडी क्षेत्रमा कक्षा १ देखि ३ सम्ममा ४५ जना, कक्षा १ देखि ५ मा ७५ जना, कक्षा ६ देखि ८ मा ४५ जना, कक्षा ९ देखि १० मा ३० जना र कक्षा ११/१२ मा ३० जना विद्यार्थी नभएमा समायोजन हुन्छ. यस्तै, तराई/उपत्यकामा कक्षा १ देखि ३ सम्म ६० जना, कक्षा १ देखि ५ मा १०० जना, कक्षा ६ देखि ८ मा ६० जना, कक्षा ९ देखि १० मा ४० जना र कक्षा ११/१२ मा ४० जना विद्यार्थी सङ्ख्या नभएमा

वर्तमान अवस्था

रतुवामाई नगरभित्र हाल ७६ ओटा विद्यालयहरू रहेका छन् । तीमध्ये ४१ ओटा विद्यालय सामुदायिक हुन् । सामुदायिक विद्यालयतर्फ एउटा वडामा २ ओटादेखि ६ ओटासम्म विद्यालय रहेका देखिन्छन् । साविक सिजुवा वडा नं २ (हाल रतुवामाई ७) मा रहेको कक्षा १ देखि ३ सम्म सञ्चालित नारायण प्राथमिक विद्यालय २०७२ सालमा मर्ज भएको थियो । वडा नं. २ स्थित महेन्द्र प्राथमिक विद्यालय डोरिया २०७२ सालमा भगवती आविमा मर्ज भएको थियो ।

रतुवामाईको भौगोलिक क्षेत्र, अवस्था, जनसङ्ख्यालाई विचार गर्दा हालभएको विद्यालय सङ्ख्या अधिक देखिन्छ । साविक सिजुवा वडा नं २ (हाल रतुवामाई ७)मा रहेको कक्षा १ देखि ३ सम्म सञ्चालित नारायण प्राथमिक विद्यालय २०७२ सालमा मर्ज भएको थियो । वडा नं. २ स्थित महेन्द्र आवि डोरिया २०७२ सालमा भगवती आविमा मर्ज भएको थियो ।

मर्जर प्रक्रिया

- नगर कार्यपालिकाबाट विद्यालय मर्ज र कक्षा घटुवा सम्बन्धी कार्यविधि बनाई लागू गरिने छ ।
- कार्यविधिमा लागू भएको अघिल्लो वर्षदेखि गणना गरी चालु वर्षमा समेत विद्यार्थी सङ्ख्या पुर्‍याउन नसक्ने विद्यालयहरूलाई मर्ज र कक्षा घटुवा गरिने छ ।
- मर्जर गर्दा कार्यविधिका आधारमा निष्पक्षसँग मर्जर कार्यलाई अधि बढाई मापदण्डबमोजिम विद्यार्थी सङ्ख्या पुर्‍याउन नसक्ने विद्यालयलाई नजिकको विद्यालयसँग मर्जर गरिने छ ।

- माथिल्लो कक्षामा विद्यार्थी न्यून भएका तर तल्ला कक्षामा विद्यार्थी सङ्ख्या पर्याप्त हुने विद्यालयका कक्षा घटुवा गरिने छ ।
- मर्ज वा कक्षा घटुवा भएका विद्यालयका शिक्षक व्यवस्थापन भने नगरको शिक्षक बास्केटमा हाली जगेडा शिक्षकका रुपमा प्रयोग गरिने वा विद्यार्थी अनुपातमा न्यून शिक्षक हुने विद्यालयमा उपलब्ध गराइने छ ।

परिच्छेद : तीन

विद्यालय शिक्षाका मुख्य उपक्षेत्रहरू

३.१. प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा (Early Childhood and Education)

परिचय

नेपालमा प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रमको सुरुवात २००४ सालमा काठमाडौंमा स्थापना भएको मन्टेश्वरी स्कूलबाट भएको पाइन्छ। प्रारम्भिक बालविकासको मुख्य उद्देश्य गर्भावस्थादेखि ४ वर्षसम्मका सम्पूर्ण बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकासका लागि अति आवश्यक तत्वहरू राम्रो स्वास्थ्य, पर्याप्त पोषण, सुरक्षा तथा संरक्षण उत्प्रेरणा तथा सिकाइ एवम् संवेदनशील स्याहार उचित पालनपोषणका अवसरहरू प्रदान गर्नु हो।

सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा समिति, २०१८ ले पहिलो पटक पूर्व प्राथमिक शिक्षामा जोड दिएको थियो। वि.सं. २०२२ सालमा बाल मन्दिर स्थापना भएपछि शिशु शिक्षालाई भन बढावा दिएको पाइन्छ। शिक्षा मन्त्रालयले २०२५ सालदेखि शिशु कक्षासम्बन्धी पाठ्यक्रम तयार गरेको र २०२९ सालमा शिशु कक्षा व्यवस्था नियमावलीद्वारा यसलाई व्यवस्थित गरेको पाइन्छ। शिक्षा ऐन, २०२८ (संशोधन सहित) ४ वर्ष उमेर पूरा भएका बालबालिकालाई दिइने शिक्षालाई प्रारम्भिक बाल शिक्षा भन्ने बुझिन्छ। शिक्षा ऐन, २०२८ को आठौं संशोधनले बाल विकास केन्द्रलाई विद्यालय संरचनामा एकीकरण गरेपछि आधारभूत शिक्षाको परिभाषामा प्रारम्भिक बाल शिक्षालाई समेत समावेश गरिएको छ।

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ ले चार वर्षको उमेर पूरा भएका बालबालिकालाई एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकासको अवसर प्रदान गर्नुपर्ने प्रावधान उल्लेख गरेको छ। उक्त प्रारूपअनुसार चार वर्ष उमेरभन्दा मुनिका बालबालिकालाई शिशु विकास केन्द्रबाट शारीरिक, मानसिक वा बौद्धिक, संवेगात्मक र सामाजिक विकास तथा स्याहारका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न सकिने कुरा उल्लेख छ। प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको मुख्य उद्देश्य विविध किसिमका मनोरञ्जनात्मक सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलापका माध्यमद्वारा बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकासमा सहयोग पुर्याउनु र कक्षा एकमा प्रवेशका लागि तयार पार्नु रहेको छ।

३.१.१ वर्तमान अवस्था

रतुवामाई नगरपालिकाले प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षालाई आधारभूत शिक्षाको बलियो जगको रूपमा निर्माण गर्ने उद्देश्य लिएको छ। यसका लागि बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, सामाजिक, संवेगात्मक एवम् नैतिक पक्षको विकास गराउन आवश्यक लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, प्रबन्ध आदि जस्ता कुराहरू शिक्षा योजनामा समेटिएका छन्।

रतुवामाई नगरपालिकामा सामुदायिक विद्यालयतर्फ सञ्चालनमा रहेका प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको सङ्ख्या ४१ रहेको छ भने संस्थागत तर्फ २२ ओटा पूर्व प्राथमिक कक्षा र ५ ओटा मन्टेश्वरी कक्षाहरू अलगगै रूपमा सञ्चालनमा रहेका छन्। शैक्षिक सत्र २०८१ को तथ्याङ्कअनुसार नगरपालिकामा कक्षा १ मा नवप्रवेशीमध्ये प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षाको अनुभव प्राप्त बालबालिकाको प्रतिशत ६८.८३ रहेको देखिन्छ।

		सामुदायिक	संस्थागत	धार्मिक	जम्मा
पूर्व प्राथमिक	छात्रा	७१७	७६८	१०१	१५८६
	छात्र	७९४	९९४	१२५	१९१३
	जम्मा	१५११	१७६२	२२६	३४९९

चुनौती र अवसरहरू (Challenges and Opportunities)

- प्रारम्भिक बाल विकास शिक्षाको सर्वसुलभता, उपयुक्त पूर्वाधारको विकास, गुणस्तरको सुनिश्चितता सहित प्रारम्भिक बाल विकास शिक्षाप्रतिको आकर्षणमा अभिवृद्धि गर्नु,
- सक्षम र समर्पित जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्नु,
- अभिभावकलाई बालबालिकाको शिक्षाप्रति जिम्मेवार बनाउनु,
- बालबालिकाको घरायसी वातावरणलाई बाल बालिकामैत्री बनाउनु,
- विद्यालय तथा विभिन्न सङ्घ, संस्थाहरू बालबालिकाप्रति सहयोगी र सकारात्मक हुनु,
- प्रारम्भिक बालविकास स्तरको शिक्षा निःशुल्क घोषणा गर्नु,
- बालबालिकाका निम्ति उचित मनोसामाजिक परामर्शको व्यवस्था गर्नु,
- बालविकासमा कार्यरत शिक्षकको पारिश्रमिक तथा सेवा सर्तको स्पष्ट मापदण्डको विकास गर्नु,

- गुणस्तरको न्यूनतम मापदण्ड विकास गर्नु,
- सरकारी विद्यालयहरूमा सञ्चालित बालविकास केन्द्र र सस्थागत विद्यालयमा सञ्चालित पूर्व प्राथमिक कक्षाको सहजीकरण र अवधिमा एकरूपता ल्याउनु आदि प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाका मुख्य चुनौतीहरू रहेका छन् ।

३.१.२ लक्ष्य

- सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकासको शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर सुनिश्चित गर्ने ।

३.१.३ उद्देश्य

- सबै बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास र आधारभूत शिक्षाको तयारीका लागि प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा पहुँच बढाउनु,
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका सेवाहरूमा गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु,
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षालाई भौतिक पूर्वाधारको सबलीकरण गरी बालमैत्री बनाउनु,
- सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालशिक्षाको अनुभवसहित कक्षा १ मा भर्ना गराउनु ।

३.१.४ रणनीतिहरू

- सबै बालबालिकाको पहुँचका लागि नेपाल सरकारले निर्धारण गरेको मापदण्डअनुसार प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा सञ्चालन गर्ने,
- कार्यक्रमको नक्साङ्कन, पुनर्वितरण र आवश्यकता अनुसार नयाँ केन्द्र स्थापना गर्ने,
- सिकाइ उपलब्धि तोक्ने तथा न्यूनतम सिकाइ मापदण्ड निर्धारण गर्ने,
- कार्यक्रमको प्रभावकारिता वृद्धिका लागि परिवार, समुदाय, गैर सरकारी संघसंस्था, निजी क्षेत्र र विद्यालयहरूसँग सहकार्य गर्ने,
- कार्यरत जनशक्तिको वृत्ति विकास तथा क्षमता विकास गर्ने,
- स्थानीय तहको आवश्यकतामा आधारित हुने गरी प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका

लागि सुपरिवेक्षण र सहजीकरणका लागि थप छुट्टै अधिकार सम्पन्न संयन्त्र बनाउने,

- बालविकास र शिक्षालाई बालमैत्री र अपाङ्गतामैत्री पूर्वाधारयुक्त बनाउने ।
- कक्षाकोठामा आधारित मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित क्षमता विकास गर्ने,
- स्थानीय उत्पादनमा आधारित पौष्टिक तथा स्वस्थकर दिवाखाजाको प्रबन्धलाई थप व्यवस्थित गर्ने,
- विद्यालय शिक्षालाई विविधताअनुकूल, समावेशी र समतामूलक बनाउन स्थानीय परिवेश अनुकूल सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने,
- शिक्षालाई सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग गरी सहज र उपयोगी बनाउने कार्यलाई विस्तार गर्ने,
- विषयवस्तुलाई एकीकृत गरी सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न सिकाइ सामग्री, विधि तथा क्रियाकलापमा परिमार्जन र सुधार गर्ने,
- शिक्षक दरबन्दी पुनर्वितरण तथा समायोजन गर्ने,
- नतिजाप्रति जवाफदेहिता सुनिश्चित हुने गरी विद्यालय तथा शैक्षिक निकायको शासकीय तथा व्यवस्थापकीय पद्धतिमा सुधार गर्ने,
- विद्यालयको कार्यसम्पादन र विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि परीक्षण गरी जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्ने ।

३.१.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

(Outcomes, Key Results, Major Activities and Target)

क) उपलब्धि (Outcomes)

- प्रारम्भिक उमेरका सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक सिकाइ तथा बालविकास शिक्षाको अवसर सुनिश्चित हुने ।

ख) प्रमुख नतिजाहरू (Key results)

- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा लिने सबै बालबालिकाहरूलाई एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रममा सहज पहुँच सुनिश्चित हुने ।
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेरका सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अनुभवसहित कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने अवसर हुने ।
- सबै प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरूमा न्यूनतम योग्यता र तालिम प्राप्त शिक्षक तथा बालबालिकाको हेरचाह तथा सहयोगका लागि शिशु बाल स्याहारकर्ताको व्यवस्था सहित केन्द्रले न्यूनतम मापदण्ड पूरा गरेका हुने ।
- पाठ्यक्रम परिमार्जन र अनुकूलनसहित कार्यान्वयन भई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेरका सबै बालबालिकाहरूको विकासात्मक र सिकाइ आवश्यकता सम्बोधन हुने गरी गुणस्तरीय सेवा सुनिश्चित हुने ।
- भौगोलिक जटिलतामा रहेका तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई समेट्नका लागि आवश्यकतामा आधारित जस्तै घरमा आधारित, समुदायमा आधारित, कार्यक्षेत्र (उद्योग, कलकारखाना) तथा घुम्ती प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रम समेत विकास हुने ।
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको कार्यान्वयनमा सबै तहका सरकार, परिवार, समुदाय, गैरसरकारी संघसंस्था र विद्यालयहरू जिम्मेवार भएको हुने ।

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य (Major Activities and Targets)

क्र.स.	सूचक	आधार वर्ष २०८०/ ०८१			२०८१/ ०८२	२०८२/ ०८३	२०८३/ ०८४	२०८४/ ०८५	२०८६/ ०८७	२०८७/ ०८८
१.	प्रारम्भिक बालविकासमा कुल भर्ना सङ्ख्या	३४९९			३६००	३७००	३८००	३९००	४०००	४१००
२.	न्यूनतम मापदण्ड पूरा गरेका बाल विकास केन्द्रको सङ्ख्या	सा ४०	सं २७	जम्मा ६७	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै

३.	शिक्षक/सहयोगी कार्यकर्ताको क्षमता विकास	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
४.	बालबालिकाको अभिलेखीकरण	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै

३.२ आधारभूत शिक्षा

कक्षा (१-८) सम्मलाई आधारभूत तह भनिन्छ । नेपालको संविधान, २०७२ ले अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाका रूपमा आधारभूत तहको शिक्षालाई व्यवस्था गरेको छ । साथै संविधानको निर्देशक सिद्धान्त अन्तर्गत आधारभूत शिक्षा र स्वास्थ्यको सुविधाबाट कुनै पनि नेपाली नागरिकले बञ्चित हुन नपर्ने कुरा उल्लेख गर्दै छात्रवृत्ति तथा अन्य सुविधाहरूद्वारा लक्षित समुदायलाई लाभसहितको संरक्षण गर्ने कुरा सुनिश्चित गरेको छ ।

५ देखि १२ वर्ष उमेर समूहका विद्यालय जाने बालबालिकाहरू अध्ययन गर्ने आधारभूत शिक्षाले बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास, गुणस्तरीय जीवनयापन र सामाजिक समायोजनमा सहयोग गर्दछ । यसले व्यक्तिलाई जीवनपर्यन्त सिकाइको मार्ग प्रशस्त गरी मुलुकको सामाजिक तथा आर्थिक रूपान्तरणमा सहभागी हुने अवसर प्रदान गर्दछ । नेपालको संविधानले आधारभूत शिक्षालाई व्यक्तिको मौलिक अधिकारका रूपमा लिएको हुनाले आधारभूत शिक्षामा समतामूलक पहुँच पुऱ्याई गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु राज्यको दायित्व हो । अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ ले आधारभूत तहसम्मको शिक्षा प्रदान गर्ने दायित्व र तत्सम्बन्धी आवश्यक व्यवस्था मिलाउने जिम्मेवारी तीनओटै तहका सरकारहरूको हुने र आधारभूत शिक्षा उमेर समूहका बालबालिकालाई विद्यालय पठाउनु प्रत्येक नागरिकको कर्तव्य हुने छ ।

३.२.१ वर्तमान अवस्था

रतुवामाई नगरपालिकाको वडा नं १ देखि १० सम्म जम्मा ४१ ओटा सामुदायिक विद्यालयहरू रहेका छन् । ती विद्यालयहरूमध्ये कक्षा १- ३ सञ्चालित १.ओटा, कक्षा १- ४ सञ्चालित ४ ओटा, कक्षा १- ५ सञ्चालित १९ ओटा, १- ६ सञ्चालित १ ओटा, १- ७ सञ्चालित १ ओटा, १- ८ सञ्चालित २ ओटा गरी जम्मा २८ ओटा सामुदायिक आधारभूत विद्यालयहरू रहेका छन् ।

आधारभूत तहको विद्यार्थी सङ्ख्या

		सामुदायिक	संस्थागत	धार्मिक	जम्मा
जम्मा आधारभूत तहको विद्यार्थी (१-८)	छात्रा	२६४६	२०६७	३४४	४०५७
	छात्र	२३४०	२७१९	३६७	५४२६
	जम्मा	४९८६	४७८६	७११	१०४८३

सामुदायिक विद्यालयका आधारभूत तहमा दरबन्दीमा २११, राहत ३२ र अनुदान तर्फ १ गरी जम्मा २४४ शिक्षकहरू कार्यरत छन्। यस नगरपालिकामा सालाखाला शिक्षक विद्यार्थी अनुपात २०.४३ विद्यार्थी पर्न गएको छ।

चुनौती तथा अवसरहरू (Challenges and Opportunities)

- निशुल्क तथा अनिवार्य आधारभूत शिक्षा प्रदान गर्नु,
- सबै प्रकारका विद्यालयमा भौतिक पूर्वाधारसहितको आकर्षक सिकाइ वातावरण विकास गर्नु,
- शैक्षिक सेवा प्रवाहमा सुधार ल्याउनु,
- शैक्षिक सुशासन र उत्तरदायित्व अभिवृद्धि गर्नु,
- शिक्षण सिकाइ प्रणालीलाई व्यावहारिक,
- बालमैत्री एवम् प्रविधिमा आधारित बनाई सहज पहुँचको व्यवस्था गर्नु,
- विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप संकट तथा महामारी लगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउनुका साथै समग्र शिक्षा प्रणालीलाई विद्यार्थीको सिकाइप्रति उत्तरदायी बनाउनु,
- विद्यालय बाहिर रहेका सबै बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा भर्ना गर्नु,
- सामुदायिक तथा निजी विद्यालयबीचको खाडल कम गर्नु, शैक्षिक सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्नु, कक्षा छाड्ने दर शून्यमा झार्नु विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि अभिवृद्धि गर्नु,
- गुणस्तरको सुनिश्चिततासहित सार्वजनिक शिक्षाप्रतिको आकर्षण अभिवृद्धि गर्नु,
- विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा शिक्षक दरबन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण गर्नु,

- विद्यालय सुपरीवेक्षण र अनुगमन तथा नियमनलाई संस्थागत र संरचनागत रूपमा विकास गर्नु आधारभूत शिक्षासंग सम्बन्धित प्रमुख चुनौतीहरू हुन् ।

३.२.२ लक्ष्य (Goal)

- सबैका लागि आधारभूत शिक्षालाई अधिकारका रूपमा स्थापित गर्दै विद्यालयमा बालमैत्री वातावरणमा ५ देखि १२ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकाहरूका लागि समतामूलक तथा गुणस्तरीय आधारभूत शिक्षामा पहुँचको सुनिश्चितता गर्ने ।

३.२.३ उद्देश्य (Objectives)

- सबै बालबालिकाको आधारभूत शिक्षामा अनिवार्य तथा निशुल्क रूपमा पहुँच सुनिश्चित गरी शिक्षालाई गुणस्तरीय, जीवनोपयोगी र प्रविधिमैत्री बनाउनु ।
- आधारभूत शिक्षा प्रदायक विद्यालयहरूमा न्यूनतम सक्षमताको अवस्था सुनिश्चित गर्न स्थानीय तहहरूसँग साभेदारी गर्नु ।
- आधारभूत तहमा अध्ययन गर्ने बालबालिकामा जीवनोपयोगी सिप तथा मूल्यमा आधारित शिक्षा हासिल गराउनु ।
- वैकल्पिक तथा लचिला मोडका शिक्षा कार्यक्रम मार्फत् औपचारिक शिक्षालाई पनि सहयोग पुर्याउनु ।
- विद्यालय शिक्षाको शासकीय तथा व्यवस्थापकीय प्रबन्धमा क्रमिक सुधार गरी विद्यालय सञ्चालन पद्धतिलाई विविधता अनुकूल उत्थानशील र जवाफदेही बनाउनु ।

३.२.४ रणनीतिहरू (Strategies)

- सबै बालबालिकाहरूलाई अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा उपलब्ध गराउन संघ, प्रदेश र विभिन्न गैर सरकारी संस्था लगायतका निकायहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरिने छ ।
- नगरपालिका क्षेत्रभित्र विद्यालय बाहिर रहेका सबै बालबालिकाहरूको यथार्थ विवरण सङ्कलन गरी उनीहरूको आधारभूत शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाई विद्यालयमा

नगरपालिकालाई पूर्णरूपमा निःशुल्क र अनिवार्य आधारभूत शिक्षाको सुनिश्चितता भएको घोषणा गरिने छ ।

- संघीय मापदण्डअनुसार नगरपालिकाकाले विद्यालय नक्साङ्कनमार्फत् सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित हुने गरी विद्यालयहरूलाई पुनर्वितरण तथा समायोजन गर्ने कामलाई निरन्तरता दिइने छ ।
- आधारभूत तहमा विद्यार्थीहरूलाई न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गराउन निरन्तर रूपमा सिकाइको मूल्याङ्कन गरी विद्यार्थीको सिकाइका लागि शिक्षकलाई प्रधानाध्यापक, प्रधानाध्यापकलाई नगरपालिकाप्रति जवाफदेही हुने प्रणाली विकास गरिने छ ।
- विद्यालयमा सहायक प्रधानाध्यापकलाई पनि प्रशासकिय व्यक्तिका रूपमा मानिने छ । उनीहरूको कार्यक्षमताको उचित मूल्याङ्कन र सम्मान हुने छ ।
- आधारभूत तहको शिक्षा प्रदान गर्ने शिक्षण संस्थाहरूलाई प्रविधिसहितको भौतिक पूर्वाधार सम्पन्न गर्ने तथा बहुप्रकारका विपद्प्रति संवेदनशील र अपांगमैत्री बनाउने कार्यमा समन्वय, सहयोग र सहजीकरण गरिने छ ।
- शिक्षण सिकाइ विधिमा समेत आवश्यक परिमार्जन गर्दै कक्षा ३ सम्म कक्षा शिक्षणलाई कार्यान्वयन गरिने छ । यसका लागि आवश्यक शिक्षक तालिम, तयारी तथा प्रोत्साहनका कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।
- नगर शिक्षा समिति, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघको कार्यकारी समिति र सामाजिक परीक्षण समितिका पदाधिकारीको क्षमता विकास र अभिभावक अभिमुखीकरण गरिने छ ।
- विद्यार्थीको पोषण तथा स्वास्थ्यमा सुधार गर्न संघीय सरकारले प्रदान गर्दै आएको दिवा खाजा वापतको रकममा थप गर्न नगरपालिका र अभिभावक बिच साभेदारी कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।
- विद्यार्थीलाई विद्यालयमा आधारित शैक्षिक तथा मनोसामाजिक परामर्श उपलब्ध गराइने छ ।
- स्थानीय उत्पादनमा आधारित दिवा खाजाको प्रबन्ध गर्ने तथा गराउने कार्यलाई व्यवस्थित गरिने छ ।
- विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, संकट तथा महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउने योजना तयार गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको अभिन्न अङ्गको रूपमा एकीकृत गर्दै आधारभूत शिक्षालाई प्रविधिमैत्री, व्यावहारिक र नतिजामूलक बनाइने छ ।
- आधारभूत तहमा लागू भइरहेको स्थानीय पाठ्यक्रममा आवश्यकताअनुसार परिमार्जन तथा पाठ्यसामग्रीको विकास गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरिने छ ।
- प्राथमिक तहमा विद्यार्थी शिक्षक अनुपातमा बढी देखिएका दरबन्दीलाई क्रमशः व्यवस्थापन गर्न सहजीकरण गरिने छ ।
- शिक्षक व्यवस्थापनको कार्यलाई प्राथमिकतामा राखिनुका साथै शिक्षकको पेसागत विकास र भरपर्दो सहयोग प्रणालीको सुनिश्चितता हुने आवश्यक संयन्त्रको उचित निर्माण र परिचालन गरिने छ ।
- सबै विद्यालयहरूमा विद्यालय सुधार योजना निर्माण र अद्यावधिक गर्न लगाई स्थानीय स्रोतसाधन परिचालन गरी कार्यान्वयन गर्न सहजीकरण गरिने छ ।
- शिक्षण संस्था र विद्यालयहरूमा कार्यरत शिक्षक तथा कर्मचारीहरूलाई निश्चित मापदण्डका आधारमा प्रोत्साहन गराइने छ ।
- आधारभूत तहको प्रारम्भिक कक्षामा लागू भइरहेको प्रारम्भिक कक्षा पढाइ कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न सहजीकरण गरिने छ ।
- आधारभूत तह सञ्चालन भएका विद्यालयको नतिजामूलक सूचक निर्धारण गरी अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिइने छ ।
- संस्थागत विद्यालयहरूको नियमनलाई प्रभावकारी बनाउँदै संस्थागत विद्यालयबाट प्रदान गरिने शिक्षालाई सेवामूलक बनाउँदै लगिने छ ।
- सबै विद्यालयमा कार्यसम्पादनको सुधारसहित सुशासन कायम गराउने कार्यलाई व्यवस्थित बनाउन जोड दिइने छ ।
- विद्यालयको शैक्षिक सूचना तथा व्यवस्थापन प्रणालीको समय र आवश्यकतानुसार अद्यावधिक र प्रयोग गर्ने कार्यलाई अनुमानयोग्य र वैज्ञानिक गराइने छ ।
- विद्यालयको पुनः नक्शाङ्कन गरी दूरी र विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा कक्षा घटुवा र मर्जर प्रक्रिया सञ्चालन गरी सक्षम र स्रोत साधन सम्पन्न विद्यालय निर्माण गरिने छ ।

३.२.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

(Outcomes, Key Results, Major Activities and Target)

क) उपलब्धि (Outcomes)

- आधारभूत शिक्षामा पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित भई गुणस्तर अभिवृद्धि भएको हुने ।
- नगरपालिका क्षेत्रभित्र बसोबास गर्ने सबै बालबालिकाहरू आधारभूत शिक्षाको पहुँचमा आएको हुने ।
- आधारभूत तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि ८० प्रतिशतभन्दा माथि पुगेको हुने ।
- सबै विद्यालयहरूमा न्यूनतम भौतिक पूर्वाधार तथा सिकाइ सामग्रीको उपलब्धता र आवश्यक सङ्ख्यामा योग्य, सक्रिय तथा उत्प्रेरित शिक्षकको व्यवस्था भई बालमैत्री र समावेशी वातावरणमा सिकाइ हुने ।
- विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालन र पौष्टिक तथा स्वस्थकर दिवा खाजाको प्रबन्धबाट बालबालिकाको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थामा सुधार हुने ।
- आधारभूत शिक्षा पूरा गर्ने बालबालिकाले न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेको हुने ।
- विद्यालय शिक्षा प्रणाली प्रकोप, संकट तथा महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील हुने ।
- विद्यालय शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलगायतका प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार तथा सहज उपयोग भई सिकाइलाई सहयोग हुने ।
- शैक्षिक निकायमा कार्यरत जनशक्तिको क्षमता विकास भई आधारभूत तहमा गुणस्तरीय शिक्षा प्रवाह तथा शैक्षिक सशासन कायम हुने ।

प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

[illegible]

	आधारभूत तह (१-५) मा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकको सङ्ख्या (प्रतिशतमा)	६	५	४	३	२.५	२	१.५	१	०.५	०
२	आधारभूत तह (१-५) मा तालिम प्राप्त शिक्षकको सङ्ख्या	सबै तालिम प्राप्त	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
३	न्यूनतम सिकाइ सबलीकरण मापदण्ड (Minimum Enabling Conditions) पूरा गरेका आधारभूत तहका विद्यालयको सङ्ख्या	२८	३०	३५	३८	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
	आधारभूत तहका विद्यालय मर्जर कार्यक्रम	४	३	३	२	२	१	१	०	०	०

३.३ माध्यमिक शिक्षा (Secondary Education)

परिचय

शिक्षा ऐन, २०२८ (संशोधन सहित) अनुसार कक्षा ९ देखि १२ सम्म दिइने शिक्षालाई माध्यमिक शिक्षाका रूपमा परिभाषित गरिएको छ । आधारभूत शिक्षा र उच्च शिक्षालाई जोड्ने तहका रूपमा माध्यमिक शिक्षाले कार्य गर्दछ । यो उच्च शिक्षा र कामको संसारमा प्रवेश गर्नका लागि आधार प्रदान गर्ने शिक्षा हो । खासगरी माध्यमिक शिक्षाको प्राप्तिपश्चात् ठूलो सङ्ख्या कामको संसारमा प्रवेश गर्दछ, भने मेधावी सानो सङ्ख्या उच्च शिक्षामा प्रवेश गर्दछ ।

नेपालको संविधान, २०७२ को अनुसूची-८ मा आधारभूत तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षालाई स्थानीय तहको एकल कार्य सूचीमा समावेश गरिएको छ । माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क रूपमा प्रदान गरिने कानुनी व्यवस्था गरिएको छ । राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ले गुणस्तरीय माध्यमिक शिक्षामा सबैको निःशुल्क पहुँच सुनिश्चित गर्दै सिर्जनशीलता, रचनात्मकता, अध्ययनशीलता, सकारात्मक चिन्तन र सदाचार जस्ता गुण सहितको प्रतिस्पर्धी, सिपयुक्त एवम् उत्पादनशील जनशक्ति तयार गर्ने नीति लिएको छ । श्रमप्रति सकारात्मक भावना भएका सिपमूलक जनशक्ति उत्पादन गर्ने माध्यमिक तहको शिक्षालाई साधारण, प्राविधिक तथा व्यावसायिक र परम्परागत गरी तीन धारमा बाँडिएको छ । हाल कक्षा ९-१२ मा प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारको समेत पठनपाठन हुने गरेको छ ।

३.३.१ वर्तमान अवस्था

रतुवामाई नगरपालिकाभित्र सामुदायिक विद्यालयतर्फ कक्षा १ देखि १० सम्म सञ्चालित ७ ओटा र कक्षा १ देखि १२, सञ्चालित ६ ओटा विद्यालय गरी १३ ओटा माध्यमिक विद्यालय रहेका छन् । संस्थागत विद्यालयतर्फ कक्षा १ देखि १० सम्म सञ्चालित ४ ओटा र कक्षा १ देखि १२, सञ्चालित ५ ओटा विद्यालय गरी ९ ओटा माध्यमिक विद्यालय रहेका छन् । यस नगरपालिकाभित्र जम्मा २२ ओटा माध्यमिक विद्यालयहरू रहेका छन् ।

माध्यमिक तहको विद्यार्थी सङ्ख्या

		सामुदायिक	संस्थागत	धार्मिक	जम्मा
कक्षा ९-१०	छात्रा	६८६	२४४	०	९३०
	छात्र	६२९	३३०	०	९५९
	जम्मा	१३१५	५७४	०	१८८९
कक्षा ११ र १२	छात्रा	२८४	११७	०	४०१
	छात्र	२०१	११५	०	३१६
	जम्मा	४८५	२३२	०	७१७

जम्मा	छात्रा	९७०	३६१		१३३१
	छात्र	८३०	४४५		१२७५
		१८००	८०६		२६०६

चुनौती तथा अवसरहरू (Challenges and Opportunities)

- संवैधानिक व्यवस्था भएबमोजिम सबै बालबालिकाहरूका लागि निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा सुनिश्चित गर्नु,
- माध्यमिक तहमा गुणस्तरीय रूपमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा प्रदान गर्नु, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात तथा विषयगत रूपमा शिक्षक दरबन्दीको व्यवस्था गर्नु,
- विद्यालयमा न्यूनतम सक्षमताको अवस्था सुनिश्चित गर्नु, सूचना तथा सञ्चार लगायतका प्रविधिमा शिक्षक तथा विद्यार्थीको पहुँच विस्तार गर्नु,
- शिक्षकको दक्षतामा वृद्धि र सिकाइमा प्रभावकारी ढङ्गले प्रयोग गरी सिकाइ सुधार तथा डिजिटल डिभाइडलाई कम गरी भौतिक रूपमा सञ्चालन गरिने शिक्षण सिकाइको विकल्प स्वरूप अनलाइन/भर्चुअल/खुला सिकाइको अवसर सिर्जना गर्नु,
- माध्यमिक शिक्षालाई व्यावहारिक, प्रयोगात्मक, रचनात्मक, सिर्जनशील, स्वावलम्बी र रोजगारमूलक बनाउनु तथा संविधानले स्थानीय तहलाई माध्यमिक तहसम्मको शिक्षाको समग्र व्यवस्थापनको अधिकार प्रदान गरेको सन्दर्भमा स्थानीय तहलाई उक्त अधिकार वा जिम्मेवारीलाई प्रभावकारी रूपमा सम्पादन गर्न सक्षम बनाउनु आदि प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेको देखिन्छ ।

३.३.२ लक्ष्य (Goal)

- स्तरयुक्त जीवनोपयोगी माध्यमिक शिक्षामा सबै बालबालिकाको निःशुल्क पहुँच सुनिश्चित गर्दै प्रयोगात्मकता, सिर्जनशीलता, रोजगारमूलकता, सकारात्मक चिन्तन र सदाचार जस्ता गुणयुक्त स्वावलम्बी, प्रतिस्पर्धी, सपयुक्त एवम् उत्पादनमुखी जनशक्ति तयार गर्ने ।

उद्देश्य (Objectives)

- सबै बालबालिकाको गुणस्तरीय माध्यमिक शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु,

- अन्वेषणात्मकता, सिर्जनशीलता, सकारात्मक चिन्तन र सदाचार जस्ता गुणसहितको सिपयुक्त, उत्पादनमुखी र प्रतिस्पर्धी जनशक्ति तयार गर्नु,
- माध्यमिक शिक्षा पूरा गरेका सबै बालबालिकाहरूलाई दैनिक जीवन, रोजगारी र निरन्तर सिकाइका लागि तयार बनाउनु,
- विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित बनाउनु,
- विद्यालय शिक्षाको शासकीय तथा व्यवस्थापकीय प्रबन्धमा सुधार गरी विद्यालय पद्धतिलाई विविधता अनुकूल, उत्थानशील र जवाफदेही बनाउनु,
- सार्वजनिक तथा निजी शैक्षिक क्षेत्रका विद्यमान असल अभ्यासलाई सम्मिलन गर्दै निजी लगानीका शिक्षण संस्थाहरूको प्रभावकारी परिचालन र नियमन गर्नु,
- माध्यमिक शिक्षा प्राप्तिको संवैधानिक र कानुनी दायित्व पूरा गर्नका लागि शिक्षा सरोकारवाला निकाय र व्यक्तिहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्नु,
- माध्यमिक तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामार्फत विद्यार्थीको आधारभूत सिप प्राप्तिको सुनिश्चित गरी किशोर किशोरीहरूलाई विभिन्न सिप हासिल गर्न सहयोग गर्नु ।

३.३.४ रणनीतिहरू (Strategies)

- सबै बालबालिकाहरूलाई अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा उपलब्ध गराउन सङ्घ, प्रदेश र विभिन्न गैर सरकारी संस्था लगायतका निकायहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरिने छ ।
- नगरपालिका क्षेत्रभित्र विद्यालय बाहिर रहेका सबै बालबालिकाहरूको यथार्थ विवरण सङ्कलन गरी उनीहरूको शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गरिने छ ।
- सङ्घीय मापदण्डअनुसार नगरपालिकाद्वारा विद्यालय नक्साङ्कनमार्फत् सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित हुने गरी विद्यालयहरूलाई पुनर्वितरण तथा समायोजन गर्ने कामलाई निरन्तरता दिइने छ ।

- विद्यार्थीहरूलाई न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गराउन निरन्तर रूपमा सिकाइको मूल्याङ्कन गरी विद्यार्थीको सिकाइका लागि विषय शिक्षकलाई प्रधानाध्यापकप्रति तथा प्रधानाध्यापकलाई नगरपालिकाप्रति जवाफदेही हुने प्रणाली विकास गरिने छ ।
- विद्यालयमा सहायक प्रधानाध्यापकलाई पनि प्रशासकिय व्यक्तिका रूपमा मानिने छ । उनीहरूको कार्यक्षमताको उचित मूल्याङ्कन र सम्मान हुने छ ।
- अन्वेषणात्मकता, सकारात्मक चिन्तन र सदाचार जस्ता गुणसहितको सिपयुक्त, उत्पादनशील र प्रतिस्पर्धी जनशक्ति तयार गरिने छ ।
- माध्यमिक शिक्षा पूरा गरेका सबै बालबालिकाहरूलाई दैनिक जीवन, रोजगारी र निरन्तर सिकाइका लागि तयार गरिने छ ।
- विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित बनाइने छ ।
- विद्यालय शिक्षाको शासकीय तथा व्यवस्थापकीय प्रबन्धमा सुधार गरी विद्यालय पद्धतिलाई विविधता अनुकूल, उत्थानशील र जवाफदेही बनाइने छ ।
- सार्वजनिक तथा निजी शैक्षिक क्षेत्रका विद्यमान असल अभ्यासलाई सम्मिलन गर्दै निजी लगानीका शिक्षण संस्थाहरूको प्रभावकारी परिचालन र नियमन गरिने छ ।
- माध्यमिक शिक्षा प्राप्तिको संवैधानिक र कानुनी दायित्व पूरा गर्नका लागि शिक्षा सरोकारवाला निकाय र व्यक्तिहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरिने छ ।
- माध्यमिक तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामार्फत विद्यार्थीको आधारभूत सिप प्राप्तिको सुनिश्चित गरी किशोर किशोरीहरूलाई विभिन्न सिप हासिल गर्न सहयोग गरिने छ ।

३.३.५ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

क्र. स.	सूचक	आधार वर्ष (२०८०/०८१)	२०८१ /०८२	२०८३/ ०८४	२०८४/ ०८५	२०८५/ ०८६	२०८६/ ०८७
१	माध्यमिक तह (१-१२) मा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको सङ्ख्या	१५८	१४०	१२०	१००	८०	६०

२	माध्यमिक तह (१-१२) मा विद्यार्थी र तालिम प्राप्त शिक्षकको सङ्ख्या	१३०२८	१३० ४६	१३०६६	१३०८८	१३१०८	१३१२८
३	न्यूनतम सिकाइ सबलीकरण मापदण्ड (Minimum Enabling Conditions) पूरा गरेका माध्यमिक तहका विद्यालयको सङ्ख्या	१०	१२	१४	सबै	सबै	सबै

३.४ धार्मिक विद्यालय

परिचय

मुलुकमा आफ्नै मौलिक पहिचानका साथ सञ्चालन हुँदै गरेको गुरुकुल आश्रम, गोन्पा, विहार मदरसा जस्ता परम्परागत शिक्षण संस्थालाई राष्ट्रिय शिक्षा प्रणालीमा आवद्ध गरी प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने व्यवस्था गएको छ । त्यस्ता विद्यालय धार्मिक विद्यालयका रूपमा समेत चिनिन्छन् । धार्मिक विद्यालयलाई समेत सरकारले पाठ्यपुस्तक, मसलन्द, खाजाखर्च, छात्रवृत्ति आदि उपलब्ध गराउँदै आएको छ । त्यसैले धार्मिक विद्यालयहरू पनि औपचारिक शिक्षाका उपक्षेत्रका रूपमा रहेका छन् ।

३.४.१ वर्तमान अवस्था

रतुवामाई नगरभित्र वेद विद्याश्रम र मदरसाहरू रहेका छन् । यस नगरभित्र ५ ओटा मदरसा र २ ओटा वेद विद्याश्रम गरी जम्मा ७ ओटा धार्मिक विद्यालयहरू रहेका छन् ।

धार्मिक विद्यालयहरूको नामावली विवरण

-	विद्यालयको नाम	ठेगाना	सञ्चालित कक्षा
१	एजाजिया मदर्सा	रतुवामाई १	कक्षा ५ सम्म
२.	मदर्सा आहाले सुन्नत गरिब	रतुवामाई २	कक्षा ४ सम्म
३	नेपाली रहमानिया मदर्सा	रतुवामाई २	कक्षा ४ सम्म
४	दारुम उलुम मदर्सा	रतुवामाई २	कक्षा ४ सम्म
५	मदर्सा इस्लामिया उलन	रतुवामाई ५	कक्षा ४ सम्म
६	भीमेश्वर राधाकृष्ण वेद विद्याश्रम गुरुकुल	रतुवामाई ९	कक्षा ४ –६सम्म
७	गोपेश्वर वेद विद्याश्रम गुरुकुल	रतुवामाई १०	कक्षा २ सम्म

धार्मिक विद्यालयमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थी सङ्ख्या

		धार्मिक
पूर्व प्राथमिक	छात्रा	१०१
	छात्र	१२५
	जम्मा	२२६
कक्षा १-५	छात्रा	३४४
	छात्र	३४७
	जम्मा	६९१
कक्षा ६-८	छात्रा	०
	छात्र	२०
	जम्मा	२०
जम्मा	छात्रा	४४५
	छात्र	४९२
	जम्मा	९३७

चुनौतीहरू तथा अवसरहरू

- पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि विषयगत शिक्षकको व्यवस्था गर्नु,
- स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री विकासका लागि क्षमता विकास गर्नु,
- सबै शिक्षकलाई नयाँ पाठ्यक्रमको अभिमुखीकरण गर्नु,
- पाठ्यक्रमलाई समयानुसार अद्यावधिक गर्नु,
- विभिन्न विषयका पाठ्यसामग्रीहरू मातृभाषामा तयार गर्नु,
- कक्षा ३ सम्म एकीकृत पाठ्यक्रमको व्यवस्था ।

३.४.२ लक्ष्य (Goal)

- आफ्नै मौलिक पहिचानका साथ परम्परागत रूपमा विद्यालयमा सञ्चालन हुँदै आएका गुरुकुल/आश्रम, गोल्पा/विहार तथा मदरसाजस्ता परम्परागत शिक्षण संस्थालाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन, व्यवस्थापन गरी यी शिक्षण संस्थालाई प्रदान गरिने अनुदानलाई प्रभावकारी बनाई परम्परागत शैक्षिक प्रणालीको संरक्षण गर्नु ।

३.४.३ उद्देश्य (Objectives)

- परम्परागत रूपमा सञ्चालन हुँदै आएका धार्मिक विद्यालयका शैक्षिक कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिँदै यस प्रकारको शिक्षालाई संरक्षण गर्ने,
- परम्परागत तथा धार्मिक शिक्षा प्रदान गर्ने संस्थाको सञ्चालन तथा व्यवस्थापनलाई समयानुकूल बनाई त्यस्ता शिक्षण संस्थाबाट सञ्चालन हुँदै आएका शैक्षिक कार्यक्रमलाई शिक्षा प्रणालीको मूलधारमा ल्याउन आवश्यक प्रयत्न गर्ने,
- परम्परागत तथा धार्मिक शिक्षाको मौलिक स्वरूपलाई कायम राख्दै पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिक्षक तालिम, विद्यार्थी मूल्याङ्कनको उचित व्यवस्थापन गर्ने,
- परम्परागत तथा धार्मिक शिक्षा प्रदान गर्ने संस्थाबाट दिइने शिक्षालाई मापदण्डानुसार औपचारिक शिक्षाको समकक्षी बनाउने ।

३.४.४ रणनीति

- आफ्नै मौलिक पहिचानका साथ परम्परागत रूपमा विद्यालयमा शिक्षा सञ्चालन हुँदै आएका गुरुकुल/आश्रम, गोन्त्पा/विहार तथा मदरसाजस्ता परम्परागत शिक्षण संस्थालाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने वातावरण निर्माण गरिने छ ।
- शिक्षण संस्थालाई प्रदान गरिने अनुदानलाई प्रभावकारी बनाई परम्परागत शैक्षिक प्रणालीको संरक्षण गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइने छ ।
- परम्परागत रूपमा सञ्चालन हुँदै आएका धार्मिक विद्यालयका शैक्षिक कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिँदै यस प्रकारको शिक्षालाई संरक्षण गर्न र समयानुकूल बनाउने कार्यमा सहयोग गरिने छ ।
- परम्परागत तथा धार्मिक शिक्षा प्रदान गर्ने संस्थाको सञ्चालन तथा व्यवस्थापनलाई समयानुकूल बनाई त्यस्ता शिक्षण संस्थाबाट सञ्चालन हुँदै आएका शैक्षिक कार्यक्रमलाई शिक्षा प्रणालीको मूलधारमा ल्याउने कार्य गरिने छ ।
- परम्परागत तथा धार्मिक शिक्षाको मौलिक स्वरूपलाई कायम राख्दै पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिक्षक तालिम, विद्यार्थी मूल्याङ्कन लगायतका पक्षको उचित व्यवस्थापन तथा कार्यान्वयन गरिने छ ।
- परम्परागत तथा धार्मिक शिक्षा प्रदान गर्ने संस्थाबाट दिइने शिक्षालाई मापदण्डअनुसार औपचारिक शिक्षाको समकक्षी बनाउने कार्यमा सहायता प्रदान गरिने छ ।

३.४.५ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

- आफ्नै मौलिक पहिचानका साथ परम्परागत रूपमा विद्यालयमा सञ्चालन हुँदै आएका गुरुकुल/आश्रम, गोन्त्पा/विहार तथा मदरसाजस्ता परम्परागत शिक्षण संस्थालाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन तथा तिनको शैक्षिक प्रणालीको संरक्षण हुने,
- परम्परागत रूपमा सञ्चालन हुँदै आएका धार्मिक विद्यालयका शैक्षिक कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिँदै यस प्रकारको शिक्षालाई संरक्षण हुने,
- परम्परागत तथा धार्मिक शिक्षा प्रदान गर्ने संस्थाको सञ्चालन तथा व्यवस्थापनलाई समयानुकूल बनाई त्यस्ता शिक्षण संस्थाबाट सञ्चालन हुँदै आएका शैक्षिक कार्यक्रमलाई शिक्षा प्रणालीको मूलधारमा ल्याउन आवश्यक प्रयत्न गरिने,
- परम्परागत तथा धार्मिक शिक्षाको मौलिक स्वरूपलाई कायम राख्दै पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिक्षक तालिम, विद्यार्थी मूल्याङ्कनको उचित व्यवस्थापन गरिने,
- परम्परागत तथा धार्मिक शिक्षा प्रदान गर्ने संस्थाबाट दिइने शिक्षालाई मापदण्डअनुसार औपचारिक शिक्षाको समकक्षी बनाइने ।

परिच्छेद : ४
अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्र
(Cross-cutting Subjects and Areas)

विभिन्न अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्र (Cross-cutting Subjects and Areas) ले विद्यालय शिक्षाको योजनामा अपेक्षित परिणाम हासिल गर्न सक्षम बनाउने कारकका रूपमा काम गरेका हुन्छन् । शिक्षा योजनामा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन, शिक्षक व्यवस्थापन तथा पेसागत विकास, समता तथा समावेशीकरण स्वास्थ्य, पोषण तथा दिवाखाजा, आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा, शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि, विद्यालय भौतिक विकास जस्ता अन्तरसम्बन्धित विषयहरू महत्वपूर्ण हुन्छन् । यी अन्तरसम्बन्धित विषयको समग्रमा विश्लेषण गरी योजनामा प्राथमिकता प्रदान गर्न र विभिन्न उपक्षेत्रसँग तिनीहरूको अन्तरसम्बन्धका बारेमा थप स्पष्ट पार्न आवश्यक छ ।

४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन

परिचय

शैक्षिक क्षेत्रको मूल दस्तावेज भनेको पाठ्यक्रम हो । पाठ्यक्रमका आधारमा पाठ्यपुस्तक, शिक्षक निर्देशिका लगायतका सिकाइ सामग्रीहरू तयार गरिन्छन् । यो शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई मार्ग प्रशस्त गर्ने महत्त्वपूर्ण दस्तावेजका रूपमा विद्यालय शिक्षा आधार स्तम्भ हो । पाठ्यक्रमले विषयवस्तुहरूलाई समावेश गर्दा राष्ट्रिय मूल्य, मान्यता र वैयक्तिक विविधतालाई सम्बोधन गर्ने गरी तयार गरिएको हुनुपर्छ । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ ले निर्दिष्ट गरेका पाठ्यक्रम विकासका आधारभूत सिद्धान्तहरूलाई ख्याल गर्दै पाठ्यक्रम सामूहिक र प्रभावकारी बनाइरहनका लागि आवश्यक नीतिहरू तर्जुमा गरिरहनु पर्ने हुन्छ । पाठ्यक्रमलाई कार्यान्वयन गर्न र एकआपसमा तालमेल गर्न आवश्यक सिप र दक्षताको विकास गर्नुपर्ने हुन्छ । साथै पाठ्यक्रमले पुख्यौली ज्ञान, सिप र प्रविधिको उपयोग गरी वर्तमान विश्व परिप्रेक्ष्यमा विकसित सूचना तथा प्रविधिसँग प्रतिस्पर्धा गर्नसक्ने सिपको समेत खोजी गर्नुपर्छ । मूल्याङ्कन पद्धतिमा विविधता ल्याई बालकको सिकाइ स्तर सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । मानवीय आवश्यकता, बालबालिकाको रुचि, सामाजिक

मूल्यमान्यता र समाज तथा विश्व परिवेशमा विकास भएका ज्ञानका क्षेत्रहरूलाई समेट्ने खालको गतिशील र लचिलो पाठ्यक्रम विकास गरिनुपर्छ ।

४.१.१ वर्तमान अवस्था

नेपालमा वि.सं. २०२८ को राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजनामा सर्वप्रथम विद्यालय तहमा आवश्यक जगहरूसहित पाठ्यक्रमलाई दस्तावेजीकरण गरिएको थियो भने पाठ्यक्रम विकासका लागि संस्थागत प्रबन्धका रूपमा शिक्षा मन्त्रालयअन्तर्गत पाठ्यक्रम विकास केन्द्र स्थापना भएको थियो । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको संरचनाको निरन्तरतासँगै विद्यालय तहको पाठ्यक्रम विकास, सुधार तथा अद्यावधिक गर्ने कार्य केन्द्रद्वारा भइरहेको सन्दर्भमा विद्यालय तहको शिक्षाको मार्गदर्शक दस्तावेजका रूपमा वि.सं. २०६३ मा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप तयार गरी सोहीअनुसार पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन गर्ने परिपाटी सुरु गरियो । यसै क्रममा वि.सं. २०७६ सालमा नयाँ पाठ्यक्रम प्रारूप तयार भई सो विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ कार्यान्वयन गर्ने क्रममा विद्यालय तहमा नयाँ पाठ्यक्रम विकास गरी वि.सं. २०७७ देखि कक्षा १ र ११ मा कार्यान्वयन सुरु गरिएको र वि.सं. २०८० सम्ममा विद्यालय तहका सबै कक्षाहरू अर्थात् कक्षा १ देखि १२ सम्म यो पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गरिएको छ ।

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ ले आधारभूत तह (कक्षा १ देखि ८ सम्म) मा स्थानीय पाठ्यक्रमको व्यवस्था गरेको छ । सोही व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा २०७९ सालमा रतुवामाईको सेरोफेरो नामक स्थानीय पाठ्यक्रमको विकास गरिएको थियो ।

पाठ्यक्रमले शिक्षकलाई शिक्षण गर्न खाका प्रदान गर्छ । उक्त पाठ्यक्रम सबै विद्यार्थीहरूसँग पुगेको हुँदैन र शिक्षकलाई समेत शिक्षण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न पाठ्यपुस्तक नहुँदा कठिनाई हुन्छ । पाठ्यपुस्तक विद्यार्थी र शिक्षक दुवैका लागि महत्त्वपूर्ण र सजिलो सिकाइ सामग्री हो । त्यसैले रतुवामाई नगरपालिकाले पनि स्थानीय पाठ्यक्रममा आधारित पाठ्यपुस्तक लेखन कार्य थालनी गरेको छ । पहिलो पटक कक्षा-८ को लागि रतुवामाईको सेरोफेरो नामक स्थानीय विषयको पाठ्यपुस्तक लेखन कार्य २०८१ पौषमा सम्पन्न भएको छ ।

अवसर

- राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ अनुसार सबै कक्षाका पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक परिमार्जन कार्य सम्पन्न हुनु,
- सबै विद्यार्थीलाई निशुल्क पाठ्यपुस्तक समयमै उपलब्ध हुनु,
- अङ्ग्रेजी भाषाका (ट्रान्सलेट) पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध हुनु,
- कक्षा १ देखि कक्षा ८ सम्मकै स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण हुनु,
- पाठ्यपुस्तक लेखन कार्य प्रारम्भ हुनु,

चुनौती

- सबै कक्षाका पाठ्यक्रमको प्रबोधीकरण कार्यक्रम सञ्चालन हुन नसक्नु,
- नयाँ नियुक्ति भएर आउने शिक्षकहरूलाई पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तकसम्बन्धी तालिम नहुनु,
- कक्षा - ८ को स्थानीय पाठ्यक्रममा आधारित पाठ्यपुस्तक लेखन कार्य सम्पन्न भए पनि प्रकाशन भएर विद्यार्थीहरूको हातमा पुग्न नसक्नु,
- अन्य कक्षाहरूको स्थानीय पाठ्यक्रममा आधारित पाठ्यपुस्तक लेखन कार्य हुन नसक्नु ।

४.२ लक्ष्य

पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट विद्यार्थीहरूमा जीवनोपयोगी ज्ञान, सिप र अभिवृत्तिको विकास गराई सक्षम, सृजनशील र प्रतिस्पर्धी नागरिक तयार गर्ने ।

४.१.३ उद्देश्य

१. पाठ्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु,
२. पाठ्यक्रम विकास तथा परिमार्जनका लागि पृष्ठपोषण दिनु,
३. सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित गराउनु,
४. पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइद्वारा स्थानीय र आधुनिक विश्व परिवेशअनुसार सिकारुमा ज्ञान, सिप र व्यवहार विकासमा सहजीकरण गर्नु,

५. सिकारुका सिकाइ समस्याको समाधान उन्मुख निरन्तर, आवधिक तथा स्तरीकृत मूल्याङ्कन पद्धतिको कार्यान्वयन गर्नु,

६. स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्नु ।

४.१.४ रणनीतिहरू

१. राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ र तदनुसारका पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन गरिने,

२. विकास गरिएका पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीलाई सम्बन्धित शिक्षक तथा सरोकारवालाहरूलाई प्रबोधीकरण गरिने,

३. पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका लागि अत्यावश्यक संरचनागत तथा पेसागत सक्षमता अभिवृद्धि गरिने,

४. विपद्, महामारी तथा सङ्कटको अवस्थामा वैकल्पिक विधिबाट शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गरिने,

५. शिक्षकका लागि शिक्षक निर्देशिका तथा स्रोत सामग्री तथा विद्यार्थीका लागि सिकाइ सामग्री, स्वाध्ययन तथा सन्दर्भ सामग्रीहरू उपलब्ध हुने व्यवस्था गरिने,

६. शिक्षकको पेसागत सक्षमता विकास गरिने,

७. सहभागितामूलक, अन्तरक्रियात्मक, खोजमूलक एवम् समस्या समाधान केन्द्रित शिक्षण विधिको प्रयोगलाई संस्थागत गरिने,

८. माध्यम भाषाका रूपमा आवश्यकताअनुसार मातृभाषा, स्थानीय भाषा, बहुभाषा प्रयोग गरिने,

९. विद्यालयमा आधारित सहयोग पद्धति विकास गरिने,

१०. सहपाठी सिकाइ समूह गठन गरी कमजोर सिकाइ क्षमता भएका बालबालिकालाई सहयोग गर्ने व्यवस्था मिलाइने,

११. शिक्षण सिकाइमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग बढाइने,

१२. स्थानीय तथा मातृभाषाको पाठ्यक्रम र पाठ्य सामग्रीको विकास तथा प्रयोगलाई व्यवस्थित गरिने,

१३. विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिलाई शिक्षकको वृत्ति विकाससँग आबद्ध गरी पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने वातावरण सिर्जना गरिने,

१४. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाइको अभिन्न अङ्गको रूपमा प्रयोग गरिने ।

४.१.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क) उपलब्धि:

१. पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट दैनिक जीवनका लागि आवश्यक आधारभूत सक्षमतासहित सिर्जनशील, सकारात्मक सोच भएको, निरन्तर सिकाइप्रति प्रतिबद्ध र रोजगारउन्मुख नागरिक तयार हुने छ ।
२. पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइद्वारा सिकारुमा ज्ञान, सिप र व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन भएको हुने छ ।
३. स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री निर्माण तथा कार्यान्वयन भएको हुने छ ।
४. निरन्तर, आवधिक तथा स्तरीकृत मूल्याङ्कन पद्धतिको कार्यान्वयन भई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार आएको हुने छ ।

ख) प्रमुख नतिजा:

१. पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन प्रभावकारी रूपमा भएको हुने छ ।
२. पाठ्यक्रम विकास तथा परिमार्जनका लागि पृष्ठपोषण उपलब्ध हुनगई सिकाइ दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित हुने छ ।
३. पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइद्वारा स्थानीय र आधुनिक विश्वपरिवेश अनुसार सिकारुमा ज्ञान, सिप र व्यवहार विकासमा सहजीकरण भएको हुने छ ।
४. सिकारुका सिकाइ समस्याको समाधान निरन्तर, आवधिक तथा स्तरीकृत मूल्याङ्कन गरिने छ ।
५. स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री निर्माण तथा कार्यान्वयन गरिने छ ।
६. पाठ्यक्रम अभिमुखीकरणको व्यवस्था हुने छ ।
७. शिक्षक तालिम, क्षमताअभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन हुने छ ।

८. शिक्षक पेसागत विकासका लागि सहयोग प्रदान गरिने छ ।
९. कक्षा कोठामा आधारित विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई व्यवहारिक तथा प्रभावकारी बनाइने छ ।
१०. आवधिक विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित बनाइने छ ।
११. डिजिटल सामग्रीको प्रयोग गर्न सक्षम भइने छ ।
१२. सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग हुने छ ।
१३. निःशुल्क पाठ्यपुस्तक वितरण कार्य सम्पन्न हुने छ ।
१४. स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन गरिने छ ।
१५. आवश्यकताअनुसार माध्यम भाषाका रूपमा मातृभाषाको प्रयोग गर्न सकिने छ ।
१६. सुपरिवेक्षण तथा अनुगमनलाई तीव्रता दिइने छ ।
१७. परीक्षा, व्यवस्थापन, सञ्चालन तथा उत्तरपुस्तिका परीक्षण कार्य पाठ्यक्रम तथा यससँग सम्बन्धित अन्य नियमानुसार गरिने छ ।

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

तालिका :

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धी प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र.स	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाई	भौतिक लक्ष्य ५ वर्ष						भौतिक लक्ष्य १० वर्ष	जिम्मेवार निकाय
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	नमूना पाठ्यपुस्तक विकास तथा परीक्षण, पाठ्यक्रम कार्यान्वयन, शिक्षक निर्देशिका विकास, पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री अभिमुखीकरण आदि गरी राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ को कार्यान्वयन	कक्षा/विषय		१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	संघीय सरकारको नेतृत्व र प्रदेश एवम् स्थानीय सरकारको सहयोग
२	विद्यार्थी मूल्याङ्कन मापदण्ड विकास (आन्तरिक, प्रयोगात्मक, बाह्य) अन्तर्गत नमूना साधन विकास, कक्षाकोठामा आधारित परीक्षण तथा मूल्याङ्कनका आधार तथा नमूना विकास र प्रबोधीकरण (पृष्ठपोषण र अभिलेखीकरण)	कक्षा/विषय	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	संघीय सरकारको नेतृत्व र प्रदेश एवम् स्थानीय सरकारको सहयोग

[illegible]

	— नयाँ पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षक तालिम तथा सहायता प्रणाली मार्फत शिक्षकको क्षमता विकास	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
८	आधारभूत तथा माध्यमिक तहमा सार्वजनिक परीक्षा प्रणाली सुधारका लागि क्षमता विकास गर्ने	स्थानीय तह	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	संघ र प्रदेश र स्थानीय तह
९	नगरपालिका स्तरमा पाठ्यक्रम निर्माण एवम् परिमार्जन र पाठ्यपुस्तकको विकास र प्रकाशनका लागि उपयुक्त संरचनाको स्थापना हुने	स्थापना	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	संघ र प्रदेश सँगको सहकार्यका आधारमा नगरपालिकाले सम्पादन
१०	स्थानीय तहले निर्माण गर्ने पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक स्थानीय आवश्यकता, मूल्यनिष्ठ समाज एवम् मानवता र पूर्वीय दर्शनमा आधारित हुने ।	लेखन, प्रकाशन र कार्यान्वयन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	संघ र प्रदेश सँगको सहकार्यका आधारमा नगरपालिकाले सम्पादन र प्रकाशन गर्ने
११	स्थानीय तहबाट स्थानीय आवश्यकता अनुसार मातृभाषाका पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ सामग्री सम्पादन प्रकाशन र वितरण सम्बन्धी कार्य गरिने	लेखन र प्रकाशन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	संघ र प्रदेशसँगको सहकार्यका आधारमा नगरपालिकाले सम्पादन र प्रकाशन गर्ने

४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास

परिचय

आज संसारभरका शैक्षिक संस्था, तिनीहरूमा आवद्ध जनशक्ति, बाहिर रहेको बौद्धिकवर्ग, नीतिनिर्माणका अगुवा, शिक्षाविद् सबैको विचारमा शैक्षिक क्षेत्रमा असल र गुणस्तरीय शिक्षाको वाहक शिक्षक नै हो । शिक्षणलाई पेशाका रूपमा विकास गर्नका लागि नीतिनिर्माण कार्य महत्वपूर्ण पक्ष हो, तर आज हाम्रो देशको सन्दर्भमा एकद्वार प्रवेश प्रणाली नहुँदा विद्यालयमा थुप्रै प्रकृतिका शिक्षकहरू हुनुहुन्छ । आज हाम्रा शैक्षिक संस्थाहरूमा सम्बद्ध जनशक्तिमा ज्ञान, सिपको अभिवृद्धि गर्नुपर्ने वर्तमान आवश्यकता हो । आजका दिनमा विद्यालयमा विद्यार्थीहरूको अनुपातमा जनशक्ति व्यवस्थापन छैन । विषयगत शिक्षकको अभाव छ

। वर्तमान अवस्थामा गाउँगाउँमा विद्यालयहरू छन् तर विषयगत शिक्षकको अभाव, र सूचना प्रविधि सिपयुक्त जनशक्तिको अभाव हुनु, एकीकृत पाठ्यक्रम (१-३) को मर्म अनुसार रुब्रिक्स निर्माण गरी मूल्याङ्कन गर्न सक्ने जनशक्ति नहुनु, Paper-pencil Test मा मात्र सीमित रहेर Project base मा आधारित भई कार्य सम्पादन गर्न सक्ने जनशक्ति नहुनु जस्ता चुनौतीहरू हाम्रा सामुन्नेमा छन् । रतुवामाई नगरपालिकामा एउटा निश्चित भौगोलिक दुरीभित्र विद्यालयहरू प्रशस्तै छन् । त्यसैले हिजोआज खोजेर पढ्न जानेभन्दा पनि रोजेर शैक्षिक संस्थामा जाने अवसर प्राप्त भएका छन् । संस्थागत विद्यालयहरू पनि प्रतिस्पर्धामा देखिन थालेका छन् । शिक्षकको पेशागत विकासको लागि प्रशस्त वैकल्पिक उपायहरू सिर्जना भएका छन् । शिक्षण पेशाबाट अवकाश प्राप्त र क्याम्पसमा अध्यापन गर्ने बौद्धिक जनशक्ति पनि समाजमा प्रशस्त छ । शिक्षक व्यवस्थापनका सन्दर्भमा हाम्रो पालिकामा यी र यस्ता अवसरहरू सिर्जना भएकाले यो १० वर्षे शिक्षा योजना निर्माण गर्न सहज भएको छ ।

४.२.१ वर्तमान अवस्था

रतुवामाई नगरपालिकामा रहेका ४१ ओटा सामुदायिक विद्यालयहरूमा कूल ४१६ शिक्षक कार्यरत हुनुहुन्छ । तहगत रूपमा हेर्दा पूर्व प्राथमिक तहमा १०२ प्राथमिक तहमा १८५ निम्न माध्यमिक तहमा ५९ र माध्यमिक तहमा प्राविधिक धार समेत ७० जना शिक्षक जनशक्ति राज्यबाट सुविधा प्राप्त गर्ने गरी कार्यरत हुनुहुन्छ । केही विद्यालयहरूमा विद्यालयको स्रोतबाट तलब खाने गरी केही शिक्षकहरू कार्यरत रहनु भएको छ ।

पूर्व प्राथमिक तहलाई प्रभावकारी बनाई २ वर्षे बनाउन नर्सरी र केजी कक्षा सञ्चालन गर्न हरेक विद्यालयमा न्यूनतम एक एक जना पर्ने गरी जम्मा ५८ जना नगर शिक्षकको व्यवस्था गरिएको छ । नगरपालिकाभित्र रहेका २८ ओटा संस्थागत विद्यालयमा पूर्व प्राथमिक तह, प्राथमिक तह, निम्न माध्यमिक तह र माध्यमिक तहमा कार्यरत ४५० जति शिक्षक कार्यरत रहेको अनुमान गरिएको छ ।

नगरभित्रका विद्यालयमा शिक्षकको अनुपातिक वितरणमा समानता छैन । केही प्राथमिक माध्यमिक विद्यालयहरूमा कक्षाअनुसार शिक्षक पुगेको देखिदैन । नगरभित्रका १३ ओटा माध्यमिक विद्यालयहरूमध्ये ४ ओटा माध्यमिक विद्यालयमा विषयगत शिक्षक अपर्याप्त छन् ।

अवसर

- शिक्षक सेवा आयोगले हरेक वर्ष शिक्षकको खुल्ला विज्ञापन गरेर स्थायी शिक्षकको आपूर्ति गर्नु,
- नगरमा दक्ष शिक्षक उपलब्ध हुनु,
- विद्यालयहरू छुन, रोजेर पढ्न पाउने अवस्था छ,
- शिक्षकको पेशागत विकासका वैकल्पिक अवसरहरू सिर्जना हुनु,

चुनौती

- धेरैजसो विद्यालयमा विषयगत शिक्षक पुर्‍याउन नसक्नु,
- करारमा शिक्षक नियुक्तिलाई पारदर्शी र छिटो छरितो बनाउन नसक्नु,
- तालिममा सिकेका कुरा र विधिलाई कक्षा कोठामा पुर्‍याउन नसक्नु ,
- शिक्षकलाई पुरस्कार र दण्डको प्रणाली विकास र कार्यान्वयन गर्न नसक्नु,
- शिक्षकलाई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिप्रति जिम्मेवार बनाउन नसक्नु,
- शिक्षकको शिक्षण कार्यको सुपरीवेक्षण र पृष्ठपोषण नहुनु,

४.२.२ लक्ष्य

गुणस्तरीय शिक्षाका लागि योग्य, व्यावसायिक रूपमा दक्ष, पेसाप्रति उत्प्रेरित, समर्पित, प्रतिबद्ध र विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही शिक्षकको व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने ।

४.२.३ उद्देश्य

१. सक्षम शिक्षक आपूर्तिका लागि सङ्घ तथा प्रदेश सरकारसँग समन्वय गर्नु,
२. शिक्षक नियुक्ति र पुनर्वितरणलाई सुदृढ बनाउनु,
३. विषयवस्तुमा निपूण शिक्षकको सुनिश्चितता गर्नु,
४. सबै तहमा सक्षम, प्रतिबद्ध र अभिप्रेरित शिक्षकहरूको प्रबन्ध गर्नु,
५. सुपरीवेक्षण, शिक्षक तालिम, शिक्षक सक्षमता प्रारूपको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु,

६. शिक्षकको निरन्तर पेसागत विकासका अवसरहरूको सुनिश्चितता गर्नु,
७. तहगत, कक्षागत, तथा विषयगत रूपमा शिक्षकको व्यवस्थापन गर्नु ।

४.२.५ रणनीतिहरू

१. शिक्षक विद्यार्थी अनुपातको आधारमा तहगत र विषयगत रूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलान/पुनर्वितरण तथा थप गरिने,
२. रिक्त शिक्षक दरबन्दीको प्रक्षेपणका आधारमा शैक्षिक सत्रको पहिलो महिनामा शिक्षक नियुक्ति गरिने,
३. प्रत्येक ५ वर्षमा शिक्षकको निरन्तर पेसागत विकासका लागि शिक्षण सिप विकाससम्बन्धी सेवाकालीन तालिम अनिवार्य बनाइने,
४. स्थानीय तहमा शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणालीमार्फत शिक्षकलाई निरन्तर पेसागत सहयोग उपलब्ध गराइने । यसका लागि स्थानीय तहमा विषयगत शिक्षक सञ्जाल, विज्ञ समूह गठन, शिक्षक सिकाइ समूह, स्रोत शिक्षक तथा अनुभवी शिक्षकबाट कोचिङ तथा मेन्टोरिङ पद्धतिको विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याइने,
५. शिक्षकको उपस्थिति, नियमितता र कार्यसम्पादनमा सुधार गरिने,
६. शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकको वृत्ति विकासलाई विद्यार्थीको सिकाइ सुधारसँग सम्बन्धित गरी नतिजाप्रति जवाफदेही हुने पद्धतिको विकास गरिने,
७. शिक्षक नियुक्ति, सरुवा तथा तालिम र पेसागत विकासमा सहभागिता गराउँदा विद्यार्थीको सिकाइमा कुनै अवरोध नहुने पद्धति विकास गरिने ।
८. अस्थायी शिक्षक नियुक्ति प्रक्रियालाई पारदर्शी, छिटोछरितो र निष्पक्ष बनाउने,
९. शिक्षक बैङ्कको व्यवस्था गरी शिक्षक सुत्केरी बिदा र लामो अवधिको विरामी बिदामा रहँदा विद्यालयको पठनपाठन सहज बनाउने,
१०. नगरमा सङ्गीत तथा नृत्य शिक्षक, खेल शिक्षक, योग शिक्षकको व्यवस्था गरी सबै विद्यालयहरूमा घुम्ती सेवा प्रदान गर्ने,
११. नगरमा आइसिटी प्राविधिकको व्यवस्था गरी विद्यालयहरूका कम्प्युटर प्रिन्टर आदिमा मर्मत तथा सहजीकरण सेवा उपलब्ध गराउने ।

४.२.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क) उपलब्धि:

सक्षम र पेसाप्रति समर्पित शिक्षकको व्यवस्था भई विद्यार्थीको सिकाइमा सुधार हुने ।

प्रमुख नतिजा:

१. राष्ट्रिय शिक्षक सक्षमता कार्यढाँचाको आधारमा शिक्षक तयारी, छनौट र पेसागत विकास हुने,
२. शिक्षण पेसा थप प्रतिस्पर्धी र सम्मानित हुने,
३. पेसागत विकासका प्रावधानहरूको विस्तार र सुदृढीकरण हुने,
४. शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणालीमार्फत निरन्तर पेसागत सहयोग प्राप्त हुने,
५. शिक्षकको उपस्थिति, शिक्षण विधि र कार्यसम्पादनमा सुधार हुने,
६. शिक्षक विद्यार्थी अनुपातका आधारमा तहगत र विषयगत रूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलान/पुनर्वितरण हुने,
७. शिक्षकको आपूर्ति नियमित रूपमा हुने,
८. शिक्षकको वृत्तिविकासका लागि पारदर्शी र वस्तुनिष्ठ आधारसहितको पद्धति स्थापित हुने,
९. शिक्षकलाई प्रोत्साहन गर्न उत्कृष्ट प्रधानाध्यापक, शिक्षक कर्मचारी छनोटको कार्यविधि निर्माण भई लागु हुने,
१०. नगरपालिका स्तरीय शिक्षक सक्षमताको मापदण्ड तयार गरी लागू गर्ने,
११. शिक्षक बैङ्क तयार भई अतिरिक्त सिकाइ गतिविधिमा सुधार हुने ।

ख) प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य:

- १ शिक्षक नियुक्ति र सरुवा विधिमा आधारित
- २ अस्थायी तथा विद्यालय स्रोतबाट नियुक्त शिक्षकहरूको व्यवस्थापनका लागि मापदण्ड तथा निर्देशिका तयारी,
३. अपाङ्गता भएका व्यक्ति, महिला, सीमान्तकृत वर्गका व्यक्तिहरूलाई शिक्षण पेसामा सहभागी गराउन क्षमता अभिवृद्धि,
४. नियमित शिक्षण सिकाइ सुनिश्चित गर्न मापदण्डको विकास गर्ने,
५. कमजोर विद्यार्थीका लागि विशेष सहयोगी कक्षा सञ्चालन गर्ने,

६. उपचारात्मक शिक्षण पद्धति लागू गर्ने,
७. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन,
८. परीक्षाको नतिजा विश्लेषण,
९. शिक्षकले शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा बिताउने समय वृद्धि,
१०. विद्यालयमा आधारित सुपरिवेक्षण तथा सहयोगका लागि क्षमता विकास,
११. शिक्षकहरूलाई निरन्तर पेसागत विकासको अवसर,
१२. असल अभ्यासको अवलोकन भ्रमण,
१३. सिकाइ आदानप्रदान, क्षमता विकास, प्रविधि हस्तान्तरण र ज्ञानको सञ्जालीकरण,
१४. विज्ञ समूहको गठन,
१५. सहपाठी कक्षा अवलोकन,
१६. छोटो अवधिको शिक्षक तालिम,
१७. कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन,
१८. प्रधानाध्यापकको व्यवस्था,
१९. शिक्षक दरबन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण भई विषयगत र कक्षागत शिक्षकको उपलब्धता

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

तालिका :

शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकास सम्बन्धी प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाई	भौतिक लक्ष्य ५ वर्ष						भौतिक लक्ष्य १० वर्ष	जिम्मेवार निकाय
			१	२	३	४	५	जम्मा		
	शिक्षकको पेसागत आकर्षण र नियुक्ति									
१	शिक्षकहरूका निम्ति कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन तथा सुविधाका निम्ति वस्तुनिष्ठ	शिक्षक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	सबै शिक्षक	सबै शिक्षक	संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य

	मापदण्ड बनाई कार्यान्वयन गरिने									
२	नगरपालिकाका सबै शिक्षकको स्वास्थ्य बिमा अनिवार्य गरिने	सबै शिक्षक	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्तर	सबै शिक्षक	सबै शिक्षक	संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य
३	सरुवा र बहुवालाई पूर्वानुमानयोग्य र वस्तुनिष्ठ बनाउने गरी कार्यविधि निर्माण एवम् अद्यावधिक गरिने	कार्यविधि	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्तर	सबै शिक्षक	सबै शिक्षक	संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरेर
४	अस्थायी तथा प्रदेश र स्थानीय तहबाट दरबन्दी सिर्जना गरी नियुक्त शिक्षकहरूको व्यवस्थापनका लागि उपयुक्त मापदण्ड तथा निर्देशिका निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिने	काय विधि	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्तर	कार्यान्व यन	पूर्ण कार्यान्व यन	संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरेर
५	स्थानीय तहबाट प्रअ भत्ता, यातायात, खाजा खर्च, सञ्चार खर्च आदिको व्यवस्था गरेर शिक्षकको सेवा सुविधालाई अझै आकर्षक बनाउने	शिक्षक	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त	सबै प्रअ शिक्षक	सबै प्रअ शिक्षक	संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरेर
६	बालविकासका शिक्षक र विद्यालयका कर्मचारीलाई कम्तिमा एउटा शैक्षिक मजदुरले पाउनुपर्ने सुविधामा नघटाई सङ्घले दिएको सुविधामा थप गरी तलबभत्ता उपलब्ध गराउने	बाविकेका शिक्षक र विद्यालय का कर्मचारी	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्तर			संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरेर
शिक्षक तयारी										
७	अपाङ्गता भएका व्यक्ति, महिला, सीमान्तकृत वर्गका व्यक्तिहरूलाई शिक्षण पेसामा	पटक	-	१ पटक	१ पटक	१ पटक	१ पटक	४ पटक	८ पटक	संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरेर

	सहभागी गराउन क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गरिने									
८	नयाँ नियुक्ति पाएका शिक्षकलाई एक महिने सेवा प्रवेश तालिम सञ्चालन गरिने	पटक	-	१ पटक	१ पटक	१ पटक	१ पटक	४ पटक	८ पटक	संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरेर
९	शिक्षण पेसालाई रोजाइको पेसा बनाउन चाहनेहरूका निम्ति पेसामा प्रवेशका लागि पूर्व सेवाकालीन तालिम र मनोसामाजिक परामर्शको व्यवस्था गरिने ।	पटक	-	१ पटक	१ पटक	१ पटक	१ पटक	४ पटक	८ पटक	संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरेर
शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप										
१०	नियमित शिक्षण सिकाइ सुनिश्चित गर्न मापदण्डको विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	स्थानीय तहसँग सहकार्य गरेर
११	प्रत्येक माध्यमिक विद्यालयमा एक पुस्तकालयको प्रबन्ध गर्ने र प्रत्येक आधारभूत कक्षामा पुस्तक कुना व्यवस्था गरिने	सबै मा.वि.	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	सबै विद्यालय	सबै विद्यालय	प्रदेश र स्थानीय तहसँग सहकार्य गरेर
१२	प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा धारको पढाइलाई व्यवहारिक र सिपमा आधारित बनाउन प्रयोगात्मक पक्षमा जोड दिने र यसका लागि सुविधायुक्त प्रयोगशालाको प्रबन्ध गरिने	विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	प्राविधिक विद्यालय	प्राविधिक विद्यालय	संघ, प्रदेश र स्थानीय तहसँग सहकार्य गरेर
१३	प्रत्येक विद्यालयमा उच्च गतिको इन्टरनेट सेवाको उपलब्धतामार्फत शिक्षणसिकाइमा सूचना तथा		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	सबै विद्यालय	सबै विद्यालय	संघ, प्रदेश र स्थानीय तहसँग सहकार्य गरेर

	सञ्चार प्रविधिको प्रयोगलाई बढाउने									
१४	विद्यालय सिकाइ सुनिश्चित गर्न शिक्षकले काममा बिताउने समय सुनिश्चित गर्न प्र.अ.लाई जिम्मेवार बनाउने	प्र.अ. सङ्ख्या	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	सबै प्रअ	सबै प्रअ	प्रदेश र स्थानीय तहसँग सहकार्य गरेर
१५	शिक्षण सिकाइमा सुधारका लागि शिक्षकहरूलाई प्रधानाध्यापक प्रति जवाफदेही बनाउने र शिक्षकलाई विद्यालयको सिकाइ उपलब्धि को आधारमा प्रोत्साहनको व्यवस्था गरिने	कार्यविधि बनाउने	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तरता	सबै विद्यालय	सबै विद्यालय	प्रदेश र स्थानीय तहसँग सहकार्य गरेर
१६	स्थानीय आवश्यकता अनुसार स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरी हरेक विद्यालयलाई केही न केही स्थानीय सिप र व्यवसायका लागि पहिचान योग्य हवको रूपमा विकास गरिने	सबै विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तरता	सबै विद्यालय	सबै विद्यालय	प्रदेश सरकारसँग सहकार्य
१७	प्रत्येक शिक्षकले प्रत्येक शैक्षिक सत्रमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरूको सुधारका लागि कार्यमूलक अनुसन्धान गर्नुपर्ने र यस्ता उत्कृष्ट अनुसन्धानलाई नगरपालिकाले प्रकाशन गरी सम्प्रेषण गरिने	सबै शिक्षक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	सबै विद्यालय	सबै विद्यालय	प्रदेश सरकारसँग सहकार्य
१८	शिक्षण सिकाइ लगायत विद्यालयको समग्र पक्षको अनुसन्धान र अनुगमन गरी प्रतिवेदन दिन विज्ञहरू सम्मिलित	पटक	-	१ पटक	-	-	१ पटक	२ पटक	४ पटक	प्रदेश र स्थानीय तहसँग सहकार्य गरेर

[illegible]

४.३ शैक्षिक समता र समावेशीकरण

परिचय

शिक्षाको समान अवसर विश्वव्यापी मान्यता हो । शिक्षाको मूलधारमा आउन नसकेका बालबालिकाहरूलाई समावेशी, बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री, लैङ्गिकमैत्री र विपदप्रतिरोधी सिकाइ वातावरणको निर्माण गरी समतामूलक पहुँच र गुणस्तरमा वृद्धि गर्नु आजको आवश्यकता हो । विद्यार्थीहरूको व्यक्तिगत भिन्नताको कदर गरी विविधतालाई प्रोत्साहित गर्नु आवश्यक छ ।

सदियौंदेखि विभिन्न कारणले विभेदीकरणमा परेका समुदाय तथा वर्गले अभैसम्म पछि परेका छन् । उनीहरूको सामाजिक रूपमा सक्रिय सहभागिता, सशक्तीकरण तथा निर्णय प्रक्रियामा समावेशीकरण हुन सकेको छैन । कुनै पनि पूर्ण समाजको रूपमा समुदायका सबै व्यक्तिले आत्मसम्मान, स्वतन्त्रता तथा साधन र स्रोतमाथि समतामूलक पहुँचको सुनिश्चितता हुनुपर्छ । यी पक्षहरूको विकास गर्ने माध्यम शिक्षा नै हो । शिक्षाको अवसरबाट हुने वञ्चितीकरणबाट व्यक्तिको व्यक्तित्व विकास सम्भव छैन । यसबाट परिवार, समाज र राष्ट्रकै लागि अपुरणीय क्षति भइरहेको हुन्छ । त्यसकारण राज्यले सर्वप्रथम व्यक्तिको शिक्षा हासिल गर्ने नैसर्गिक अधिकारको सुनिश्चित गर्नुपर्ने हुन्छ । हरेक व्यक्तिका व्यक्तिगत रुचि, खुबी र दक्षता फरक फरक हुन्छन् । सबैको एउटै ढङ्गबाट विकास गर्न सकिँदैन । सबैका वैयक्तिक भिन्नतालाई सम्बोधन गरी शिक्षालाई समतामूलक, गुणस्तरीय र पहुँचयोग्य बनाउन आवश्यक छ ।

नेपाल एक बहुलवादी समाज हो । यहाँ विविध सामाजिक, सांस्कृतिक तथा भौगोलिक समुदायहरू रहेका छन् । सबैका आ-आफ्नै विशिष्टता र पहिचान छन् । यही विविधतालाई राज्यले दायित्वका रूपमा मात्र नभई सम्पतिको रूपमा लिनुपर्छ । सामाजिक विविधताको व्यवस्थापनका लागि सबैलाई समेटने खालका कार्यक्रमहरू तय गरी आत्मसम्मानको विकास गर्नुपर्दछ । समान अवसरले मात्र नभई समतायुक्त वातावरण प्रदान गरेर पछाडि परेका वर्ग समुदायलाई शिक्षाको मूल प्रवाहमा ल्याउनु आवश्यक छ ।

४.३.१ वर्तमान अवस्था

नेपालको संविधानले सबै नागरिकलाई शिक्षा पाउने हक सुनिश्चित गरेसँगै समावेशीको हकको पनि प्रत्याभूत गरेको छ । कानून भएर मात्र न्याय प्राप्त हुँदैन त्यसका लागि व्यक्ति सक्रिय हुनुपर्छ भने भैं कानुनी व्यवस्था र प्रावधानहरू पर्याप्त मात्रामा भए पनि तिनीहरूको ठोस र प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुँदा पिछडिएका समुदायका लागि गुणस्तरीय शिक्षाको पहुँच कठिन जस्तो बनेको छ ।

नेपाल सङ्घीय राज्य व्यवस्थामा प्रवेश गरिसकेपछि सङ्घीय कानूनका रूपमा राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले समता र समावेशी शिक्षालाई प्राथमिकतामा राखेको छ । अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन २०७५, अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन २०७४ ले पनि व्यक्तिले कुनै पनि कारणले शिक्षा प्राप्त हुने अवसरबाट वञ्चित हुनु नपर्ने व्यवस्था उल्लेख छ । त्यसैगरी दिगो विकास लक्ष्यको लक्ष्य नं ४ ले पनि समतामूलक र गुणस्तरीय शिक्षालाई दिगो विकासको प्रमुख अङ्गको रूपमा लिएको छ । यिनै सन्दर्भलाई आधार मानी रतुवामाई नगरपालिकाले पछाडि परेका वर्ग र समुदायको शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसरका लागि शिक्षण सामग्री, भोला, विद्यालय पोसाक, गुणस्तरीय शौचालय, अपाङ्गमैत्री संरचनाहरू निर्माण, रोजगारीमा आरक्षण जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको छ । दिवा खाजा, पाठ्यपुस्तकसहित निःशुल्क शिक्षा र अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरू, छात्रा तथा सीमान्तकृत बालबालिकाहरूलाई लक्षित गरी छात्रवृत्ति वितरणले समतामूलक र समावेशी पहुँचका लागि योगदान गरेका छन् ।

चुनौती

- महिला, दलित, जनजाति, लोपोन्मुख समुदाय, कठिन भौगोलिक अवस्थामा रहेका, द्वन्द्व प्रभावित तथा सामाजिक तथा आर्थिक कारणले पिछडिएका बालबालिकाहरूलाई शिक्षामा समतामूलक पहुँच पुर्याउन नसक्नु,
- अपाङ्गता भएका, भौगोलिक विकट अवस्थामा रहेका र सामाजिक रूपले पछि परेका बालबालिकाहरूलाई विद्यालय शिक्षामा टिकाइ राख्न नसक्नु,
- लक्षित समूहको विद्यालयमा सहभागिता तथा उपलब्धि सुनिश्चित गर्नु, विद्यालयहरूमा लैङ्गिक र अपाङ्गमैत्री भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण निर्माण पर्याप्त नहुनु,
- कुनै पनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यवहार नहुने सुनिश्चितता सहित बालमैत्री विद्यालय बनाउन शिक्षकलाई आवश्यकताअनुसार तालिमको व्यवस्था गर्न नसक्नु,
- आवश्यकता अनुसारको शैक्षिक सामग्रीको अभाव, अपाङ्गमैत्री भौतिक संरचनाको अभाव,
- अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको प्रारम्भिक पहिचान समयमा हुन नसक्नु,
- प्रत्येक विद्यालयमा साङ्केतिक भाषा र ब्रेल लिपीको ज्ञान प्राप्त शिक्षकको व्यवस्था नहुनु ।

अवसर

- शिक्षामा समता, समावेशीता र समावेशी शिक्षा अभिवृद्धिका लागि विभिन्न ऐन, कानून र नीतिहरू बनाइएको,
- पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तकमा समेत समता र समावेशीतालाई प्राथमिकताका साथ समावेश गरिएको,
- तीनै तहको सरकारले आफ्ना योजना र कार्यक्रममा शिक्षामा समता, समावेशीकरणलाई आत्मसात गरेको ।

४.३.२ लक्ष्य

शिक्षामा आर्थिक, सामाजिक तथा शारीरिक रूपमा कमजोर बालबालिकाहरूको पहुँच अभिवृद्धि गरी उनीहरूलाई सशक्त, स्वतन्त्र र मर्यादित जीवनयापन गर्न सक्षम बनाउने ।

४.३.३ उद्देश्य

१. महिला, दलित, जनजाति, लोपोन्मुख समुदाय, अपाङ्गता भएका, कठिन भौगोलिक अवस्थामा रहेका, जोखिममा परेका, आर्थिक रूपले विपन्न, द्वन्द्व प्रभावित तथा सामाजिक कारणले बञ्चितमा परेका व्यक्तिहरूलाई शिक्षामा पहुँच पुर्याउने,
२. लक्षित समूहका बालबालिकाहरूको सिकाइमा सहभागिता वृद्धि गरी गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने,
३. विविधता, समता एवम् समावेशी शिक्षाका मूल्य, मान्यता अनुकूल गुणस्तरीय सेवा प्रवाह गर्ने जनशक्तिको दक्षता र सक्षमता सुनिश्चित गर्ने,
४. शैक्षिक सुशासनका लागि विद्यमान संरचनालाई जवाफदेही बनाउने,
५. पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप लगायत समग्र शैक्षिक प्रणालीमा विविधता, समता तथा समावेशिता अभिवृद्धि गरी विद्यालयलाई बालमैत्री बनाउने,
६. विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यवहार र हेपाइ नहुने सुनिश्चितता गर्ने ।

४.३.४ रणनीतिहरू

१. विद्यालयमा सिकाइका लागि आवश्यक भौतिक तथा शैक्षिक अवस्था पूरा गरी अपाङ्गमैत्री तथा लैङ्गिकमैत्री बनाउन बालमैत्री विद्यालय प्रारूप तथा निर्धारित सिकाइका लागि आवश्यक पूर्वाधार पूरा गर्ने,

२. अपाङ्गताको प्रारम्भिक लेखाजोखा (Disability Screening) गर्दै अपाङ्गताका किसिम तथा स्वरूप पहिचान गरी विशेष कार्यक्रमको माध्यमबाट उपयुक्त समावेशी शिक्षाको व्यवस्थाका साथै आवश्यकतानुसार विशेष विद्यालयको प्रबन्ध गर्ने,
३. छात्रवृत्तिका लागि विपन्नलाई लक्षित गरी आर्थिक रूपले विपन्न, सुविधाविहीन, कठिन परिस्थितिमा रहेका र अपाङ्गता भएका बालबालिका सहभागी हुने व्यवस्था गर्ने,
४. कार्यविधि तयार गरी आवश्यकतानुसार थप विद्यार्थीलाई छात्रवृत्ति प्रदान गर्न सक्ने व्यवस्था गर्ने,
५. विद्यालयमा सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी सेवा तथा शिक्षाको प्रबन्ध तथा किशोरी लक्षित महिनावारी स्वच्छतासम्बन्धी सेवा तथा शिक्षा प्रदान गर्ने,
६. आधारभूत तहमा मातृभाषा, स्थानीय भाषा वा बहुभाषा प्रयोग गरी सिकाइको अवसर प्रदान गर्न प्राथमिकता दिने,
७. पाठ्यक्रममा स्थानीय भाषा, संस्कृति, भूगोल, वातावरण, इतिहास तथा नागरिक ज्ञान तथा सिपका साथै बृहत् यौनिकता शिक्षा तथा प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गरी सिकाइलाई जीवनोपयोगी सिपसँग आबद्ध गर्ने,
८. सिकाइ क्रियाकलापलाई सहभागितामूलक बनाई विद्यार्थीका आवश्यकता सम्बोधन गर्ने गरी विविधता कायम तथा विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यवहार, बहिष्करण र हेपाइ नहुने सुनिश्चिततासहित बालमैत्री वातावरण सिर्जना गर्ने,
९. घरधुरी सर्वेक्षण गरी बालबालिकाहरूको अवस्था तथा आवश्यकता पहिचान गरी सो अनुसार पहुँच र सहभागिताको प्रबन्ध मिलाइने,
१०. सबै विद्यालयमा लैङ्गिक तथा अपाङ्गमैत्री भौतिक अवस्था तथा शैक्षिक वातावरणको विकास गरी विशेष लक्षित समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई शिक्षा उपलब्ध गराइने,
११. आवश्यकतानुसार पोशाक, स्टेशनरी तथा सिकाइ सामग्रीका लागि छात्रवृत्ति उपलब्ध गराइने,
१२. सिकाइ क्रियाकलापलाई सहभागितामूलक बनाई विद्यार्थीका आवश्यकतालाई सम्बोधन गरिने,
१३. विद्यालयमा अभिभावकको सहभागिता बढाइने,
१४. समुदाय, सामुदायिक सिकाइ केन्द्र, गैर सरकारी संघसंस्था, निजी क्षेत्र र विद्यालयहरूको सहभागितामा बालबालिकाहरूको शिक्षा पाउने हक सुनिश्चित गर्ने ।

४.३.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क) उपलब्धि:

विद्यालय तहको शिक्षामा समतामूलक पहुँच र समावेशी सहभागितासहित सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित हुने ।

ख) प्रमुख नतिजा:

१. महिला, दलित, जनजाति, लोपोन्मुख समुदाय, अपाङ्गता भएका, कठिन भौगोलिक अवस्थामा रहेका, जोखिममा परेका, आर्थिक रूपले विपन्न, द्वन्द्व प्रभावित तथा सामाजिक कारणले बञ्चित भएका सबै बालबालिकाहरूले शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर पाउने,
२. लक्षित समूहका बालबालिकाहरूको सिकाइमा सहभागिता वृद्धि भई गुणस्तर सुधार हुने,
३. विविधता, समता एवम् समावेशी शिक्षाका मूल्य, मान्यता अनुकूल गुणस्तरीय सेवा प्रवाह गर्ने जनशक्तिको दक्षता र सक्षमता सुधार हुने,
४. शैक्षिक सुशासनका लागि विद्यमान संरचनाहरू जवाफदेही हुने,
५. पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप लगायत समग्र शैक्षिक प्रणालीमा विविधता, समता तथा समावेशीता अभिवृद्धि हुने,
६. सबै विद्यालयहरू बालमैत्री हुने,
७. बालबालिकाहरूको अवस्था पहिचान गरिने,
८. वैयक्तिक आवश्यकता अनुसारका शैक्षिक कार्यक्रम कार्यक्रम सञ्चालन हुने,
९. विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूलाई विद्यालय भित्र ल्याउन जनसहभागिता
१०. छात्रवृत्तिको व्यवस्थालाई थप प्रभावकारी बनाइने,
११. अपाङ्गता र लैङ्गिकमैत्री शैक्षिक पूर्वाधार निर्माणमा जोड दिइने,
१२. विद्यार्थी केन्द्रित सिकाइ सामग्री व्यवस्था गरिने,
१३. स्थानीय पाठ्यक्रममा समता र समावेशीतालाई समेत समेटिने,

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य तालिका :

शिक्षामा समतामूलक समावेशीकरण र मनोसामाजिक परामर्श सेवाका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाई	भौतिक लक्ष्य ५ वर्ष						भौतिक लक्ष्य १० वर्ष	जिम्मेवार निकाय
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	नगरपालिकामा व्यक्तिको अवस्था र सिकाइ आवश्यकता पहिचान गर्ने गरी संयन्त्रको विकास गरिने	पटक	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	नगरपालिका
२	कुनै पनि व्यक्ति शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित हुनाका कारण पहिचान गरी वैयक्तिक आवश्यकता अनुसारको वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रमहरू तथा सहायता पद्धति तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिने	निरन्तर	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ र प्रदेशसँगको समन्वयमा नगरपालिका
३	विद्यालय बाहिर रहेका सबै बालबालिकालाई विद्यालय भित्र ल्याउन तथा अध्ययनमा निरन्तरताको सुनिश्चित गर्न जनसहभागिता सहितको कार्यक्रम सञ्चालन गरिने	निरन्तर	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ र प्रदेशसँगको समन्वयमा नगरपालिका
४	विशेष लक्षित समूहका विद्यार्थीहरूको आवश्यकता र सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम तथा अवसर लागतसँग तादात्म्य गरी छात्रवृत्ति दिने व्यवस्था मिलाइने	निरन्तर	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ र प्रदेशसँगको समन्वयमा नगरपालिका
५	सबै आधारभूत विद्यालयहरूमा भवन, कक्षाकोठा, फर्निचर, प्रयोगशाला, शौचालय, पानी, पुस्तकालय, बुक कर्नर जस्ता भौतिक तथा शैक्षिक पूर्वाधार अपाङ्गता एवम् लौडिगक मैत्री बनाइने	निरन्तर	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ र प्रदेशसँगको समन्वयमा नगरपालिका
६	बालबालिकालाई अध्ययनको निरन्तरताका लागि दिवाखाजा व्यवस्थालाई निरन्तरता दिँदै विभिन्न प्रोत्साहनको व्यवस्था गरी बालकेन्द्रित	निरन्तर	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ र प्रदेशसँगको समन्वयमा नगरपालिका

	शिक्षण, बालमैत्री शैक्षणिक वातावरण, शिक्षक विद्यार्थीबिच सुमधुर सम्बन्ध विकास, सिकाइमुखी शिक्षण पद्धति, उपयुक्त कक्षाकोठा, सम्मानपूर्ण व्यवहार जस्ता उपायहरूको अवलम्बन गरिने									
७	विशेष आवश्यकता हुने बालबालिकाहरूकालागि मौजुदा पाठ्यक्रममा पुनरावलोकन गरी कार्यान्वयन गरिने	पटक	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ, प्रदेश सरकार र नगरपालिका
८	बालबालिकाहरूको सिकाई आवश्यकता अनुरूपका सिकाइ सामग्री तथा अन्य आवश्यक सामग्री विकासका लागि पेसागत विकासका कार्यक्रममा समता तथा समावेशीकरणका विषयवस्तुहरूलाई समावेश गरिने	पटक	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ, प्रदेश र स्थानीय तह
९	विद्यालय शिक्षा तथा आजीवन सिकाइको आवश्यकता अनुसारको सिकाइ सामग्रीको विकास गरिने	निरन्तर	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ, प्रदेश र नगरपालिका
१०	सिकाइ सहजीकरणमा सञ्चार तथा सूचना प्रविधिको उपयोगका लागि आवश्यक पूर्वाधार तथा क्षमता विकास गरिने	निरन्तर	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ र प्रदेश
११	राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप अनुरूप पाठ्यक्रमको स्थानीयकरण गरी स्थानीय पाठ्यक्रम स्थानीय पाठ्यसामग्री तयार गरी जनप्रतिनिधि, राजनितिक पार्टी प्रतिनिधि, शिक्षा अधिकृत, प्रधानाध्यापक, शिक्षक तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिका	पटक	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ, प्रदेश सरकार र नगरपालिका

	पदाधिकारीलाई अभिमुखीकरण गरिने									
१२	पाठ्यक्रम तथा सिकाइ सामग्रीलाई अपाङ्गमैत्री तथा लैङ्गिक उत्तरदायी बनाउँदै सबै बालबालिकाको सिकाइ सुनिश्चित गरिने	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ, प्रदेश र नगरपालिका
१३	शिक्षण पेसामा विशेष लक्षित समूहका व्यक्तिहरूको सहभागिता बढाएर समावेशी तुल्याई उल्लिखित समूहलाई शिक्षक सेवा तयारीका लागि तालिम, अध्ययन अवसर तथा छात्रवृत्तिको अवसर दिइने	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ, प्रदेश सरकार र नगरपालिका
१४	आजीवन सिकाइ तथा निरन्तर शिक्षाका सहभागीहरूको आवश्यकता अनुसारको सिकाइ सहजीकरण सामग्रीको व्यवस्था गर्ने तथा कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहका शैक्षिक व्यवस्थापक तथा सहजकर्ताहरूको क्षमता विकास गरिने	पटक	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ, प्रदेश सरकार र नगरपालिका
१५	पाठ्यक्रममा स्थानीय भाषा, संस्कृति, भूगोल, इतिहास, ज्ञान तथा सिप समावेश गर्ने र सिकाइलाई जीवनोपयोगी सिपसँग आवद्ध गरिने	पटक	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ, प्रदेश र नगरपालिका
१६	आधारभूत तहसम्मको शिक्षा मातृभाषामा पाउने व्यवस्था गर्ने तथा मातृभाषाका पाठ्यपुस्तक विकास तथा निर्माण गरिने	निरन्तर	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ, प्रदेश र नगरपालिका
१७	समता रणनीतिले गरेको व्यवस्थाअनुसार लैङ्गिक समानता र समावेशीकरणलाई एकीकृत मुद्दाको रूपमा सम्बोधन गरिने	निरन्तर	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर ५	५	१०	संघ, प्रदेश र नगरपालिका

१८	विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यवहार, हेपाई नहुने सुनिश्चित गर्न यस सम्बन्धी शिक्षा तथा संयन्त्र स्थापना गरिने	निरन्तर	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ, प्रदेश र नगरपालिका
१९	पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री, विद्यालय वातावरण तथा सिकाइ प्रक्रियालाई समता र समावेशीताका दृष्टिले परीक्षण तथा सुधार गरिने	निरन्तर	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ, प्रदेश र नगरपालिका
२०	शिक्षामा समता र समावेशीकरणका क्षेत्रमा कार्यरत सरकारी तथा गैरसरकारी संघ संस्थाहरूबीच जवाफदेहिता सहितको कार्यगत समन्वय गरिने	निरन्तर	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ, प्रदेश सरकार र नगरपालिका
२१	लैङ्गिक सञ्जाललाई बडा र विद्यालयसम्म विस्तार गरी बालविवाह, लैङ्गिक हिंसा, जातीय विभेद, आदि विषयमा सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालनमा परिचालन गर्ने र विद्यालय तहमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिको क्षमता अभिवृद्धि गरिने	संयन्त्रको विकास र कार्य सञ्चालन	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	नगरपालिका, बडा र विद्यालय
२२	छात्रवृत्ति छनोट तथा वितरण निर्देशिका विकास र कार्यन्वयन गरिने	पटक	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ, प्रदेश र नगरपालिका
२३	नगरपालिका स्तरमा छात्रवृत्ति व्यवस्थापन समिति गठन र कार्य सञ्चालन गरिने	पटक	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ, प्रदेश र नगरपालिका
२४	निर्देशिका अनुसार छात्रवृत्तिका लागि विद्यार्थी छनोट तथा छात्रवृत्ति विरण गरिने	लक्षित विद्यार्थी	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ, प्रदेश र नगरपालिका
२५	अपाइमेत्री भौतिक पूर्वाधारको विकास सम्बन्धी भवन आचार संहिताको पूर्ण रुपमा कार्यान्वयन गरिने	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१०	संघ, प्रदेश र नगरपालिका

२६	मनोसामाजिक परामर्शका लागि आवश्यक संरचना र जनशक्तिको स्थापना र कार्यान्वयन गरिने	निरन्तर	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१	२	६	संघ, प्रदेश र नगरपालिका
२७	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	निरन्तर	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१	२	संघ, प्रदेश र नगरपालिका

४.४. विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम

स्वास्थ्य नै जीवनको मूल आधार हो । बालबालिकाको वृद्धि र विकास ठिक ढङ्गबाट हुन स्वास्थ्य राम्रो हुनुपर्दछ । राम्रो स्वास्थ्य बन्नका लागि पोषणयुक्त खानाको जरूरत पर्दछ । प्रभावकारी सिकाइका लागि बालबालिका स्वस्थ हुनु उत्तिकै आवश्यक छ । यस अर्थमा सिकाइसँग बालबालिकाको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थाको प्रत्यक्ष सम्बन्ध हुन्छ भन्न सकिन्छ । स्वास्थ्य तथा पोषणको राम्रो अवस्थाले बालबालिकाको विद्यालयमा उपस्थित हुने दरमा वृद्धि गरी सिकाइ सहभागिता बढाउँछ । सिकाइ सहभागिताको दरमा वृद्धि गर्न सकियो भने सिकाइ उपलब्धि सुधार गर्न मदत पुग्दछ ।

विद्यालय वातावरणको सरसफाई तथा स्वच्छतासम्बन्धी अभ्यासका अतिरिक्त महिनावारीसम्बन्धी सरसफाई तथा स्वच्छता (Menstrual Hygiene) सम्बन्धी सहयोग तथा शिक्षा पनि उत्तिकै आवश्यक छ । विद्यालयमा आधारित स्वास्थ्य तथा पोषणसम्बन्धी यस्ता कार्यक्रमहरूले विद्यार्थीको भर्ना तथा टिकाउ दर बढाउन र अनुपस्थित हुने तथा विचैमा विद्यालय छाड्ने दर घटाउन योगदान गरी सिकाइ उपलब्धि सुधार गर्न सहयोग गर्दछ । नेपालमा सन् १९७४ देखि छानिएका जिल्लाका प्राथमिक विद्यालयमा विश्व खाद्य कार्यक्रमको खाद्यान्न अनुदानमा आधारित दिवा खाजा कार्यक्रम प्रारम्भ भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७७/२०७८ देखि सामुदायिक विद्यालयमा पूर्व प्राथमिकदेखि कक्षा ५ सम्मका सबै विद्यार्थीलाई दिवा खाजाको प्रबन्ध गरिएको छ । बाल स्वास्थ्य सुधारका लागि बालबालिका लक्षित विभिन्न खोप र अन्य प्रतिरोधात्मक र प्रवर्धनात्मक स्वास्थ्य कार्यक्रमले समेत सिकाइ उपलब्धि सुधार गर्न मदत पुग्दछ ।

४.४.१ वर्तमान अवस्था

रतुवामाई नगरपालिकामा जम्मा ७६ ओटा विद्यालय रहेकामा सामुदायिक विद्यालयहरू ४१ ओटा रहेका छन् । जसमध्ये १३ ओटा माध्यमिक विद्यालय र २८ ओटा आधारभूत तहका रहेका छन् । शैक्षिक सत्र २०८० र ८१ मा बाल विकास केन्द्रमा (नर्सरी र केजी) मा १५११ र कक्षा १ देखि ५ सम्म २९९३ जना विद्यार्थी अध्ययनरत छन् । पालिकाभित्र रहेका २८ ओटा संस्थागत विद्यालय मा नर्सरीदेखि ५ सम्म अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूका लागि अभिभावकले नै खाजाको व्यवस्था गर्ने गरेका छन् ।

नेपाल सरकारको दिवा खाजा सम्बन्धमा कार्यक्रम कार्यान्वयन पुस्तिकामा निम्नानुसारका ३ ओटा विधि उल्लेख गरिएको छ :

- १) विद्यालयबाट दिवा खाजा व्यवस्थापन गर्ने,
- २) विद्यालयको चमेनागृहबाट दिवा खाजा व्यवस्थापन गर्ने,
- ३) अभिभावकबाट दिवा खाजा व्यवस्थापन गर्ने ।

सामुदायिक विद्यालयमा चमेनागृह भएका विद्यालयमा चमेनागृहमार्फत खाजाको प्रबन्ध गरिएको देखिन्छ भने अरू विद्यालयहरूमा अभिभावकबाट दिवा खाजा व्यवस्थापन गर्ने गरी विद्यार्थीहरूलाई उपस्थित भएको दिनको १५ रुपैयाका दरले नगदै वितरण गरिएको पाइन्छ । केही वडाले आफ्ना वडाका विद्यालयहरूलाई थप रकम उपलब्ध गराएका छन् । यसर्थ नगरभित्र पनि खाजाको रकम र वितरण प्रक्रियामा एकरूपता देखिँदैन ।

ख) विद्यालयमा सञ्चालित स्वास्थ्य र पोषण कार्यक्रम

नगरपालिकाको सबै माध्यमिक र केही आधारभूत विद्यालयहरूमा छात्र र छात्राका लागि अलग अलग शौचालय निर्माण गरिएका छन् । प्राथमिक विद्यालयको हकमा नगन्य रूपमा छात्रा शुलभ शौचालय रहेको अवस्था छ । कक्षा ६ देखि १२ सम्म अध्ययनरत छात्राका लागि महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापनका लागि निःशुल्क सेनिटरी प्याड वितरण कार्यक्रमसमेत प्रभावकारी बनाउदै लिएको छ । सबै विद्यालयका लागि प्राथमिक उपचार सामग्रीको बाकस वितरण गरी सामान्य किसिमका प्राथमिक उपचारको व्यवस्था गर्ने कोशिस गरिएको छ । नगरभरिका सबै सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयहरूका सम्पूर्ण किशोरीहरूका

लागि निशुल्क आइरन चक्की उपलब्ध गराइएको छ । यस नगरपालिकाको वडा नं ८ मा रहेको सरस्वती माध्यमिक विद्यालय इटहरामा कोसी प्रदेश सरकारको विद्यालय नर्स कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ ।

नेपाल सरकारले बालबालिकाहरूलाई उपलब्ध गराउँदै आएको खोप कार्यक्रमले पनि बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य अवस्थाको सुदृढीकरणमा ठूलो भूमिका निर्वाह गरेको छ । नियमित खोप कार्यक्रमका अतिरिक्त भिटामिन ए, जुकाको औषधी, हात्तीपाइले रोग विरुद्धको औषधी विद्यार्थीले उपयोग गर्दै आएका छन् । हालै कक्षा ६ देखि कक्षा १० सम्म अध्ययन गर्ने छात्राहरूका लागि दिइएको एचपिभी खोप पनि विद्यार्थीहरूको स्वास्थ्यको लागि महत्त्वपूर्ण छ ।

ग) विद्यालयमा स्वच्छता, सरसफाइ र खानेपानीको अवस्था

रतुवामाई नगरपालिका सम्पूर्ण सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयहरूमा स्वच्छता र सरसफाइको अवस्था सामान्य किसिमको रहेको छ । सामुदायिक विद्यालयहरूमा विद्यालय हाताको सरसफाइमा विद्यार्थीहरूको सक्रियता र सहभागितामा हुने गरेको छ । संस्थागत विद्यालयमा भने विद्यालय सहयोगी कर्मचारीले सरसफाइ गर्ने गरेका छन् । केही विद्यालय सरसफाइमा अगाडि छन् भने केही विद्यालयमा सरसफाइमा उचित ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । खासगरी नकुहिने फोहर प्लास्टिकहरू विसर्जन गर्न विद्यालयहरूलाई समस्या परेको छ । कुहिनेसँगै नकुहिने फोहरलाई समेत जलाउँदा शिक्षक विद्यार्थीको स्वास्थ्य र वातावरणमा समेत समस्या हुने गरेको छ ।

पानी जीवनकै लागि नभई नहुने वस्तु हो । विद्यालयमा विद्यार्थीहरूका लागि स्वच्छ पिउने पानीको आपूर्ति हुनु जरुरी छ । रतुवामाईका संस्थागत विद्यालयहरूमा विद्यालयको आफ्नै स्रोत साधनको उपयोग गरी पिउने पानीको प्रबन्ध गरिएको छ । सामुदायिक विद्यालयहरू तर्फ केही विद्यालयमा विभिन्न दातृ संस्था र प्रदेश सरकारबाट खानेपानी आयोजना निर्माण गरी स्वच्छ पिउने पानीको प्रबन्ध गरिएको छ । ज्यादा जसो विद्यालयमा शिक्षक र विद्यार्थीले बिना फिल्टर ट्युबेल, कलको पानी पिउने गरिएको छ ।

घ) दुर्व्यसनी तथा कुलत

रतुवामाई नगरपालिकाको एउटा जल्दोबल्दो समस्या दुर्व्यसनी र कुलत पनि हो । विद्यालय बाहिर रहेका ठुलो सङ्ख्याका युवाहरू यस प्रकारको खराब अवस्थाबाट ग्रसित छन् । जाँडरक्सी, र गाँजा सेवनका साथै अन्य कडा खाले लागुपदार्थको सेवन गर्ने युवायुवती पनि छन् । विद्यालय बाहिरका ती युवायुवतीको प्रभावका कारण विद्यालयमा अध्ययन गर्ने १४ वर्षदेखि १८ वर्ष सम्मका विद्यार्थी जोखिम समूहमा परेका

छन् । रतुवामाई नगरपालिकाका सबै संस्थागत र सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयका साथै क्याम्पसमा समेत लागुपदार्थ र कुलतको जोखिमबाट बच्ने सचेतना कार्यक्रम नियमित रूपमा सञ्चालन गर्न आवश्यक छ । युवा वर्गलाई गलत सङ्गतबाट बचाउनका लागि खेलकुद, मनोरञ्जनको व्यवस्थालाई थप प्रभावकारी बनाउन आवश्यक छ । साथै आवश्यकताअनुसार मनोपरामर्शको व्यवस्था र कुलतमा परिसकेकाहरूलाई पुनर्स्थापनाकेन्द्रको माध्यमबाट पुनः समाजमै फर्काउने व्यवस्था गर्न सकिन्छ ।

चुनौती र अवसरहरू (Challenges and Opportunities)

अवसर

- सबै सामुदायिक विद्यालयका कक्षा ५ सम्मका विद्यार्थीहरूलाई दिवा खाजाको लागि रकम व्यवस्था गर्नु साथै अभिभावकको सहभागितामा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरूलाई दिवा खाजाको व्यवस्था गरिनु,
- केही विद्यालयमा सङ्घीय सरकारको ससर्त अनुदानअन्तर्गत छात्रा शौचालयको निर्माण हुनु,
- स्यानिटरी प्याड उपलब्ध गराउनु,
- नियमित खोप र विशेष खोप अभियान सञ्चालन गरिनु ।

चुनौती

- दिवा खाजाका लागि नेपाल सरकारले उपलब्ध गराएको रकम एकदमै न्यून हुनु,
- सबै विद्यालयले चमेनागृहको व्यवस्था गर्न नसक्नु,
- बालबालिकाले घरबाट खाजा लिएर नआउनु,
- बालबालिकाले घरबाट लिएर आएको खाजा पनि पोषणयुक्त नहुनु,
- अभिभावकहरूमा समेत पोषणयुक्त खाजाको बारेमा ज्ञान नहुनु,
- विद्यालयले घरबाट ल्याएको खाजा खानका लागि छुट्टै कोठाको प्रबन्ध गर्न नसक्नु,
- विद्यार्थीहरूले पत्रु खाजा किनेर खाने गर्नु,
- सबै विद्यालयमा फिल्टरयुक्त स्वच्छ पिउने पानीको व्यवस्था नहुनु,
- प्लास्टिकजन्य नकुहिने फोहर विर्सजनमा समस्या हुनु ।

४.४.२ लक्ष्य (Goal)

विद्यालय उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थामा सुधार गरी विद्यालयमा टिकाउनका साथै विद्यालयमा स्वच्छ वातावरणमा विद्यार्थीहरूको पूर्ण सहभागिताको सुनिश्चित गर्ने ।

४.४.३ उद्देश्य (Objectives)

१. विद्यालय खाजासँग सम्बन्धित सेवाहरूमा सुधार गरी प्रत्येक विद्यालयमा बालबालिकालाई स्वस्थकर तथा पोषणयुक्त खाजा प्राप्तिको सुनिश्चितता गर्नु ,

२. विद्यालयमा बालबालिकाको स्वास्थ्य सुविधामा वृद्धि गर्नु,

३. विद्यालयीय वातावरणको सरसफाइ तथा स्वच्छतामा सुधार गर्नु ।

४. विद्यालयमा अध्ययन गर्ने बालबालिकाहरूका स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी सकारात्मक व्यवहारलाई प्रोत्साहन गर्नु र सिकाइ उपलब्धिमा सुधार गर्नु ।

४.४.४ रणनीतिहरू (Strategies)

१. बालबालिकाको लागि विद्यालयमा नै पोसिलो र ताजा खाजा तयार गर्नका साथै खाजा भान्सा तथा भण्डार, भान्सामा प्रयोग हुने आवश्यक भाँडावर्तन र अन्य सामग्रीहरू तथा समूहमा हात धुने लगायतका सुविधा विस्तार गरिने छ ।

२. दिवा खाजा कार्यक्रमलाई क्रमशः विस्तार गर्दै अभिभावकको संलग्नतामा माध्यमिक तहसम्मका विद्यार्थीका लागि खाजाको प्रबन्ध गरिने छ । विद्यार्थीले दिवा खाजा पाउने कुरालाई अधिकारका रूपमा स्थापित गराइने कानुनी प्रबन्ध गरिने छ ।

३. विद्यालयमा विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा पर्याप्त पानी, साबुन तथा सफाइ सामग्रीसहित आवश्यक सङ्ख्यामा छात्र र छात्राका लागि अलग अलग शौचालय तथा युरिनल, किशोरीहरूका लागि चेन्ज रुम, प्रयोग भइसकेका सामग्री व्यवस्थापन, हात धुने ठाउँ, स्वच्छ खानेपानी, कक्षाकोठा तथा विद्यालय परिसर सरसफाइको प्रबन्ध र घेराबारको व्यवस्था गरिने छ ।

४. सबै विद्यालयहरूमा प्राथमिक उपचार किट वितरण, बालबालिकाहरूको आवधिक स्वास्थ्य जाँच, जुकाको औषधी तथा सूक्ष्म पोषक तत्व प्रदायक ट्याबलेटहरू (भिटामिन ए र आइरन फोलिक एसिड आदि) को वितरण र किशोरीहरूको महिनावारी स्वच्छताको लागि स्यानिटरी प्याड वितरणलाई स्वास्थ्य क्षेत्रको सहकार्यमा नियमित र प्रभावकारी बनाउनुका साथै विद्यालयमा स्यानिटरी प्याड डिस्पोजेयबल इन्सिनेटरको व्यवस्था गरिने छ ।

५. विद्यालयमा स्वास्थ्य, खाद्य सुरक्षा, सफाइ तथा स्वच्छता, किशोरीहरूका लागि महिनावारी स्वच्छता र पोषणसम्बन्धी शिक्षा प्रदान गर्न स्वास्थ्य र कृषि क्षेत्रसँग समन्वय र सहयोगमा संयुक्त कार्य योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

६. दिवा खाजा लगायत स्वास्थ्य, पोषण तथा सरसफाइ र स्वच्छतासम्बन्धी कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन साधन, संयन्त्र र प्रक्रियामा पुनरावलोकन गरी प्रभावकारी बनाइने छ ।

७. सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयहरूमा विद्यालय नर्स कार्यक्रम लागु गरिनेछ ।

८. विद्यार्थी र विद्यालयको अगुवाइमा स्मार्ट विद्यालय कार्यक्रम लागु गरिनेछ ।

९. विद्यार्थीलाई समयअनुसार दिवा खाजाका लागि पर्याप्त हुनेगरी रकम रतुवामाई नगरपालिकाबाट व्यवस्थापन गरिने छ ।

४.४.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

(Outcomes, Key Results, Major Activities and Targets)

क) उपलब्धि (Outcomes)

१. विद्यालयमा अध्ययन गर्ने सबै बालबालिकाको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थामा सुधार, मनोसामाजिक कुशलतामा अभिवृद्धि तथा सिकाइमा सुधारसहित सुरक्षित तथा रमाइलो सिकाइ वातावरणमा पूर्ण पहुँच तथा सहभागिता हुने ।

ख) प्रमुख नतिजाहरू (Key results)

१. विद्यालय खजालाई विद्यार्थीको अधिकारका रूपमा स्थापित गर्ने कानुनी प्रबन्ध हुने,

३. दिवा खाजालगायत स्वास्थ्य तथा पोषण तीनै तह र अन्य क्षेत्र समेतको लागत साभेदारीमा व्यवस्थापन हुने गरी कानुनी मान्यता सहितको नियामक ढाँचा र कार्यान्वयनका लागि आवश्यक मापदण्ड र कार्यविधि तयार हुने,

३. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षादेखि आधारभूत तह कक्षा ८ सम्मका सामुदायिक विद्यालयका सबै बालबालिकाहरूले स्वस्थकर, पौष्टिक र स्थानीय उत्पादनमा आधारित दिवा खाजा स्थानीय तहमार्फत विद्यालयबाट प्राप्त हुने र जंक फुड(पत्रु खाना) लाई पूर्णरूपमा निरुत्साहित गरिने,

४. सामुदायिक माध्यमिक विद्यालय र संस्थागत विद्यालयका सबै कक्षाका विद्यार्थीहरूले अभिभावकको सहभागितामा दिवा खाजा वा खाना प्राप्त हुने,

५. विद्यालयमा विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा पर्याप्त पानी, साबुन तथा सफाइ सामग्रीसहित आवश्यक सङ्ख्यामा छात्र र छात्राका लागि अलग अलग शौचालय तथा युरिनल, किशोरीहरूका लागि चेन्ज रुम, प्रयोग भइसकेका सामग्री व्यवस्थापन, हात धुने ठाउँ, स्वच्छ खानेपानी, कक्षाकोठा तथा विद्यालय परिसर सरसफाइको प्रबन्ध र घेराबारको व्यवस्था हुने,

६. विद्यालयहरूमा प्राथमिक उपचार किट वितरण तथा प्रतिस्थापन, बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य जाँच, जुकाको औषधी तथा सूक्ष्म पोषक तत्व प्रदायक टयाबलेटहरू किशोरीहरूको मासिक महिनावारीमा स्यानिटरी प्याड वितरण र डिस्पोजेबल इन्सिनेटरको व्यवस्था भएको हुने,

७) विद्यालयमा विद्यार्थीलाई स्वास्थ्य, खाद्य सुरक्षा, सफाइ तथा स्वच्छता, किशोरीहरूका लागि महिनावारी स्वच्छता र पोषणसम्बन्धी आधारभूत शिक्षा प्राप्त हुने,

८. विद्यार्थी र विद्यालयको अगुवाईमा स्मार्ट विद्यालय कार्यक्रम लागु गरी पूर्ण सरसफाइका सूचकहरू पूरा भएको हुने,

९. विद्यालयमा सुन्दर फूलबारी निर्माण गरी स्वच्छ तथा सुन्दर वातावरण तय पारिने ।

४.४.६ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य (Major Activities and Target)

क सं	प्रमुख क्रियाकलाप	इकाई	भौतिक लक्ष्य (पहिलो ५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य पहिलो १० वर्ष	कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा		

१	आधारभूत तहसम्म स्वस्थकर तथा पौष्टिक दिवा खाजाको प्रबन्ध (मेनु तयारी सहित)	विद्यालय	४१	४१	४१	४१	४१	सबै	सबै विद्यालय	विद्यालयको सहकार्यमा
२	स्वास्थ्य तथा पोषण सबन्धी तालिम, प्रचार प्रसार अन्य क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन	पटक	१	१	१	१	१	५ पटक	१० पटक	नगरपालिका
३	माध्यमिक विद्यालयमा नर्स व्यवस्था आधारभूत विद्यालयमा घुम्ती नर्स सेवा	विद्यालय	२	२	२	३	४	१३	४१ विद्यालयमै	प्रदेशको सहकार्यमा न.पा
४	विद्यालयमा विद्यार्थीको आवधिक स्वास्थ्य जाँच	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै विद्यालय	नगरको समन्वयमा
५	आँखा जाँच	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै विद्यालय	नगरले समन्वय गरेर
६	जुकाको औषधी र आइरन चक्कीको व्यवस्थापन	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै विद्यालय	नगरले समन्वय गरेर
७	विद्यालयहरूलाई प्राथमिक उपचारको किट प्रदान तथा तालिम	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै विद्यालय	नगरपालिका
८	विद्यालयमा स्वास्थ्य, पोषण र किशोरीहरूका लागि महिनावारी स्वच्छतासम्बन्धी शिक्षा	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै विद्यालय	नगरपालिका
९	किशोरीहरूलाई महिनावारी स्वच्छताको लागि निशुल्क स्यानिटरी प्याडको व्यवस्था र वितरण	विद्यालय	१५	१५	१५	१५	१५	१५	सबै विद्यालय माध्यमिक र कक्षा ८ सञ्चालन भएका विद्यालय	प्रदेशको सहकार्यमा नगरबाट

१०	विद्यालयम स्यानिटरी प्याड डिस्पोजलका लागि इन्सिनेटरको व्यवस्था	विद्यालय	१३	१६	१६	१६	१६	१६	सबै विद्यालय माध्यमिक र कक्षा ८ सञ्चालन भएका विद्यालय	प्रदेशको सहकार्यमा नगरबाट
११	प्रत्येक कक्षाकोठामा हाइजिन किटको व्यवस्था	विद्यालय	१०	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै विद्यालय	प्रदेशको सहकार्यमा नगरबाट
१२	साप्ताहिक रूपमा नगरबाट विद्यालयको फोहर सङ्कलन	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै विद्यालय	नगरपालिकासँगको समन्वयमा विद्यालयले
१३	विद्यार्थी र विद्यालयको अगुवाईमा स्मार्ट विद्यालय कार्यक्रम	विद्यालय	सम्पूर्ण	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै विद्यालय	नगरपालिकासँगको समन्वयमा विद्यालयले

४.५ विद्यालय सुरक्षा, विपद् न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता

कृत्रिम वा प्राकृतिक कारणले विभिन्न विपद्को अवस्था आइपर्दछ। जस्तै युद्ध, द्वन्द्व जस्ता मानव सिर्जित र विभिन्न महामारी, आगलागी, बाढी पहिरो, भूकम्प, आँधी आदि प्राकृतिक प्रकोप पर्दछन्। सम्भावित विपद्बाट विद्यालयलाई सुरक्षित राख्न विपद् पूर्वको तयारी र विपद्पछिको व्यवस्थापन कार्यमा विशेष जोड दिनुपर्दछ। यस्तो विपद्को अवस्थामा समेत बालबालिकाको सिक्न पाउने अधिकारको सुनिश्चितता गर्दै सिकाइको वैकल्पिक उपाय अवलम्बन गर्नु आवश्यक छ।

विपद् र सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षाको अवधारणा बाल अधिकारको रूपमा स्वीकार गरिएपछि यसलाई थप प्रभावकारी बनाउने कार्य प्रारम्भ भएको हो। अन्य देशहरूमा जस्तै नेपालमा पनि प्रकोप व्यवस्थापन तथा सङ्कटकालीन अवस्थामा शिक्षा प्राप्त गर्ने बालबालिकाको अधिकारलाई सुरक्षित राख्न नीतिगत तथा कानुनी व्यवस्थाका साथै राष्ट्रिय योजना र शिक्षासम्बन्धी योजना, नीति कार्यक्रम तथा बजेटमा समावेश गरिँदै आएको छ।

४.५.१ वर्तमान अवस्था

क) बालमैत्री र विपद् उत्थानशील वातावरण तथा कक्षाकोठा

रतुवामाई नगरभित्र सञ्चालित सबै सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयहरू बालमैत्री अवधारणामा आधारित भएपनि पूर्ण रूपमा बालमैत्री हुन सकिरहेका देखिदैन । बालमैत्री विद्यालय बन्नका लागि बालमैत्री पूर्ण वातावरणका साथै सोअनुकूलको भौतिक सुविधा, पर्याप्त सिकाइ सामग्री र खेल सामग्री, खानेपानी, शौचालयको सुव्यवस्था पर्याप्त छैन ।

रतुवामाई नगरभित्रका सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयको भौतिक संरचनामा प्रशस्त सुधार हुँदै गएको देखिन्छ । रतुवामाई नगरभित्र केही विद्यालयका आधुनिक भवनहरू भए पनि केही विद्यालयका पुराना जीर्ण भवनहरू आँधीहुरी र भूकम्पलाई थेग्न सक्ने खालका छैनन् । पर्याप्त प्रकाश, हावा, आवतजावत गर्ने भ्याल भएका, भ्याल ढोकाका पल्ला भएका पर्याप्त खुल्ला ठाउँ भएका गुणस्तरीय कोठाको अवस्था न्यून छन् ।

ख) भूकम्प र कोभिड १९बाट प्रभावित विद्यालय र बालबालिका

वि.सं. २०७२ साल वैशाख १२ गते गएको विनासकारी भूकम्पका कारण मुलुकमा धेरै धनजनको क्षति भयो । धेरै विद्यालय भवनहरू भत्किए । रतुवामाई नगरभित्रका विद्यालयहरूलाई यो भूकम्पले खास ठूलो असर नगरेको भए नि केही विद्यालयका भवनहरू चर्केको र केही पुराना भवनहरू थप कमजोर भई जोखिमयुक्त बन्न पुगे ।

कोभिड १९, को महामारीका कारण विद्यालयहरू शैक्षिक सत्र २०७७ मा ८ महिना र शैक्षिक सत्र २०७८ मा केही समय पठनपाठन समेत हुन सकेन । यस अवस्थामा वैकल्पिक सिकाइको माध्यम अवलम्बन गर्न नसक्दा विद्यार्थीहरू सिकाइबाट बञ्चित भए । नेपाल सरकारले २०७१ असार १ गते वैकल्पिक माध्यमबाट कक्षा सञ्चालनको आह्वान गरे पनि सबै विद्यालयहरूमा यसका लागि स्रोत, साधन, जनशक्ति र प्रविधिको उपलब्धता नहुँदा खास प्रभावकारी हुन सकेन । रतुवामाईमा पनि केही विद्यालयले सामान्य प्रयास गरे पनि यसको पहुँचमा सबै विद्यार्थीहरू पुग्न सकेनन् । रतुवामाई नगरमा अध्ययन गर्ने सबै उमेरका बालबालिका कोभिड १९ को समयमा सिकाइ कमजोर रहन पुग्यो । नगरपालिकाले पनि विद्यालय र सम्बद्ध पक्षलाई वैकल्पिक शिक्षा व्यवस्थापनका लागि प्रष्ट दिशा निर्देश गर्न सकेन ।

आगामि दिनमा यस प्रकारका सडकट आइपरेको अवस्थामा सिकाइ निरन्तरताका लागि आवश्यक पर्ने व्यवस्थापकीय कार्य र पेसागत क्षमता विकासका लागि प्रतिकार्य र पुनर्स्थापनाका लागि भरपर्दो प्रणालीको विकास गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

ग) स्थानीय तहमा आइपरेका आगलागी, बाढी पहिरो तथा अन्य विपत्तिबाट प्रभावित विद्यालय र बालबालिका

रतुवामाई नगरमा आइपर्ने संभावित विपत्तिमा आगलागीका घटनाहरू ज्यादा हुने गरेका छन् । आगलागी वर्षभरि नै हुन सक्ने घटना भए पनि विशेष गरी सुख्खा र गर्मी मौसममा ज्यादा हुने गरेको छ । आगलागी विद्यालयमा भएको खण्डमा विद्यालयको भौतिक सम्पत्तिको विनास भई विद्यार्थीका लागि बनाइका भवन पर्निचर शिक्षण सामग्रीको अभाव हुन गई विद्यार्थीको सिकाइमा प्रत्यक्ष प्रभाव पर्दछ । विद्यार्थीका घरमा आगलागी हुँदा पनि सो परिवारका बालबालिकाका लागि पाठ्यपुस्तक, पोसाक, शिक्षण सामग्रीको अभाव हुन जान्छ ।

रतुवामाई नगर रतुवा र बकाहा जस्ता दुई विनासकारी खोलाको बिचमा परेको हुँदा यसले हरेक वर्ष समस्या पार्ने गरेको छ । बर्खामा पानीको बहाव उच्च भई र तटबन्धन फुटाएर गाउँ पस्दा विद्यालय तथा विद्यार्थीका परिवार ठूलो सङ्ख्यामा प्रभावित हुने गरेका छन् । रतुवामाईका विद्यालयहरूले एसआइपीमा विपद् व्यवस्थापनलाई उल्लेख गरेका छन् तथापि विपत्तिका लागि प्रतिकार्यको पूर्व तयारीका लागि खास ध्यान दिएको पाइदैन ।

चुनौती

- प्राकृतिक प्रकोप, महामारी वा अन्य सामाजिक सांस्कृतिक कारणले उत्पन्न हुने आपतकालीन अवस्थाको स्थान, परिवेश र अवस्थाको पूर्वानुमान गर्न कठिन हुनु,
- विपद् जोखिम न्यूनीकरण गर्ने भवन र भौतिक संरचना निर्माण तथा समयसमयमा मर्मत गर्ने आर्थिक सक्षमता विद्यालयसँग नहुनु,
- आपतकालीन अवस्थाको वैकल्पिक शिक्षा योजनामा समावेश गरी कार्यान्वयन गर्ने क्षमता सबै विद्यालयसँग नहुनु,
- विद्यालय सुरक्षाका लागि नीतिगत रूपमा भएका व्यवस्थाहरूलाई कार्यान्वयन गर्न कठिन हुनु,

- जोखिम तथा समस्यामा रहेका बालबालिकाहरूलाई मनोविमर्श प्रदान गर्न दक्ष जनशक्ति र व्यवस्थापन गर्न कठिनाई हुनु ।

अवसर

- तराई क्षेत्रमा रहेको नगरपालिका भएकोले प्राय सबै विद्यालयसम्म पुग्न बाटोघाटोको राम्रो व्यवस्था हुनु,
- हरेक विद्यालयले आफ्नो विद्यालय सुधार योजनामा विपद् व्यवस्थापनलाई समावेश गर्नु,
- विभिन्न क्षेत्रमा बनेका ऐन कानून र नीति नियमहरूले विभेद, हिंसा, असुरक्षा र दुर्व्यवहारलाई अन्त्य गर्ने सवाललाई प्राथमिकता दिएको अवस्था छ ।
- विभेद, दुर्व्यवहार, हिंसा अन्त्यका लागि मुलुकले विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि र सम्झौताहरूका हस्ताक्षर गरेको छ ।
- मुलुकभित्र सुरक्षित विद्यालय व्यवस्थापनका लागि सरकारका अतिरिक्त गैरसरकारी क्षेत्रका संघसंस्थाहरू पनि सरकारसँग सहकार्य र लगानी गर्ने सवालमा अघि बढेको अवस्था छ ।
- सरोकारवाला र नागरिक समाजमा समेत व्यक्तिगत हिसावले पनि हिंसामुक्त र विभेदमुक्त समाजका लागि उन्मुख भएको अवस्था छ ।
- महामारी र प्रकोपको अवधिमा मनकारी मानिसहरू र उनीहरूमार्फत सञ्चालन भएका संघसंस्थाहरूले समेत उल्लेख्य योगदान गरेको अवस्था छ ।
- विद्यार्थीको निम्ति प्रदान गरिने मनोसामाजिक परामर्शको क्षेत्र तीनओटै तहको सरकारको प्राथमिकतामा पर्नु,
- मनोसामाजिक परामर्शको क्षेत्रमा गैरसरकारी क्षेत्रबाट सीमित भए पनि पाठ्यक्रममा समेत मनोसामाजिक परामर्शको क्षेत्रलाई समेटिनु ।

४.५.२ उद्देश्य

१. सुरक्षित विद्यालय पूर्वाधार विकास गरी गुणस्तरीय शिक्षा व्यवस्थापनमा सहयोग गर्नु,
२. विद्यालय शिक्षा पूर्वाधारका लागि आवश्यक मापदण्ड सहितको गुरुयोजनाको विकास र कार्यान्वयन गर्नु,
३. विपद् व्यवस्थापन प्रतिकार्यको संयन्त्र र कार्यढाँचा विकास गर्नु,
४. सम्भावित विपद्को व्यवस्थापन तथा उत्थानशीलता प्रणाली विकासका लागि भौतिक, मानवीय तथा आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापन गर्नु,

५. आपद्कालीन अवस्थामा वैकल्पिक सिकाइका विधि प्रयोग गरी बालबालिकाको सिक्न पाउने अधिकारको सुनिश्चित गर्नु ।

४.५.३ रणनीति :

१. शैक्षिक सेवा निरन्तरताको लागि आवश्यक हुने यन्त्र उपकरण, खाद्यान्न, पोसाक तथा अन्य राहत सामग्रीको प्रबन्ध गर्ने,

२. विपद व्यवस्थापनका लागि स्थानीय तह र विद्यालयको क्षमता विकास गर्ने,

३. शिक्षा क्षेत्रलाई प्रभाव पार्न सक्ने विपद् वा सङ्कटहरूको पूर्वानुमान तथा त्यसको प्रभावको मूल्याङ्कन तथा विश्लेषण गर्ने,

४. विद्यालयको तह, विद्यार्थी सङ्ख्या र लागतका आधारमा विद्यालयमा आवश्यक पर्ने पूर्वाधार विकासको मापदण्ड र गुरुयोजना निर्माण गरिने,

५. सङ्कटका समयमा शिक्षण सिकाइलाई निरन्तरता दिने वैकल्पिक उपायहरूको तयारी गर्ने,

६. सबै माध्यमिक विद्यालय पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला र सूचना प्रविधि प्रयोगशाला तथा एक आधारभूत विद्यालयका हरेक कक्षाकोठामा पढाइ कुनाबुक (कर्नर) निर्माण गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिइने,

७. विद्यालय पूर्वाधार विकासका लागि सङ्घ र प्रदेश सरकार तथा विकास साभेदार तथा विभिन्न सङ्घसंस्था एवम् निकायहरूसँग लागत साभेदारी गरिने,

८. स्थानीय तहमा स्थानीय तह स्तरीय विद्यालय पूर्वाधार विकास समिति बनाई उक्त समितिले विपद व्यवस्थापन, तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा उत्थानशील शिक्षा सम्बन्धी कार्यमा अनुगमन निरीक्षण गर्ने,

९. हरेक विद्यालयमा सुरक्षित विद्यालय र मनोसामाजिक विमर्श कार्यलाई सफल बनाउन फोकल शिक्षक तोक्ने व्यवस्था मिलाउने ।

४.५.४ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू (Output, Key Result, Major Activities and Target)

क) उपलब्धि (Outcomes)

सम्भावित जोखिमको पूर्वानुमान गरी उक्त जोखिमबाट सुरक्षित हुनका लागि आवश्यक पूर्वतयारी गर्ने र सङ्कटको अवस्थामा पनि बालबालिकाको सुरक्षा सहित शिक्षा प्राप्त गर्ने तथा अधिकारलाई सुनिश्चितता गर्ने ।

ख) प्रमुख नतिजा (Key Results)

१. रतुवामाई नगरपालिकाभित्र आपतकालीन तथा संकटपूर्ण परिस्थितिमा पनि बालबालिकाको सुरक्षासहित शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित हुने,
२. रतुवामाई नगरपालिकाभित्रका विद्यालयहरूमा प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापनका लागि पूर्वतयारी, प्रतिकार्य तथा पुनर्उत्थानको योजना तथा क्षमता विकास हुने,
३. महामारी र सङ्कटको समयमा स्वास्थ्य उपचारसहित शिक्षाको व्यवस्थापन र सेवा प्रवाह गरी सिकाइको निरन्तरता हुने,
४. युद्ध, सामाजिक द्वन्द्व, हिंसा र बसाइँसराइको अवस्थामा पनि आधारभूत आवश्यकताको पूर्ति सहित सिकाइको निरन्तरता हुने,
५. विद्यालयमा सुरक्षित र भयरहित वातावरणमा सिक्ने र सिकाउने वातावरणको सिर्जना हुने,
६. समस्यामा परेका बालबालिकालाई मनोसामाजिक परामर्श उपलब्ध गराई सिकाइ सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।

ग) प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य (Major Activities and Target)

क सं	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाई	५ वर्षे भौतिक लक्ष्य					१० वर्षे भौतिक लक्ष्य	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	सुरक्षित विद्यालय तथा मनोसामाजिक विमर्श सेवा समावेश गरी रतुवामाई नगरपालिकाको शिक्षा नीति तथा सबै विद्यालयको विद्यालय सुधार योजना अद्यावधिक गर्ने	न. पा.	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१०० %	नगरपालिका
२	सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा सुरक्षित विद्यालय र मनोसामाजिक विमर्श सेवा सम्बन्धी	न. पा.	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१०० %	नगरको समन्वयमा नगरपालिका

[illegible]

	आवश्यक संरचना र जनशक्तिको स्थापना								
९	हरित विद्यालय निर्माण	सङ्ख्या	५	५	५	५	५	सबै विद्यालय	विद्यालय

४.६ विद्यालयमा भौतिक पूर्वाधार विकास

गुणस्तरीय विद्यालयका लागि सुरक्षित विद्यालय भवन, कक्षाकोठा, खेलमैदान, शौचालय, खानेपानी जस्ता भौतिक पूर्वाधार विद्यालयका आधारभूत संरचना हुन प्रारम्भिक बालविकास तथा आधारभूत तहका प्रारम्भिक कक्षाका लागि प्रति विद्यार्थी ०.७५ वर्ग मिटर र उच्च आधारभूत तह तथा माध्यमिक तहका लागि प्रति विद्यार्थी १.०० वर्गमिटर बराबरको क्षेत्रफलको मापदण्ड शिक्षा नियमावली २०५९ को नियममा तोकिएको छ । राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले विद्यालयहरूमा भवन, कक्षाकोठा, फर्निचर, प्रयोगशाला, शौचालय, पानी, पुस्तकालय, बुक कर्नर जस्ता भौतिक पूर्वाधार तयार गर्ने, विद्यालय भवनलगायत सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधार विपद जोखिममुक्त बनाउदै सबै विद्यालयलाई सुरक्षित एवम् बालमैत्री, हरित विद्यालयको रूपमा विकास गर्ने नीतिगत व्यवस्था गरिएको छ ।

वर्तमान अवस्था

क) विद्यालय भवन

राष्ट्रिय शिक्षा नीतिले अवलम्बन गरेको सुरक्षित भौतिक पूर्वाधार विकास एवं विस्तारको नीति र हालसम्मको अभ्यासका आधारमा भएको सिकाइ अनुभवका आधारमा शिक्षा क्षेत्रको यो योजनामा प्रस्ताव गरिएको छ । रतुवामाई नगरपालिकामा हाल ४१ वटा सामुदायिक विद्यालय र २७ ओटा संस्थागत विद्यालयहरू रहेका छन् । सामुदायिक विद्यालयहरूमा करिब २६० को हाराहारीमा विद्यालय भवन रहेका छन् । तीमध्ये अधिकांश भवन पक्की दिवाल र जस्ताको छानो भएका छन् । हाल ३० ओटा कक्षाकोठा नपुग रहेको अनुमान छ ।

संस्थागत विद्यालयहरूमा करिब १५० को हाराहारीमा विद्यालय भवन रहेका छन् । तीमध्ये..आधाजति भवन मात्र पक्की छन् ।

ख) विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर प्रयोगशाला र पुस्तकालय

सामुदायिक विद्यालयतर्फ सबै माध्यमिक विद्यालयमा अलग्गै कम्प्युटर प्रयोगशाला, विज्ञान प्रयोगशाला छन् । धेरैजसो माध्यमिक विद्यालयमा अलग्गै पुस्तकालय भए पनि केही माध्यमिक विद्यालयमा अन्य कोठामै पुस्तकालय राखिएको छ । संस्थागत विद्यालयतर्फ सबै माध्यमिक विद्यालयमा अलग्गै कम्प्युटर प्रयोगशाला छन् । धेरैजसो माध्यमिक विद्यालयमा अलग्गै पुस्तकालय र विज्ञान प्रयोगशाला भए पनि केही माध्यमिक विद्यालयमा अन्य कोठामै पुस्तकालय र विज्ञान प्रयोगशाला राखिएको छ ।

ग) शौचालय

सबै सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा गरी जम्मा शौचालयको सुविधा छ । तैपनि केही विद्यालयमा बास सहितको शौचालयको अभाव छ । शौचालय भएका धेरैजसोमा पानीको राम्रो आपूर्ति भएको देखिदैन । सरसफाइको पनि पर्याप्त व्यवस्था हुन सकेको छैन । कक्षाकोठा, छात्राका लागि बेग्लै शौचालयसमेत हालसम्म पूर्ण हुन सकेको छैन भने शैक्षिक सत्रको सुरुवातसंगै बालबालिकाको हातमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध गराउन सकिएको छैन ।

राष्ट्रपति शैक्षिक सुधार कार्यक्रम अन्तर्गत विद्यालयहरूलाई प्राप्त ४ कोठे भवन भवन नगरपालिकाले टेन्डरमा गराएर अधुरो छोडिएको अवस्था छ । प्रदेश सरकारबाट प्राप्त भौतिक पूर्वाधार सम्बन्धी कार्यक्रमहरू मागमा आधारित नहुँदा भनै समस्या भएको छ । विद्यालयमा भवन निर्माण गर्ने सिलसिलामा भवन आचार संहिताको पूर्ण रूपमा पालना नभएका कारण धेरैजसो विद्यालयहरू अपाङ्गतामैत्री र विपद्प्रतिरोधी बन्न सकेका छैनन् । केन्द्रीय, प्रदेश र स्थानीय तहबाट विद्यालयलाई भौतिक सुविधाका लागि दिइने कार्यक्रम आवश्यकताभन्दा ज्यादा पहुँच र राजनीतिक प्रभावमा वितरण हुने गरेको देखिन्छ । समग्रमा विद्यालयको पूर्वाधार विकासमा तीन तहका सरकार र विकास साभेदार निकायहरूबीचको समन्वय र सहकार्य अपेक्षित रूपमा प्रभावकारी र नतिजामूलक बन्न सकिरहेको छैन ।

चुनौती : हालको अवस्थामा विद्यालय पूर्वाधार विकासमा निम्नलिखित चुनौतीहरू देखिन्छन् :

- आवश्यकताअनुसार गुणस्तरीय र सुरक्षित कक्षाकोठा पर्याप्त नहुनु,
- पूर्वाधारका लागि स्रोत व्यवस्थापन गर्न नसक्नु,
- पूर्वाधारलाई अपाङ्गमैत्री र बालमैत्री बनाउन नसक्नु,
- पूर्वाधार विकासका विधि र प्रक्रियालाई पारदर्शी, गुणस्तरीय र जवाफदेही बनाउन नसक्नु,
- भौतिक संरचनालाई समय समयमा मर्मत गर्न ध्यान नदिनु,
- केही विद्यालयमा अभै पुस्तकालय, शौचालय र विज्ञान प्रयोगशालाका लागि व्यवस्थितरूपमा अलग्गै कोठाको व्यवस्था गर्न नसक्नु,
- भौतिक पूर्वाधार निर्माणको कार्यक्रमका लागि विद्यालय छनोट गर्दा मापदण्ड र प्राथमिकतालाई ध्यान दिन नसक्नु ।

अवसर

- विद्यालयहरूलाई सङ्घीय र प्रदेश सरकारबाट समेत भौतिक पूर्वाधारमा सहयोग गर्नु
- स्थानीय सरकारबाट समेत सहयोग गर्नु,
- भौतिक पूर्वाधार निर्माणको गुणस्तरीयतामा प्रत्यक्ष रेखदेख गर्ने प्राविधिक जनशक्ति स्थानीय तहमा उपलब्ध हुनु,
- विद्यालयहरूले पनि भौतिक पूर्वाधार सुधारलाई उच्च प्राथमिकता दिनु ,
- सबै माध्यमिक विद्यालयमा कम्प्युटर, पुस्तकालय र विज्ञान प्रयोगशालाको लागि कोठा उपलब्ध गराउनु ।

४.७.२ लक्ष्य

सुरक्षित र सुविधायुक्त विद्यालय निर्माण गरी बालबालिकालाई सिकाइ अनुकूलको वातावरण सुनिश्चित गर्नु ।

४.७.३ उद्देश्य (Objectives)

१. सुरक्षित विद्यालय पूर्वाधार विकास गरी गुणस्तरीय शिक्षा व्यवस्थापनमा सहयोग गर्नु,
२. विद्यालय शिक्षा पूर्वाधारका लागि आवश्यक मापदण्ड सहितको गुरुयोजनाको विकास र कार्यान्वयन गर्नु,
३. विद्यालय शिक्षाका लागि आवश्यक मापदण्ड निर्धारण गरी सोअनुसारको सुरक्षित विद्यालय पूर्वाधार निर्माण गर्नु,
४. गुणस्तरीय पूर्वाधार विकास एवम् विस्तारका लागि पारदर्शी एवम् जवाफदेही प्रणालीको विकास गर्नु,
५. जलवायु परिवर्तनका असरबाट सुरक्षित हुन विपद्मैत्री संरचना निर्माणका लागि उचित परामर्श गर्नु ।

४.७.४ रणनीतिहरू (Strategies)

१. विद्यालयको तह र विद्यार्थी सङ्ख्या आधारमा विद्यालयमा आवश्यक पर्ने पूर्वाधार विकासको मापदण्ड र गुरुयोजना निर्माण गरिने छ ।
२. विद्यालयको समग्र पक्षमा सुधार ल्याउनका लागि **रतुवामाई शैक्षिक सुधार कार्यक्रम** सञ्चालन गरिनेछ ।
३. नगरपालिकामा सञ्चालन भएका विद्यालयहरूमा पूर्वाधार विकासका लागि सङ्घ र प्रदेश सरकार, विकास साभेदार एवम् नगरपालिकाको लागत साभेदारीका आधारमा स्रोत व्यवस्थापन गरिने छ ।
४. विद्यालयलाई सुरक्षित बनाउन आवश्यकताअनुसार सबलीकरण तथा पुननिर्माण एवम् मर्मत सम्भार गर्ने,
५. हरेक माध्यमिक विद्यालयमा पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला र सूचना प्रविधि प्रयोगशाला तथा एक हरेक आधारभूत विद्यालयमा पढाइ कुना निर्माण गरिने कार्यलाई प्राथमिकता दिइने,
६. विद्यालय पूर्वाधार विकासका लागि संघ र प्रदेश सरकार तथा विकास साभेदार तथा विभिन्न सङ्घसंस्था एवं निकायहरूसँग लागत साभेदारी गरिने,

७. विद्यालयहरूमा कक्षाकोठका अतिरिक्त शिक्षक, प्रधानाध्यापक तथा प्रशासनिक कक्ष, खानेपानी, शौचालय, चमेनागृह समेतलाई योजनामा समावेश गरिने छ,
९. पुरानाजस्ता पाता भएका विद्यालयका सबै छानोमा नयाँ रङ्गीन जस्तापाताको व्यवस्था गरिने,
- १० सबै विद्यालय भवनहरूमा नगरको आफ्नो पहिचान भल्किने गरी एउटै ढाँचामा रङरोगन गर्ने काम गरिने छ ।

४.७.६ प्रमुख उपलब्धि, तथा नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू (Output, Key Result, Major Activities and Target)

क) उपलब्धि (Output)

- १.सबै विद्यालयमा पर्याप्त भौतिक संरचना निर्माण हुने,
- २.सबै विद्यालयका भौतिक संरचना बालमैत्री अपाङ्गमैत्री र सुरक्षित हुने ,
- ३.सबै विद्यालयका विद्यालय भवनमा नगरको पहिचानसहितको रङरोगन गरिने,
४. सबै विद्यार्थीहरूलाई सुरक्षित र उपयुक्त भौतिक अवस्थासहितको विद्यालयमा अध्ययन गर्ने अवसर हुने ।

ख) नतिजा (Key Results)

१. विद्यालय शिक्षाअन्तर्गत विकास एवम् विस्तार गर्नुपर्ने भौतिक मापदण्ड तथा गुरुयोजना निर्माण भएको हुने,
- २.नगरपालिकामा रतुवामाई शैक्षिक सुधार कार्यक्रम सञ्चालन भएको हुने,
३. रतुवामाई नमुना विद्यालय कार्यक्रम सञ्चालन भएको हुने,
४. नगरपालिकाका सबै विद्यालयहरूमा आवश्यक भौतिक पूर्वाधार विकास र विस्तार भएको हुने,
५. विद्यालयहरूमा अपाङ्गता एवम् छात्रामैत्री संरचना व्यवस्था भएको हुने,
६. सबै माध्यमिक विद्यालयहरूमा पुस्तकालय र प्रयोशालाहरू तथा आधारभूत विद्यालयहरूमा पढाइ कुना भएको हुने,
७. विद्यालयहरूमा बनेका संरचनाको सम्वर्धन तथा मर्मत सम्भारका लागि नियमित पद्धति विकास भएको हुने,
८. विद्यार्थीहरूका लागि सुविधायुक्त डेक्सबेञ्च निर्माण भएको हुने ।

ग) प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र. सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाई	५ वर्षे भौतिक लक्ष्य					१० वर्षे भौतिक लक्ष्य	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	विद्यालयका लागि भौतिक पूर्वाधार मापदण्ड तयार गरी लागू गर्ने	पटक.	१ पटक					२ पटक	नगरपा.
२	नगर स्तरीय विद्यालय पूर्वाधार गुरुयोजना निर्माण	पटक		१ पटक				२ पटक	नगरपा.
३	विद्यालय भौतिक विकास र सुधार कार्यक्रम	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	नगरपा.
४	रतुवामाई शैक्षिक सुधार कार्यक्रम सञ्चालन	सङ्ख्या	३	४	४	५	५	४१	नगरपा.
५	रतुवामाई नमुना विद्यालय कार्यक्रम	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	१०	नगरपा.
६	जस्तापाता फेर्ने	सङ्ख्या	५	८	८	१०	५	३६	नगरपा.
७	माध्यमिक विद्यालयमा पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला र कम्प्युटर प्रयोगशाला	सङ्ख्या	५	५	सबैमा	सबैमा	सबैमा	सबैमा	नगरपा.
८	आधारभूत तहमा पुस्तक कुना निर्माण	सङ्ख्या	६	६	६	६	४	सबै विद्यालय मा	विद्यालय
९	विद्यालय रङरोगन	सङ्ख्या	५	५	६	८	८	सबै विद्यालय	नगरको सहयोगमा विद्यालय
१०	कक्षाकोठा मर्मत कार्यक्रम	सङ्ख्या	६	६	६	६	४	सबै विद्यालय	नगरको सहयोगमा विद्यालय
११	डेक्सवेञ्च निर्माण	जोडा	१००	१००	१००	१००	१००	७४०	नगरको सहयोगमा विद्यालय

४.७ विद्यालयमा सूचना तथा प्रविधि

परिचय

शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास तथा प्रयोगले सबै विद्यार्थीका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको आधारभूत पहुँच पुऱ्याउने काम गर्दछ । सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई शिक्षण सिकाइको साधनका रूपमा प्रयोग गरी सिकाइमा सुधार गर्न सहयोग गर्दछ । सबैका लागि शिक्षामा पहुँच पुऱ्याउने र शिक्षाको व्यवस्थापकीय तथा शासकीय पद्धतिलाई कुशल र प्रभावकारी बनाई सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग अपरिहार्य जस्तै छ । नेपालको सूचना तथा सञ्चार प्रविधि नीति, २०७२ ले सूचना तथा सञ्चारका संरचनामा पहुँच पुऱ्याउने विषयमा नीति निर्धारण गरेको छ ।

नेपाल सरकारले २०७६ सालमा स्वीकृत गरेको राष्ट्रिय शिक्षा नीति र विज्ञान तथा प्रविधि प्रवर्धन नीतिमा पनि शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगसम्बन्धी नीतिहरू उल्लेख गरिएको छ । उक्त शिक्षा नीतिमा सबै विद्यालय तथा शिक्षणसंस्थाहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी संरचना तयार गर्ने, कनेक्टिभिटी पुऱ्याउने, तालिम, शिक्षणसिकाइ तथा व्यवस्थापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्नका लागि आवश्यक सामग्रीको व्यवस्थापन र जनशक्ति संरचना तयार पार्ने जस्ता विषय उल्लेख गरिएको छ ।

शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी गुरु योजना (२०१३-२०१७) ले १० हजार विद्यालयमा शिक्षण सिकाइका लागि इन्टरनेट कनेक्टिभिटी सहित सूचना प्रविधिका संरचनाका विकास तथा प्रयोग गर्ने, शिक्षक तथा शिक्षा क्षेत्रको अन्य जनशक्तिका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्ने लक्ष्य राखेको थियो । नमुना विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको सिकाइ केन्द्र स्थापना गर्ने, एकीकृत लेखा सफ्टवेयर (SAS) कार्यान्वयन गर्ने र शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (EMIS) विकास गर्ने जस्ता कार्यक्रमहरू समेत विद्यालय क्षेत्र विकास योजनामा समावेश गरिएको छ । अबको विश्व परिवेशमा सुहाउँदो जनशक्ति उत्पादनका लागि पालिकाले सूचना तथा सञ्चार प्रविधि सम्बन्धी विशेष योजना बनाउनु आवश्यक छ ।

४.७.१ वर्तमान अवस्था

हाल रतुवमाई नगरपालिकामा रहेका ४१ वटै सामुदायिक विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको न्यूनतम प्रयोग भैराखेको छ, । करिब सबै विद्यालयहरूमा कम्प्युटर तथा इन्टरनेटको आधारभूत सुविधा रहेको छ । इन्टरनेटको व्यवस्था गर्न सबै सामुदायिक विद्यालयलाई वर्षेनि १२००० रकम उपलब्ध गराउने गरिएको छ । विद्यालय क्षेत्र विकास योजनाको समयावधिमा प्रत्येक माध्यमिक विद्यालयमा एउटा सूचना प्रविधि ल्याब स्थापना गर्ने नीति अनुरूप हालसम्म यस नगरपालिकाका सबै सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयमा ल्याब स्थापना भइसकेको अवस्था छ । संस्थागत विद्यालयहरूले पनि आफ्नै स्रोत साधनबाट कम्प्युटर ल्याब स्थापना गरी विद्यार्थीहरूका लागि प्रयोग गराउँदै आएको अवस्था छ । कक्षा ४ देखि १० सम्म विज्ञान तथा प्रविधि विषयमा सूचना प्रविधि र कम्प्युटरसँग सम्बन्धित पाठ राखिएको छ भने केही विद्यालयमा ऐच्छिक विषयका रूपमा छुट्टै कम्प्युटर विषय पठनपाठन गराउने गरेका छन् ।

सबै विद्यालयहरूमा वैकल्पिक माध्यमबाट विद्यार्थीको सिकाइ सहजीकरण गर्न इन्टरनेट जडानका लागि सबै सामुदायिक विद्यालयहरूलाई अनुदान समेत उपलब्ध गराइएको अवस्था छ । शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रले निर्माण र विकास गरेका डिजिटल सामग्रीको प्रयोगमा विद्यालय, शिक्षक र विद्यार्थीले आफ्नो पहुँच र प्रभावकारिता वृद्धि गर्दै लगेको पाइन्छ । विद्यालयको सम्पूर्ण तथ्याङ्कलाई शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (EMIS) मा प्रविष्ट गर्ने कार्यलाई समेत प्रभावकारी बनाइएको छ । जुमबाट तालिम र गोष्ठी सञ्चालन हुने गरेका छन् । गत वर्ष रतुवामाई नगरपालिकाले सामुदायिक विद्यालयका एक एक जना शिक्षकलाई आइसिटी सम्बन्धी एक महिने तालिम सञ्चालन गरेर शिक्षकहरूलाई सूचना प्रविधिमा क्षमता विकास गरी प्रविधिमैत्री बन्न सहयोग गरेको थियो ।

कोभिड १९ को समयमा विद्यालय लामो समय बन्द रहँदा अनलाइन कक्षाको महत्त्व बढेर गएको हो । सूचना र सञ्चार प्रविधिको प्रयोगले सङ्कटको समयमा मात्र नभई नियमित सिकाइ गतिविधिमा समेत यसको महत्त्व र प्रभावकारिता बढ्दै गएको छ ।

रतुवामाई नगरका केही विद्यालयहरूका कक्षा कोठामा इन्टरएक्टिभ प्यानल बोर्ड समेतले प्रवेश पाएको अवस्था छ । विद्यार्थीहरू विद्यालयहरूका आइसिटी ल्याबमा बसेर सूचना र प्रविधि ज्ञान सिक्ने स्थापना भएका छन् । सिर्सी क्यामेराको प्रयोग बढ्नु, लेखा क्षेत्रमा सफ्टवेयर निर्माण र प्रयोग हुनु सकारात्मक कुरा हुन् । रतुवामाई नगरभित्रका विद्यालयका कक्षा कोठामा शिक्षण सिकाइ सहजीकरणका लागि प्रोजेक्टर, ल्यापटप, मोबाइल, अडियो जस्ता सामग्रीको प्रयोग बढ्दै गएको छ । हालको अवस्थाले बिहानीको

सङ्केत त अवश्य दिन्छ, यसमा समयानुकूल थप विस्तार विकास गर्न प्राथमिकता दिनुपर्दछ । कक्षा कोठालाई रुचिकर साथै सूचना तथा प्रविधिमा आधारित बनाई सिकाइमा प्रभावकरिता ल्याउन विशेष योजना बनाउनु आवश्यक छ ।

चुनौती

रतुवामाई नगरभित्रका विद्यालयहरूमा सूचना प्रविधि प्रयोगका सन्दर्भमा हाल देखिएका चुनौतीहरू यस प्रकार छन् :

- विद्यालयहरूमा अबै पनि सबै शिक्षक सूचना र प्रविधिमा दक्ष नहुनु,
- कक्षा कोठामा शिक्षण सिकाइका लागि पर्याप्त सूचना प्रविधिक सामग्री नहुनु, भएका सामग्रीहरूमा हुने ससाना समस्या समाधान गर्ने प्राविधिक ज्ञान नहुनु,
- सामग्रीहरू महंगो हुनु, विद्यालयसँग खरिद गर्ने आर्थिक क्षमता नहुनु ,
- वैकल्पिक उर्जाको व्यवस्था नभएकाले बत्ति अभावका विद्यालयका प्रशासनिक लगायत शिक्षणका कार्यहरू लामो समयसम्म अवरुद्ध हुनु,
- विग्रिएको अवस्थामा मर्मत गर्ने स्रोत साधन नहुनु, मर्मत गर्न सहयोग प्राप्त नहुनु,
- सूचना प्रविधि र हाम्रो पाठ्यक्रमका बिचमा खाडल रहनु,

अवसर

रतुवामाई नगरभित्रका विद्यालयहरूमा सूचना प्रविधि प्रयोगका अवसरहरू यस प्रकार छन् :

- विभिन्न व्यावसायिक कम्पनीबाट नगरभरि इन्टरनेटको सुविधा उपलब्ध हुनु,
- नगरभरिका सबै विद्यालयमा विद्युत उपलब्ध हुनु,
- बेलाबखतमा EMIS सम्बन्धी सीप अद्यावधिक गर्ने पुनर्ताजगी तालिम सञ्चालन हुनु,
- सबै विद्यालयहरूमा कम्प्युटर र प्रिन्टर उपलब्ध हुनु,
- सबै माध्यमिक र केही आधारभूत विद्यालयमा आइसिटी ल्याब स्थापना हुनु,
- अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीको पर्याप्त विकास गर्नु,

- नगरपालिकाले शिक्षकलाई आइसिटी तालिमको व्यवस्था गर्नु,
- शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रले उत्पादन विकास गरेका डिजिटल सामग्रीको प्रयोग शिक्षक र विद्यार्थी गर्ने क्रम बढ्नु,
- प्रविधिमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापनप्रति चासो बढ्नु ।

४.७.२ लक्ष्य

सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगले विद्यार्थीको सिकाइ तथा शिक्षा व्यवस्थापनमा सुधार आई गुणस्तरीय शिक्षाको प्रवर्धन हुने ।

४.७.३ उद्देश्य

१. सिकाइलाई प्रभावकारी, गुणस्तरीय र सान्दर्भिक बनाउन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार गर्ने,
२. सबैमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित शिक्षामा पहुँच पुर्याउने,
३. शिक्षाको समग्र व्यवस्थापनलाई सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरी प्रभावकारी र पारदर्शी बनाउनु ।
४. विपद्को समयमा समेत विद्यालयका शैक्षिक गतिविधिहरूलाई निरन्तरता दिनका लागि प्रविधिसँग सम्बन्धित संरचना र स्रोत व्यवस्थापन गर्नु ।

४.७.४ रणनीतिहरू

१. सबै विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका आधारभूत संरचना तथा उपकरणको प्रबन्ध गरिने,
२. शिक्षकहरूको सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको क्षमता विकास गरिने,
३. विभिन्न कक्षा र विषयका लागि तयार गरिएका अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीको प्रयोग बढाइने,
४. शिक्षक सहायता र पृष्ठपोषण प्रणालीमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्ने,
५. शैक्षिक स्रोत सामग्रीहरूमा इन्टरनेटको सुविधामार्फत विद्यालय र विद्यार्थीहरूको पहुँच विस्तार गरिने,
- ६ शिक्षाका विभिन्न सेवा प्रवाह तथा व्यवस्थापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग विस्तार गरिने,

७. विपद तथा सडकटको समयमा समेत विद्यार्थीको सिकाइलाई निरन्तरता दिन सक्ने गरी सिकाइका वैकल्पिक विधिको रूपमा प्रविधिलाई प्रयोग गर्न सक्ने गरी कार्यक्रम सञ्चालन गरिने,
८. सबै माध्यमिक विद्यालयहरूमा वेभसाइट, विद्युतीय हाजिरी र सि.सि. क्यामेराको व्यवस्था गरिने,
९. विद्यालयमा शिक्षक तथा कर्मचारीहरूलाई प्रविधिको बढीभन्दा बढी प्रयोग गर्न प्रोत्साहित गरिने,
१०. सामुदायिक अध्ययन केन्द्रहरूमा Digital Learning Center स्थापनामा प्रोसाहन गरिने ।

४.७.५ प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाई	५ वर्षे भौतिक लक्ष्य					१० वर्षे भौतिक लक्ष्य	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	नगरपालिका र शिक्षालयहरू बिचको कारोबारलाई कमशः योजना अवधिसम्म पूर्ण रूपले कागजविहिन (Paperless) गरिने	सङ्ख्या.	सबै विद्यालय	सबै विद्यालय	सबै विद्यालय	सबै विद्यालय	सबै विद्यालय	सबै विद्यालय	विद्यालयसँगको समन्वयमा
२	सूचना र प्रविधिको प्रयोगलाई उपयुक्त र सामाजिक बनाउनका लागि आचारसंहिताको निर्माण गरिने	पटक	१ पटक				१ पटक	१ पटक	नगरपा.
३	शिक्षणमा सूचना प्रविधिको प्रयोगमा वृद्धि	सङ्ख्या	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	विद्यालय
४	एकीकृत शैक्षिक सूचना तथा व्यवस्थापन प्रणाली सुदृढ हुने	सङ्ख्या	३	४	४	५	५	४१	नगरपा.
५	शिक्षण सिकाइमा सूचना प्रविधिको प्रयोग हुने विद्यालय	सङ्ख्या	१५	१०	१०	६	सबै	सबै	नगरसँगको समन्वयमा
६	सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूलाई डिजिटल लर्निङ सेन्टरको रूपमा विकास गरिने	सङ्ख्या			१	१	सबै	सबै	नगरसँगको समन्वयमा

७	बालविकास कक्षामा स्मार्ट टेलिभिजनको व्यवस्थापन	सङ्ख्या	५	५	सबैमा	सबैमा	सबैमा	सबैमा	
८	सबै माध्यमिक विद्यालयहरूमा वेभसाइट, विद्युतीय हाजिरी र सि.सि. क्यामेरा जडान गरिने	सङ्ख्या	६	६	६	६	४	सबै विद्यालय मा	नगर
९	शिक्षकहरूमा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी क्षमताको विकास गर्ने	सङ्ख्या	५	५	६	८	८	सबै विद्यालय	विद्यालय र नगर
१०	शिक्षक र शैक्षिक व्यवस्थापनको ICT सम्बन्धीको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने	सङ्ख्या	६	६	६	६	४	सबै विद्यालय	विद्यालय र नगर
११	एक शिक्षक एक ल्यापटप कार्यक्रमको विस्तार गर्ने	जोडा	१००	१००	१००	१००	१००	७४०	विद्यालय र नगर
१२	भर्चुअल कक्षा सञ्चालन गरिने ।	विद्यालय	आवश्यकताअनुसार	आवश्यकताअनुसार	आवश्यकताअनुसार	आवश्यकताअनुसार	आवश्यकताअनुसार	आवश्यकताअनुसार	विद्यालय
१३	आइसिटी मर्मत केन्द्र सञ्चालन गरिने	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	१	नगर
१४	मावि तहमा इ लाइब्रेरी सञ्चालन	सङ्ख्या	३	३	३	२	२	सबै	विद्यालय

परिच्छेद : ५ शिक्षाका उपक्षेत्रहरू

परिचय

शिक्षाका विभिन्न उपक्षेत्रहरू प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा, अनौपचारिक तथा जीवनपर्यन्त शिक्षा, विशेष शिक्षा, उच्च शिक्षा, प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा, शिक्षक व्यवस्थापन, पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री र विभिन्न अन्तरसम्बन्धित सवालहरूका वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरी चुनौती र अवसरसमेत पहिचान गरिएको छ । यसमा प्रत्येक क्षेत्रको अलग अलग रूपमा निर्धारण गरिएका उद्देश्य प्राप्तिका लागि आवश्यक क्षेत्रगत रणनीतिहरू र प्रमुख क्रियाकलापहरू

तथा अपेक्षित लक्ष्यहरू निर्धारण गरिएको छ । रतुवामाई नगरपालिकाले विकास र कार्यान्वयन गरेको स्थानीय पाठ्यक्रमलाई पनि यस योजनाको एउटा महत्वपूर्ण आधार मानिएको छ ।

५.१ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा

५.१.१ वर्तमान अवस्था

प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा रोजगारीका अवसरको सिर्जनाको लागि मुख्य आधार हो । यस क्षेत्रको विकास तथा विस्तारमा हाल प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्बाट सञ्चालित कार्यक्रमहरू तथा विद्यालय तहमा कक्षा ९ देखि १२ सम्मको प्राविधिक धारमा विद्यालय शिक्षा साथै व्यावसायिक तथा सिप विकास तालिम हरू सञ्चालनमा रहेका छन् । सङ्घीय व्यवस्थाअनुसार सङ्घमा शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयको माताहतमा रहने गरी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषदको व्यवस्था गरिएको छ । यसै गरी श्रम तथा रोजगार, उद्योगलगायतका मन्त्रालयहरूबाट समेत यससम्बन्धी सिप विकास तालिम कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेका छन् । हाल देशभरि आङ्गिक, सम्बन्धन प्राप्त, परिषद्सँग सम्बन्धन लिएर सामुदायिक र निजी संस्थाहरूले डिप्लोमा, प्रमाणपत्र तह र प्राविधिक एसइई र छोटो अवधिको सीपमूलक तालिम सञ्चालनमा रहेका छन् ।

रतुवामाई नगरपालिकाको एक मात्र प्राविधिक विद्यालयका रूपमा हालसम्म श्री महेन्द्र मावि रतुवामाई १० देविस्थान रहेको छ । यस विद्यालयले २०७३ सालदेखि निरन्तर रूपमा कक्षा ९ देखि सुरु गरेर क्रमशः २०७४ सालमा कक्षा १०, २०७५ सालमा कक्षा ११ र २०७६ सालमा कक्षा १२ सम्मका कक्षाहरू सञ्चालन गर्दै कम्प्युटर ओभरसियर उत्पादन गर्दै आएको छ ।

शैक्षिक वर्ष २०८१ मा प्राविधिक धार (कम्प्युटर इन्जिनियरिङ) अध्ययनरत विद्यार्थी विवरण

कक्षा	९	१०	११	१२
विद्यार्थी सङ्ख्या	४१	४८	३१	३५

चुनौती

- सङ्घीय संरचनामा विद्यालयको शिक्षासँग सँगै प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिमका लागि स्थानीय तहमा नीति, कार्यक्रम, समन्वय, सहयोग तथा व्यवस्थापन गर्ने संरचना र जिम्मेवारीको संयन्त्र विकास प्रभावकारी हुन नसक्नु,
- सार्वजनिक निजी साभेदारीको माध्यमबाट प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको, बजारको माग र तालिम प्राप्त जनशक्तिको मेल हुने प्रणाली स्थापित गर्नु
- सबै माध्यमिक विद्यालयसम्म प्राविधिक शिक्षा विस्तार गर्न नसक्नु,
- प्रशिक्षकहरूको विकास र उत्प्रेरणा, प्रयोगशाला, पाठ्यसामग्री, कक्षा ९ देखि नै प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा दिने विद्यालयहरू सञ्चालन हुनु ।

अवसर

- प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद ऐन र नियमका साथै माध्यमिक तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको संरचना, कार्यक्रम र कार्यान्वयन हुनु,
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूको पहुँच विस्तार, छात्रवृत्ति लगायतका सहायता प्रणालीको व्यवस्थापन,
- प्राविधिक शिक्षामा निजी क्षेत्रको संलग्नतामा बढ्नु,
- राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ ले प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षालाई समेटिनु,
- नगरपालिकामा कृषि, पशुजस्ता पूर्वाधार विकास शाखाहरूको सक्रियता हुनु ।

५.१.२ लक्ष्य

गुणस्तरीय प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीप विकासलाई पहुँच पुऱ्याई सिपयुक्त एवम् उत्पादनशील जनशक्ति विकास गरी उत्पादन बढाउने ।

५.१.३ उद्देश्य

१. विद्यालय शिक्षाको माध्यमबाट योग्य मध्यम स्तरका जनशक्ति उत्पादनका लागि प्राविधिक शिक्षामा जोड दिने,
२. माग र जनसङ्ख्याको आधारमा थप प्राविधिक विद्यालयहरू स्थापना गर्ने,
३. प्राविधिक धारान्तर्गत सञ्चालनमा रहेको सामुदायिक विद्यालयको संस्थागत विकास गरी गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने,
४. माग र आवश्यकताका आधारमा छोटो अवधिका तालिम सञ्चालन गर्ने,
५. नगरपालिकामा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिमको नियमन, व्यवस्थापन र दिगो स्रोत व्यवस्थापनका लागि संयन्त्र विकास गर्ने,
६. लक्षित समूह तथा युवाहरूलाई समतामूलक, समावेशी र रोजगारमा आधारित प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिममा पहुँच पुर्याउने,
७. बजारमुखी प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिमको प्रत्यक्ष अवसर प्रदान गर्ने,
८. विद्यालयलाई प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिम सञ्चालन गर्न प्रोत्साहित गर्ने ।

५.१.४ रणनीतिहरू

१. विद्यालयको विद्यमान अवस्थाको मूल्याङ्कन गरी शैक्षिक गुणस्तर वृद्धि गरिनेछ ।
२. स्थानीय तहबाट विभिन्न सहयोगको माध्यमबाट विद्यालयको विकासमा सहयोग पुर्याइनेछ ।
३. नगरपालिका स्तरमा लक्षित समूह तथा युवालाई छात्रवृत्ति लगायतका सहायता प्रणालीबाट प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिममा आकर्षित गरिने छ ।
४. विद्यालयमा अध्यापनरत जनशक्तिलाई अनिवार्य प्रविधिमैत्री बन्न र बनाउनका लागि कार्ययोजना तयार गरी कार्यन्वयनमा ल्याउनेछ ।
५. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमलाई समतामूलक, समावेशी र समन्यायिकरूपमा विस्तारका लागि नगरपालिकाको कुनै एउटा सामुदायिक विद्यालयमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिम कार्यक्रम लागू गरिने छ ।
६. जनसङ्ख्या, माग र आवश्यकताको आधारमा उपयुक्त स्थानको पहिचान गरी (नदोहोरिने गरी) थप प्राविधिक विद्यालय विद्यालयहरूको स्थापना गर्न पहल गरिने छ ।

७. नगरपालिका अन्तर्गत एउटा बहुप्राविधिक शिक्षालय स्थापना र विकास गरिने छ ।
८. समय सान्दर्भिक र व्यावहारिक हुने गरी स्थानीय परिवेशसँग मेलखाने प्राविधिक विषयको पाठ्यक्रम निर्माण गरी स्थानीय कला संस्कृतिको संरक्षण एवम् जगेर्ना गरिने छ ।
९. माग तथा आवश्यकतामा आधारित सिप विकासका तालिम कार्यक्रमहरू नियमित रूपमा सञ्चालन र विस्तार गरिने छ ।
१०. सूचना प्रविधिको माध्यमबाट व्यावहारिक शिक्षा प्रदान गर्नका लागि सबै सरोकारवालाहरूलाई प्रविधिमैत्री बनाइनेछ ।
११. कम्प्युटर इन्जिनियरिङका साथै नर्सिङ, स्वास्थ्यसहायक (एच. ए.) जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नका लागि प्राविधिक शिक्षा शिक्षण संस्थाहरूलाई प्रोत्साहित गरिने छ ।
१२. तालिम प्राप्त शिक्षकहरूलाई आकर्षण गर्नका लागि विभिन्न सेवा सुविधामा बढोत्तरी तथा पेसामा स्थायित्वको नियमनकारी व्यवस्थापन गरिने छ ।
१३. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकासलाई गुणस्तरीय र प्रभावकारी विकास र विस्तारका लागि नगरपालिका स्तरमा नीति र योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइने छ ।

५.१.४ उपलब्धि, प्रमुख नतिजा र प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क) उपलब्धि :

उत्पादनशील जनशक्तिले आवश्यकता अनुसारका प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा र सिपका क्षेत्रहरूमा पर्याप्त दक्षता हासिल गरी उत्पादनशील, रोजगारी, स्व-रोजगारी र जीविकोपार्जनका क्षेत्रबाट आर्थिक स्तर सुधार गरेको हुने ।

ख) प्रमुख नतिजा :

१. स्थानीय तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका क्षेत्रमा उत्पादनशील जनशक्तिले आवश्यकता अनुसारका प्राविधिक तथा व्यावसायिक सिपका क्षेत्रहरूमा पर्याप्त अवसर प्राप्त गरेको हुने ,
२. स्थानीय तहमा बहुप्राविधिक शिक्षालय/प्राविधिक धारका माध्यमिक विद्यालयहरूको स्थापना भइ सञ्चालन हुने,

३. स्थानीय तहमा सञ्चालित प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका क्षेत्रमा सञ्चालित संस्थाहरूबाट सञ्चालन हुने कार्यक्रमहरूको सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा अभिवृद्धि हुने,
४. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका क्षेत्रहरूलाई उत्पादन र आर्थिक उपार्जनसँग जोडिने,
५. स्थानीय स्तरमा रहेका परम्परागत सिपहरूको पहिचान, प्रमाणिकरण तथा प्रवर्धन हुने,
६. वैदेशिक रोजगारीबाट हासिल गरेको अनुभव र सिपको खोजी, प्रमाणिकरण तथा उपयोग हुने, वातावरण सिर्जना हुने खोज, नवप्रवर्तन तथा उद्यमशीलतामा अभिवृद्धि भएको हुने,
७. उत्पादनशील, रोजगारी, स्व-रोजगारी र जीविकोपार्जनका अवसरमा वृद्धि हुने,
८. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा सिपका क्षेत्रमा सार्वजनिक, निजी तथा सामुदायिक सहभागितामा लगानी अभिवृद्धि हुने ।

ग) प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य:

१. प्राविधिक धारका माध्यमिक विद्यालयहरू व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्ने,
२. प्राविधिक धार सञ्चालन भएका विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधार विकास गर्ने,
३. थप प्राविधिक विषयको पठनपाठन गर्ने विद्यालय व्यवस्थापन, सञ्चालन तथा नियमन गर्ने,
४. छोटो अवधिका सिपमूलक तालिम सञ्चालन, शिक्षक व्यवस्थापन, छात्रवृत्ति कार्यक्रम वितरण गर्ने,
५. स्थानीय स्तरमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका लागि आवश्यक नीति तर्जुमा गर्ने,
६. खोज तथा नवप्रवर्तनात्मक कार्यलाई प्रोत्साहन गर्ने,
७. स्थानीय स्तरमा रहेका परम्परागत सिपहरूको पहिचान, प्रमाणीकरण तथा प्रवर्धन कार्य गर्ने,
८. वैदेशिक रोजगारीबाट हासिल गरेको अनुभव र सिपको खोजी, प्रमाणिकरण तथा उपयोगसम्बन्धी कार्यक्रम व्यवस्थापन गर्ने,
९. उत्पादित जनशक्तिलाई श्रम क्षेत्रमा उद्यमशीलताका लागि सहयोग गर्ने ।

घ) प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

कसं	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाई	५ वर्षे भौतिक लक्ष्य					१० वर्षे भौतिक लक्ष्य	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	सामुदायिक विद्यालयमा प्राविधिक धार थप	सङ्ख्या.			१		१	२	विद्यालयसँगको समन्वयमा

२	नगरपालिकामा प्राविधिक एकाइ स्थापना	सङ्ख्या.		१			१	१	नगरबाट
३	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षासम्बन्धी नगर स्तरीय नीतिको तर्जुमा	सङ्ख्या.		१			१	२	नगरबाट
४	युवाहरूलाई खोज र नवप्रवर्तनका लागि प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन	सङ्ख्या.	१०	२०	२०	२०	२०	१५०	प्रदेश सरकार र नगरपालिका
५	प्राविधिक शिक्षा अध्ययन गरेका युवाहरूलाई उद्यमशीलता विकासको लागि सहयोग कार्यक्रम	सङ्ख्या.	१०	२०	२०	२०	२०	१५०	प्रदेश सरकार र नगरपालिका
६	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रदायक संस्थाहरूको अनुगमन तथा नियम	सङ्ख्या.	१	२	२	२	२	९ पटक	नगरपालिका

५.२ अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइ

परिचय

सिकाइ जीवनभरि चलि रहने प्रक्रिया हो । शिक्षा प्रणालीको संरचनाभन्दा बाहिर मानव जीवनका लागि आवश्यक ज्ञान, सिप र धारणाको प्रशोधन गर्ने जीवनपर्यन्त अर्थात् आजीवन सिकाइ प्रणाली नै अनौपचारिक शिक्षा हो । अनौपचारिक शिक्षाले समाजमा विद्यमान विभिन्न किसिमका समूहका लागि आफ्नो लक्ष्य बनाई सेवा प्रदान गर्दछ । निरक्षरका लागि साक्षरता, साक्षरका लागि साक्षरोत्तर, सिकाइ अवसरका लागि स्तरवृद्धि, शिक्षासँग सिप र आमदानी जोड्दै शिक्षित समाजको विकासका लागि अनौपचारिक एवम् आजीवन शिक्षाले काम गर्दछ । सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइ अवसर दिगो विकासको मूल मर्म रहेकोले विगतको साक्षरताका कार्यक्रमबाट साक्षर बनेका नव साक्षरहरूका लागि मागमा आधारित निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसर उपलब्ध गराउनु पर्ने छ । विशेष गरी विभिन्न कारणहरूबाट शिक्षाको औपचारिक संरचना भन्दा बाहिर ठुलो सङ्ख्यामा रहेका बालबालिका, युवा, महिला र प्रौढहरूका लागि कार्यमूलक साक्षरता, डिजिटल साक्षरता, आय आर्जन, समूह साभेदारी लगायतका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सकिन्छ । सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको स्तरोन्नति तथा सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयहरूकै अगुवाईमा यस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन

हुनुपर्दछ । औपचारिक र अनौपचारिक शिक्षाको विचमा सम्बन्ध स्थापित गरी व्यक्तिको आवश्यकता र अनुकूलतामा आधारित कार्यक्रम बनाउदै लैजानुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । औपचारिक शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर नहुनेलाई वैकल्पिक अनौपचारिक शिक्षाको माध्यमबाट साक्षर तुल्याई माध्यमिक तहसम्म शिक्षा प्राप्त गर्ने अवस्थासम्म पुर्‍याउने उद्देश्य बनाउन आवश्यक हुन्छ । लामो अवधिको शैक्षिक योजना निर्माण गर्दा अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइलाई समेटनु आवश्यक छ ।

५.२.१ वर्तमान अवस्था

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले अभिभावक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, खुला तथा वैकल्पिक शिक्षा, निरन्तर शिक्षा, सामुदायिक सिकाइ केन्द्र सम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन मूल्याङ्कन र नियमन गर्ने अधिकार स्थानीय तहलाई प्रदान गरेको छ । यसै सन्दर्भमा रतुवामाई नगरपालिकाले समेत अनौपचारिक तथा जीवनपर्यन्त शिक्षाको योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनमा समन्वय र सहजीकरण गर्ने जिम्मेवारी वहन गर्दै आएको छ । रतुवामाई नगरपालिकामा बसोबास गर्ने नागरिकहरूलाई कार्यमूलक साक्षर बनाउनु, साक्षरतालाई उत्पादन र उत्पादकत्वसँग जोड्नु, पूर्णसाक्षर रतुवामाई नगर निर्माण गर्नु, अनौपचारिक माध्यमबाट साक्षरता सिप प्राप्त गरेका व्यक्तिलाई औपचारिक शिक्षामा निरन्तरता दिनु, अनौपचारिक शिक्षालाई सञ्चार प्रविधिसँग जोड्नु, समाजमा पठन संस्कृतिलाई जीवनको अभिन्न अङ्ग बनाउनु र औपचारिक शिक्षाबाट वञ्चितहरूका लागि भरपर्दो र सुलभ औपचारिक, खुला तथा वैकल्पिक शिक्षामा पहुँच र निरन्तरता दिनु आवश्यक छ । स्थानीय जनताको विविध आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक पक्षको एकीकृत संयोजन र रूपान्तरणमा अनौपचारिक सिकाइ, निरन्तर सिकाइ, जीवनपर्यन्त सिकाइ सञ्चालन गर्ने उद्देश्यले रतुवामाई नगरपालिकामा हाल निम्न सामुदायिक विकास केन्द्र सञ्चालनमा रहेको पाइन्छ :

सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको विवरण

क्र.सं.	नाम	स्थापना
१.	प्रभात सामुदायिक सिकाइ केन्द्र	वि.सं. २०६२

२.	सुनाखरी सामुदायिक सिकाइ केन्द्र	वि.सं. २०६७
----	---------------------------------	-------------

चुनौती

- अनौपचारिक शिक्षा प्रति अभिरुचिको कमी, सहभागीहरूको अनियमितता,
- साक्षरोत्तर शिक्षाको कमी, अनौपचारिक शिक्षा प्रदान गर्ने निकायहरू बिच समन्वयको अभाव,
- सबै वडाहरूमा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरू व्यवस्थापन गर्न नसक्नु,
- पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीको उपलब्धता र व्यावहारिकता र स्रोत परिचालनमा कमी,
- अनौपचारिक तथा आजीवन शिक्षासम्बन्धी सहज पहुँच विस्तार, औपचारिक र अनौपचारिक शिक्षाको एकीकृत ढाँचा निर्माण, साक्षरताको व्यावहारिक मापन, गुणस्तर लेखाजोखा तथा उपयोग,
- परम्परागत र आजीवन शिक्षाको तालमेलमा समस्या ।

अवसर

- देशभरि साक्षरता अभियान सञ्चालन,
- राष्ट्रिय शिक्षा नीतिमा अनौपचारिक शिक्षा, खुला तथा वैकल्पिक शिक्षाको व्यवस्थापन,
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको स्थापना र सञ्चालन,
- शिक्षा केन्द्रबाट मात्रै सञ्चालन हुँदै रहेको स्थितिको अन्त्य गरी माध्यमिक शिक्षासम्मको व्यवस्थापनको अधिकार स्थानीय तहमा दिनु,
- शिक्षामा तीनै तहका सरकारको साझा अधिकार रहनु अनौपचारिक तथा खुला शिक्षा विकासका लागि सुअवसर हुनु ।

५.२.२ लक्ष्य

सामाजिक-आर्थिक सक्षमतासहितको समतामूलक समाज निर्माणका लागि पूर्ण साक्षर नागरिक बनाई जीवनस्तरमा सुधार हुने ।

५.२.३ उद्देश्य

यस योजनाले अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइसम्बन्धी निम्न उद्देश्यहरू राखेको छ :

१. सबै नागरिकका लागि समावेशी तथा समतामूलक साक्षरता र आजीवन सिकाइका सुअवसर सुनिश्चित गर्नु,
२. शिक्षाको अवसरबाट बञ्चित भएका वा विचैमा पढाइ छाडेका नव साक्षर र निरक्षर व्यक्तिहरूको पहिचान गरी साक्षरता अभियान, जीवनपर्यन्त शिक्षा, खुलाशिक्षा र वैकल्पिक शिक्षामार्फत औपचारिक शिक्षासहको शिक्षा प्रदान गर्नु,
३. अनौपचारिक तथा खुला शिक्षाका लागि पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा सिकाइ सामग्री निर्माण र वितरण तथा अनुगमन, निरीक्षण र कार्यान्वयन प्रक्रियालाई तीन तहका सरकारबिचको साभेदारी र समन्वयमा सञ्चालन गर्नु,
४. अनौपचारिक, खुला र वैकल्पिक माध्यमबाट प्राप्त ज्ञानसीपलाई दैनिकजीवनर आयआर्जनका पेसा व्यवसायसँग आबद्ध गरी जीवन पर्यन्त सिकाइ सुनिश्चित गर्नु,
५. पठन संस्कृतिलाई जीवनको अभिन्न अङ्ग बनाउन सार्वजनिक पुस्तकालय, थप सामुदायिक सिकाइ केन्द्र र वाचनालयहरूको स्थापना, विकास र विस्तार गर्नु,
६. सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई समाजको आर्थिक, शैक्षिक, सांस्कृतिक क्रियाकलापसँग एकीकृत गरी सामाजिक रूपान्तरणमा अझ प्रभावकारी बनाउनु ।

५.२.४ रणनीतिहरू

योजनाका उद्देश्यहरू हासिल गर्न निम्नलिखित रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछ :

- १) मौलिक एवम् परम्परागत ज्ञान तथा सिपको पहिचान, संरक्षण, प्रवर्धन, आधुनिकीकरण एवम् हस्तान्तरण सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिने छ ।
- २) नगरपालिकाको संयोजनमा सामुदायिक सिकाइ केन्द्र, विद्यालय, विकास साभेदार, नागरिक समाज, सञ्चार माध्यम, अभिभावक, अन्य साभेदारहरू परिचालन गरी आवश्यक पर्ने स्थानमा साक्षरता तथा साक्षरोत्तर कक्षाहरू सञ्चालन गरिने छ ।
- ३) सङ्घीय र प्रदेश सरकारको समन्वयमा सिकारुका आवश्यकताअनुसार पाठ्यक्रम र सिकाइ मोडुलका डिजिटल सिकाइ सामग्री विकास गरी निरन्तर शिक्षाका कक्षाहरू सञ्चालन गरिने छ ।

- ४) राष्ट्रिय योग्यता प्रारूपअनुसार अनौपचारिक तथा औपचारिक शिक्षाबिच समकक्षताको लागि नीति, ऐन, नियमावली, निर्देशिका र मापदण्डको विकास र कार्यान्वयनमा सहजीकरण गरिने छ ।
- ५) विज्ञ समूह निर्माण गरी अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइ र सिकाइ संस्कृतिको वातावरण तयार गरिने छ ।
- ६) सरोकारवालाहरूको क्षमता र अपनत्व विकासका लागि सङ्घीय र प्रदेश सरकार र अन्य सरोकारवालाहरू बिच समन्वय, सहकार्य र साभेदारीमा अनौपचारिक प्रौढ विद्यालय, वैकल्पिक, खुला तथा परम्परागत विद्यालयहरूको मापदण्ड निर्धारण तथा संस्थागत सुदृढीकरण गरिने छ ।
- ७) जीवनपर्यन्त सिकाइलाई प्रभावपूर्ण बनाउन नगरपालिकामा योजना, अनुगमन र कार्यान्वयन संयन्त्र बनाइने छ ।
- ८) प्रत्येक वडामा एउटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्र पर्ने गरी निरक्षर व्यक्तिको सङ्ख्याका आधारमा सहयोगी कार्यकर्ता तयार गरी कक्षा सञ्चालन गरिने छ ।
- ९) स्थानीयस्तरमा परम्परागत रूपमा प्रचलित कला कौशल र विभिन्न क्षेत्रका ज्ञान सिप जान्ने मानिसहरूको सहयोगमा त्यस विषयका सामग्रीहरू तयार गर्न लगाउने र प्रयोग गरिने छ ।
- १०) खुला विद्यालय तथा वैकल्पिक विद्यालय स्थापना गरी निरन्तर शिक्षालाई जोड दिइने छ ।
- ११) सामुदायिक सिकाइ केन्द्र, विद्यालय, स्थानीय गैर सरकारी संघ संस्थाहरू, नागरिक समाज, सञ्चार माध्यम, अभिभावक परिचालन गरी साक्षरता तथा साक्षरोत्तर कक्षाहरू सञ्चालन गरिने छ ।
- १२) सरोकारवालाहरूसँगको समन्वय, सहकार्य र साभेदारीमा अनौपचारिक प्रौढ विद्यालय, वैकल्पिक, खुला तथा परम्परागत विद्यालयहरूको सुदृढीकरण गरिने छ ।
- १३) सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई समाजको आर्थिक, शैक्षिक, सांस्कृतिक क्रियाकलापसँग एकीकृत गरी सामाजिक रूपान्तरणमा अझ प्रभावकारी बनाइने छ ।
- १४) सामुदायिक सिकाइ केन्द्रका सहयोगी कार्यकर्ताको कामलाई अझ व्यापक, प्रभावकारी बनाउनुका साथै उनीहरूको सेवासुविधा न्यायोचित बनाइने छ ।

५.२.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि :

सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसर प्राप्त हुने ।

ख) प्रमुख नतिजा :

१. सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू प्राप्त हुने,
२. अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइको व्यवस्थापनका लागि आवश्यक संरचनागत व्यवस्था तयार भई सञ्चालन हुने,
३. सिकारूको आवश्यकताअनुसार जीवनपर्यन्त सिकाइका सामग्रीहरू कार्यान्वयन हुने,
४. सामुदायिक सिकाइ केन्द्र आजीवन सिकाइको केन्द्रका रूपमा विकास हुने,
५. अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइबाट आर्जित ज्ञान तथा सिपको पहिचान एवम् प्रमाणीकरण गरी समकक्षता प्रदान हुने,
६. अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइसम्बन्धी तथ्याङ्क अध्यावधिक हुने,
७. स्थानीय तह पूर्ण साक्षर घोषणा हुने ।

ग) प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य :

१. निरक्षरहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन तथा खण्डीकृत डाटावेस तयारी
२. साक्षरता तथा साक्षरोत्तर शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन
३. सामुदायिक सिकाइ केन्द्र सञ्चालन
४. सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई सामुदायिक पुस्तकालयका रूपमा सञ्चालन
५. सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको सुदृढीकरण
६. सरकारी तथा गैर सरकारीनिकायसँग साभेदारी र सहकार्य
७. मौलिक तथा परम्परागत ज्ञानमा आधारित सामग्री विकास
८. सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग
९. सिकाइ सामग्री र सिकाइको प्रमाणीकरण
१०. संस्थागत प्रबन्ध
११. अनौपचारिक प्रौढ विद्यालय, खुला विद्यालय, र धार्मिक प्रकृतिका विद्यालयहरूलाई अनुदान
१२. पूर्ण साक्षर पालिका घोषणा ।

ग) प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

कसं	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाई	५ वर्षे भौतिक लक्ष्य					१० वर्षे	कैफियत
			१	२	३	४	५		

[illegible]

५.३ विशेष शिक्षा

परिचय

शिक्षा पाउनु सबै बालबालिकाको अधिकार हो । नेपालको संविधानले सामाजिक न्याय स्थापित गर्न समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने सङ्कल्प गरेको छ । साथै प्रत्येक नागरिकलाई अनिवार्य र निःशुल्क आधारभूत शिक्षा पाउने हकको व्यवस्था गरेको छ । नेपालले बाल अधिकार महासन्धि सन् १९८९ तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि सन् २००६ अनुमोदन गरेको छ । यसै गरी सबैका लागि शिक्षाको अन्तर्राष्ट्रिय अभियानमा आफ्नो प्रतिबद्धता जनाउँदै अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई शैक्षिक मूल प्रवाहमा समावेश गरी शिक्षाको अधिकार सुनिश्चित गर्न अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि समावेशी शिक्षा नीति जारी गरिएको छ । समावेशी शिक्षा सबै बालबालिकाका लागि विभेदरहित वातावरणमा सांस्कृतिक, वर्गीय, जातीय एवम् भौगोलिक विविधतालाई सम्मान गर्दै आफ्नै समुदायमा जीवनोपयोगी शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गर्ने शैक्षिक पद्धतिको विकास प्रक्रिया भएकाले यसले समुदायको स्वामित्वलाई महत्त्व दिँदै विद्यालयमा बालबालिकाको आवश्यकता अनुकूल उपयुक्त वातावरण र सहयोग पाएमा सबैले सिक्न सक्दछन् भन्ने मान्यतामा विश्वास गर्दछ ।

५.३.१ वर्तमान अवस्था

समावेशी शिक्षा पद्धतिले कुनै पनि परिस्थितिजन्य कारणले शैक्षिक अवसरबाट वञ्चित एवम् विद्यालयमा रहेर पनि अनुकूल र पहुँचयुक्त वातावरण तथा सहयोगको अभावमा विद्यालय छाड्ने जोखिममा रहेका बालबालिकाको सिकाइको अवसर निर्माणमा सहयोग गर्दछ । यी आधारमा समावेशी शिक्षाले अपाङ्गता भएका बालबालिकाको पहिचान गरी सामाजिक, सांस्कृतिक र शैक्षिक आवश्यकता पूरा गर्न बाल केन्द्रित शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया अवलम्बन गर्न प्रोत्साहन गर्दछ । रतुवामाई क्षेत्रभित्र बसोवास गर्ने अन्धोपन, शारीरिक असक्षमता, बौद्धिक अपाङ्गता भएका विद्यालय उमेर समूहका बालबालिकालाई नगरपालिकाले पहिचान गरी समयमा नै अपाङ्गताको प्रकृतिअनुसार आफ्नै पालिका वा नजिकैको पालिकामा व्यवस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ । रतुवामाई नगरपालिकामा विशेष शिक्षाअन्तर्गत सुस्त श्रवण (वहिरा) बालबालिकाहरूका लागि महेन्द्र मावि रतुवामाई १० देवीस्थानमा २०५९ देखि नै यो कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेको छ । शैक्षिक सत्र २०८१ मा यस विद्यालयमा १५ जना छात्रछात्राहरू आवासीय रूपमा पठनपाठन गरिरहेको पाइन्छ ।

शैक्षिक वर्ष २०८१ मा विशेष शिक्षा (सुस्तश्रवण) अध्ययनरत विद्यार्थी विवरण

कक्षा	बाल कक्षा	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	जम्मा
विद्यार्थी सङ्ख्या	२		३			५	२	१	१		१	१५

चुनौती

- सबै किसिमका अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूका लागि शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्न कठिनाई,
- अपाङ्गताका कारण बालबालिकाहरूलाई विद्यालय शिक्षामा टिकाइ राख्न समस्या,
- लक्षित समूहको विद्यालयमा सहभागिता तथा उपलब्धि सुनिश्चित गाह्रो,
- विद्यालयहरूमा लैङ्गिक र अपाङ्गमैत्री भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण निर्माण गर्न कठिनाई,
- कुनै पनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यवहार नहुने सुनिश्चिततासहित बालमैत्री विद्यालय बनाउन समस्या,
- सबै विद्यालयमा रहेका शिक्षक तथा कर्मचारीलाई यस किसिमको तालिमको अभाव हुनु,
- आवश्यकता अनुसारको शैक्षिक सामग्रीको अभाव रहनु,
- सरोकारवाला निकायमा समावेशी शिक्षाको बुझाइ नहुनु,
- कार्यगत सिमितता र अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको प्रारम्भिक अपाङ्गता पहिचान हुन नसक्नु,
- विद्यालयमा साङ्केतिक भाषाको ज्ञान प्राप्त शिक्षकको व्यवथा नहुनु ।

अवसर

- नेपालको संविधानको प्रस्तावनाले नेपाललाई समावेशी बनाउने अठोट राख्दै आधारभूत तहको शिक्षालाई नागरिकको मौलिक हकको रूपमा लिदै आधारभूत तहको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क

व्यवस्था गरी अपाङ्गता भएका एवम् आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकले कानून बमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने हक सुनिश्चित गरेको,

- राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ले शिक्षामा समता, समावेशिता र सामावेशी शिक्षा अभिवृद्धिका लागि विभिन्न नीतिहरू तय गरेको,
- अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन २०७५, अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन २०७४ र अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा नियमावली, २०७७ तथा दिगो विकास लक्ष्य ४ ले समावेशीता र समतालाई विशेष जोड दिएको,
- नगरभित्र विशेष शिक्षा सञ्चालन गर्ने विद्यालय रहेको ।

५.३.२ लक्ष्य

विद्यालय तहको शिक्षामा समतामूलक एवम् समावेशी सहभागिता सहित सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित हुने ।

५.३.३ उद्देश्य

- १) अपाङ्गता भई सामाजिक जीवनयापन तथा पढाइमा कठिनाई भएका बालबालिकालाई शिक्षामा पहुँच पुर्याउने,
- २) अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको सिकाइमा सहभागिता वृद्धि गरी गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने,
- ३) विविधताको सम्मानका लागि समता एवम् समावेशी शिक्षाका मूल्य, मान्यता अनुकूल गुणस्तरीय सेवा प्रवाह गर्ने,
- ४) जनशक्तिहरूको पेसागत दक्षता र सक्षमता सुनिश्चित गर्दै शैक्षिक सुशासन कायम गरी जवाफदेही बनाउने,
- ५) शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालगायत समस्त शैक्षिक प्रणालीमा विविधता, समता तथा समावेशीता अभिवृद्धि गरी विद्यालयलाई बालमैत्री बनाउनु,
- ६) विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद, हिंसा र दुर्व्यवहार नहुने सुनिश्चितता गर्नु,
- ७) पालिका भित्र रहेका विभिन्न अपाङ्गता भएका बालबालिकाको प्रारम्भिक पहिचान गरी उनीहरूको उचित व्यवस्थापन गर्नु,

८) पालिका भित्र सञ्चालित सुस्तश्रवण (बहिरा) कक्षामा पालिका र अन्य पालिकाका बालबालिकाको उचित व्यवस्थापनका लागि सहजीकरण गर्नु ।

५.३.४ रणनीतिहरू

१) पालिका भित्रका घरघुरी सर्वेक्षण गरी अपाङ्गता भएका बालबालिकाको अवस्था र आवश्यकता पहिचान गरी सोअनुसार शिक्षा र गुणस्तरीय जीवनयापनमा पहुँच र सहभागिताको प्रबन्ध मिलाइने छ ।

२) पालिकाका सबै विद्यालयहरूमा अपाङ्गमैत्री भौतिक संरचना तथा शैक्षिक वातावरणको विकास गरी विशेष लक्षित समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई विद्यालय शिक्षा उपलब्ध गराइने छ ।

३) अपाङ्गता भएका सबै बालबालिकालाई समेटनका लागि आवश्यकतामा आधारित बैकल्पिक शिक्षा कार्यक्रमका विभिन्न नमुनाहरूसमेत विकास गरी पहुँच सुनिश्चित गरिने छ ।

४) सबै सामुदायिक आधारभूत विद्यालयहरूमा दिवा खाजासहित स्वास्थ्य, पोषण, सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी सेवा तथा शिक्षा प्रदान गरिने छ ।

५) अपाङ्गता भएका बालबालिकाको सिकाइलाई जीवनोपयोगी सिपसँग आबद्ध गरिने छ ।

६) अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई आवश्यकतानुसार पोसाक, स्टेसनरी तथा सिकाइ सामग्रीका लागि छात्रवृत्ति उपलब्ध गराइने छ ।

७) विद्यालयमा अभिभावकको सहभागिता बढाउनुका साथै विद्यालयका गतिविधिमा समावेशी सहभागिताको व्यवस्था गरिने छ ।

८) समावेशी शिक्षाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि अन्य शिक्षकहरूलाई पनि आवश्यकताअनुसार विभिन्न तालिम प्रदान गरिने छ ।

९) स्थानीय स्रोत साधनको प्रयोग गरी सबैका लागि मैत्रीपूर्ण शैक्षिक सामग्री निर्माण गर्न शिक्षक र अभिभावकको क्षमता विकास गरिने छ ।

१०) विद्यालय सुधार योजनामा समावेशी शिक्षा लागू गर्नको लागि आवश्यक क्रियाकलाप समावेश गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

११) पालिका भित्र रहेका विभिन्न अपाङ्गता भएका बालबालिकाको प्रारम्भिक पहिचान गरी उनीहरूको उचित व्यवस्थापन गरिने छ ।

१२) पालिका भित्र सञ्चालित सुस्तश्रवण (बहिरा) कक्षामा पालिका र अन्य पालिकाका बालबालिकाको उचित व्यवस्थापनका लागि सहजीकरण गरिने छ ।

५.३.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि

विद्यालय तहको शिक्षामा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको समतामूलक पहुँच र समावेशी सहभागिता सहित सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित हुने ।

ख) नतिजा

- १) अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूले समावेशी शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर हुने,
- २) फरक अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको सिकाइमा सहभागिता वृद्धि गरी गुणस्तर सुधार हुने,
- ३) विविधता, समता एवम् समावेशी शिक्षाका मूल्य, मान्यता अनुकुल गुणस्तरीय सेवा प्रवाह गर्ने,
- ४) अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई सहयोग तथा शिक्षण गर्ने जनशक्तिको पेसागत दक्षता र सक्षमता सुनिश्चित गर्दै शैक्षिक सुशासन कायम गर्न विद्यमान संरचना जवाफदेही बन्ने,
- ५) विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद, हिंसा, दुर्व्यवहार र हेपारइरहित बालमैत्री वातावरण सिर्जना हुने,
- ६) विद्यालयहरूमा अपाङ्गमैत्री र मैत्री वातावरण सिर्जना हुने,
- ७) सुस्तश्रवण (बहिरा) बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक साथै व्यावहारिक शैक्षिक सिप विकासमा पालिका तथा विद्यालय अझ सक्रिय हुने,
- ८) पालिका भित्र रहेका विभिन्न अपाङ्गता भएका बालबालिकाको प्रारम्भिक पहिचान गरी उनीहरूको उचित व्यवस्थापन हुने ।

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

- अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई विशेष तथा समाहित शिक्षा प्राप्त सहजीकरण,
- फरक अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको सिकाइमा सहभागिता वृद्धि गरी गुणस्तर सुधार,
- विद्यालयमा विशेष, समाहित, न्यायिक र समावेशी शिक्षाका मान्यता अनुकुल गुणस्तरीय सेवा प्रवाह,
- अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई सहयोग तथा शिक्षण गर्ने जनशक्तिको पेसागत दक्षता र सक्षमता सुनिश्चित,
- विद्यालयमा विभेदरहित बालमैत्री वातावरण सिर्जना,

- विद्यालयहरूमा अपाङ्गमैत्री वातावरण सिर्जना,
- सुस्तश्रवण (बहिरा) बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास,
- पालिका भित्रका अपाङ्गता भएका बालबालिकाको पहिचान गरी उचित व्यवस्थापन ।

घ) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्रसं	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	५ वर्षे भौतिक लक्ष्य					१० वर्षे भौतिक लक्ष्य	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई सामाजिकीकरणमा सहयोग	पटक.	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	नगरपा.
२	फरक अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको सिकाइमा सहभागिता वृद्धि गरी गुणस्तर सुधार	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	नगरपा.
३	विद्यालयमा विशेष, समाहित, न्यायिक र समावेशी शिक्षाका मान्यता अनुकूल गुणस्तरीय सेवा प्रवाह	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	नगरपा.
४	अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई सहयोग तथा शिक्षण गर्ने जनशक्तिको पेसागत दक्षता र सक्षमता सुनिश्चित	सङ्ख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै लक्षित विद्यार्थी	सबै लक्षित	नगरपा.

५	विद्यालयमा विभेदरहित बालमैत्री वातावरण सिर्जना	सङ्ख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै विद्यालय	विद्यालयको सहकार्यमा
६	विद्यालयहरूमा अपाङ्गमैत्री वातावरण सिर्जना	सङ्ख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै विद्यालय	विद्यालयको सहकार्यमा
७	सुस्तश्रवण (बहिरा) बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास	सङ्ख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै लक्षित विद्यार्थी	सबै लक्षित	नगरपा.
८	पालिका भित्रका अपाङ्गता भएका बालबालिकाको पहिचान गरी उचित व्यवस्थापन	सङ्ख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै लक्षित विद्यार्थी	सबै लक्षित	नगरपा.

५.४ उच्च शिक्षा

परिचय

नेपालको संविधान, २०७२ अनुसार उच्च शिक्षाको व्यवस्थापकीय अधिकार सङ्घ र प्रदेश सरकारले गर्दछ । सङ्घ र प्रदेश सरकारले उच्च शिक्षा संस्थाहरूको स्थापना, सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने पनि गर्दछ । स्थानीय शिक्षाप्रेमीहरू आवश्यकतालाई पहिचान गरी उच्च शिक्षाको पहुँच वृद्धिको लागि सहायक भूमिका निर्वाह मात्र गर्दछन् । त्यस्तै स्थानीय तहले आवश्यक परेमा नियमनकारी भूमिका निर्वाह गर्नुका साथै भौतिक पूर्वाधार व्यवस्थापन गर्न आर्थिक सहयोग पनि प्रदान गर्न सक्दछ । स्थानीय सरोकारवालाले भौतिक पूर्वाधारको विकास, अध्यापन गराउने जनशक्ति व्यवस्था भौतिक निर्माण स्थलका रूपमा जग्गाको

व्यवस्था, आर्थिक सहयोग जुटाई व्यवस्थापन गर्दछन् । उच्च शिक्षालाई चलन चल्तीको भाषामा कलेज वा क्याम्पसको नामले चिनिन्छ ।

५.४.१ वर्तमान अवस्था

रतुवामाई नगरपालिका भित्र हाल स्थानीय सरोकार वाला व्यक्तिहरूको सहयोगमा श्री सौठा बहुमुखी क्याम्पस र इटहरा बहुमुखी क्याम्पस गरी जम्मा दुईओटा उच्च शिक्षा प्रदायक संस्था सञ्चालनमा रहेका छन् । सौठा बहुमुखी क्याम्पसले त्रिभुवन विश्व विद्यालयबाट वि.स. २०६५ माघ २९ गते वाणिज्य र शिक्षा सङ्कायमा सम्बन्धन लिएकोमा सर्वप्रथम २०६६ साल साउन २७ गतेबाट वाणिज्य सङ्कायमा कक्षा सञ्चालन गरेको पाइए पनि हाल भने शिक्षा सङ्कायमा मात्र कक्षा सञ्चालन भइरहेको छ । त्यसै गरी इटहरा बहुमुखी क्याम्पसले २०७० असोज १७ गते व्यवस्थापन सङ्कायमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धन लिई कक्षा सञ्चालन गर्दै आएको पाइन्छ । उच्च शिक्षा सञ्चालनको अभ्यास र अनुमति एक दशक अघि नै पाए पनि विद्यार्थीहरूको न्यून भर्ना र विषयगत प्राध्यापकको अभावले सौठा बहुमुखी क्याम्पसले शिक्षा सङ्काय र इटहरा बहुमुखी क्याम्पसले व्यवस्थापन संकाय मात्र सञ्चालन गरेको छ । स्थानीय सरोकारवालाको चाहनाअनुसार कक्षा १२ उत्तीर्ण गरेका विद्यार्थीहरूका लागि प्राविधिक धारतर्फ कक्षा सञ्चालन अनुमति लिन खोजे पनि आर्थिक अभावका कारण नियमकारी व्यवस्थापनका गर्न नसको देखिन्छ । उर्लावारी, दमक, विराटनगर जस्ता सहरी इलाकाका क्याम्पसको बढ्दो प्रभाव र यातायातको सुगमता, कक्षा १२ पछि विद्यार्थीहरूको विदेश पलायन र हाम्रो आफ्नै व्यवस्थापनका अभावले दिन प्रतिदिन यहाँका उच्च शिक्षा प्रदायक संस्था नाममा मात्र सिमित बन्दै गएको पाइन्छ ।

शैक्षिक वर्ष २०८१/८२ मा उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थामा अध्ययनरत विद्यार्थी विवरण

क्र.सं	उच्च शिक्षा प्रदायक संस्था	सङ्काय					
		व्यवस्थापन		शिक्षा			
		पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष
१	सौठा बहुमुखी क्याम्पस			३२	३१	४३	५५
२	इटहरा बहुमुखी क्याम्पस	१८	०९				

चुनौती

- प्राविधिक उच्च शिक्षामा जेहेनदार तथा आर्थिक रूपले विपन्न विद्यार्थीहरूको पहुँचमा बृद्धि गर्ने समस्या,
- कमजोर भौतिक पूर्वाधार र आर्थिक लगानीको सुनिश्चितता गर्न नसक्नु,
- दक्ष र योग्य जनशक्तिको अभावका बावजुद युग अनुकूलको गुणस्तरीय तथा प्राविधिक उच्च शिक्षा प्रदान गर्ने संस्थाको विकास गर्न नसक्नु,
- उच्च शिक्षा प्राप्त गरेका जनशक्तिहरूलाई स्थानीय तहमा नै रोजगार सिर्जना गर्नु
- आर्थिक स्रोतका कारण भवन, फर्निचर लगायत भौतिक व्यवस्थापनमा समस्या,
- गुणस्तरीय र प्रतिस्पर्धात्मक शिक्षाको अभाव,
- कक्षा १२ मा न्यून विद्यार्थी उत्तीर्णदर,
- विद्यार्थीहरू सुविधासम्पन्न स्थानमा जाने प्रवृत्तिले स्थानीय क्याम्पसमा विद्यार्थी न्यून हुनु,
- पुस्तकालय व्यवस्थापनमा समस्या,
- शिक्षकलाई मासिक तलव उपलब्ध गराउन स्रोत साधनको अभाव ।

अवसर

- त्रिभुवन विश्वविद्यालयको सम्बन्धन प्राप्त २ ओटा सामुदायिक क्याम्पसहरू यस नगरपालिका क्षेत्रभित्र सञ्चालित हुनु,
- उच्च शिक्षा अध्यापन गराउन सक्ने जनशक्ति नगरभित्र उपलब्ध हुनु,
- नगरपालिकाका सबै सरोकारवाला तथा जनप्रतिनिधिहरूमा यस पालिकाको उच्च शिक्षाको प्रभावकारी सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा एकमत रहनु,
- स्थानीय जनशक्तिको प्रयोग हुनु,
- न्यून पारिश्रमिक लिएर अध्यापनरत अध्यापकले शैक्षिक शिक्षण सेवा प्रदान गर्नु ।

५.४.२ लक्ष्य

प्राज्ञिक उत्कृष्टता तथा उन्नयनका लागि अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने उच्च शिक्षा प्रदायक संस्था मार्फत उच्च स्तरीय, प्रतिस्पर्धी, प्रविधिमैत्री, रोजगारमूलक र उत्पादनमुखी जनशक्ति उत्पादन गर्ने ।

५.४.३. उद्देश्य

- स्थानीय समुदायका विद्यार्थीको पहुँच विस्तार गर्नु,
- विपिन्न र पिछ्छिडिएको समुदायका नागरिकको सहभागितामा वृद्धि गर्नु,
- नगरपालिकामा उच्च शिक्षाको निर्णायक संयन्त्र विकास र सुदृढ गर्नु,
- उच्च शिक्षाका अवसरलाई सान्दर्भिक, अपयोगी, गुणस्तरीय बनाउनु,
- नगर क्षेत्रभित्रै स्नातक तह अध्ययन, अध्यापन गर्ने वातावरण तयार गर्नु ।

५.४.४. रणनीतिहरू

निर्धारित उद्देश्यहरू पूरा गर्न निम्नानुसार रणनीतिहरू अवलम्बन गरिने छ :

- १) सङ्घीय सरकार र प्रदेश सरकारसँगको सहयोग र नगरपालिकाको साभेदारीमा उच्च शिक्षातर्फ थप पूर्णधार विकास गरिने छ ।
- २) स्थानीय तह अन्तर्गत विद्यालय शिक्षाको कक्षा १२ वा सो सरह तह पूरा गरेका विद्यार्थीको विवरण तयार गरी उनीहरूको समता र योग्यताअनुसार उच्च शिक्षा प्रदान गर्न संस्थाहरूको स्थापना गरिने छ ।
- ३) खुल्ला तथा दूर, शिक्षा लगायतका व्यवस्था मार्फत्समेत उच्च शिक्षामा पहुँच वृद्धिका लागि पहल गरिने छ ।
- ४) पिछ्छिडिएका क्षेत्र, महिला, आदिवासी, जनजाती, दलित, अपाङ्गता लगायत नागरिक एवम् विपन्न समुदाय र वर्गको पहुँच बढाउन आवश्यक कार्यक्रमको व्यवस्था गरिने छ ।
- ५) उच्च शिक्षालाई राष्ट्रिय विकासका प्राथमिकता क्षेत्रहरू कृषि ऊर्जा, पर्यटन, जलस्रोत स्थानीय प्राविधिक समस्या र संस्कृति, खेलकुद, जलवायु परिवर्तन लगायत क्षेत्रहरूमा केन्द्रित गर्न पहल गरिने छ ।
- ६) विद्यार्थीहरूलाई उच्च शिक्षा अवसर उपलब्ध गराउनको लागि उच्च शिक्षा सञ्चालन गर्ने संस्थाहरूको समन्वय तथा सहकार्य गरिने छ ।

- ७) स्थानीय तहमा सञ्चालित उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूलाई सहयोग उपलब्ध गराइने छ ।
- ८) उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूको स्थापना, सञ्चालन, नियमन, व्यवस्थापनका लागि समन्वय सहकार्य र सहजीकरण गरिने छ ।
- ९) उच्च शिक्षा विकायका लागि सार्वजनिक, सामुदायिक तथा निजी स्तरमा सामेवेश गरी कार्यलाई प्रोत्साहन गरिने छ ।
- १०) स्थानीय तहको मानव संसाधन योजनाका आधारमा आवश्यक मानव स्रोत विकासका लागि कार्यक्रम बनाई कार्यान्वयन गरिने छ ।
- ११) छोरी, बृहारी शिक्षालाई प्राथमिकता दिइने छ ।

५.४.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क) उपलब्धि

उच्च शिक्षामा पहुँच अभिवृद्धि भई सान्दर्भिक र गुणस्तरमा सुधार ।

ख) प्रमुख नतिजा

१. स्थानीय तह अन्तर्गत विद्यालय शिक्षाको कक्षा-१२ वा सोसरहको तह पूरा गरेका विद्यार्थीको क्षमता र योग्यता अनुसार उच्च शिक्षामा पहुँच हुने,
२. स्थानीय तहमा उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूको स्थापना हुने,
३. स्थानीय तहमा सञ्चालित उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूबाट सञ्चालन हुने कार्यक्रमको सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा अभिवृद्धि हुने,
४. उच्च शिक्षालाई उत्पादन र आर्थिक उपार्जनसँग जोड्ने,
५. उच्च शिक्षामा सार्वजनिक, निजी तथा सामुदायिक सहभागिता अभिवृद्धि हुने ।

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

- १) उच्च शिक्षातर्फ थप पूर्णधार विकास गरिने,
- २) स्थानीय स्तरमा कक्षा १२ उत्तीर्ण गरेका विद्यार्थीलाई यसै क्षेत्रका कलेजमा टिकाउने वातावरण बनाइने,
- ३) विद्यार्थीहरूको आवश्यकता र माग अनुसारका विषय थप गरिने,
- ४) समाजमा पछि परेका क्षेत्र जाति, महिला, दलित, विपन्न समुदाय, अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई उच्च शिक्षाको व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने,

- ५) उच्च शिक्षा सञ्चालन गर्ने संस्थाहरूका बिच समन्वय तथा सहकार्य वातावरण तयार पारिने,
- ६) उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूको सङ्ख्यात्मक र गुणात्मक विकासमा पहल गरिने,
- ७) उच्च शिक्षा लागि सार्वजनिक, सामुदायिक तथा निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गरिने,
- ८) उच्च शिक्षाको मानव संसाधनको क्षमता विकास गरी समय सापेक्ष बनाइने ।

घ) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्रसं	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाई	५ वर्षे भौतिक लक्ष्य					१० वर्षे भौतिक लक्ष्य	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	क्याम्पसहरूको न्यूनतम पूर्वाधार विकास तथा भौतिक सुधारमा सहयोग गर्ने	पटक.	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	नगरपा. र क्याम्पस
२	उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूलाई प्रविधिमैत्री	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	नगरपा. र क्याम्पस
३	इ पुस्तकालयको स्थापना	सङ्ख्या	-	२				२	नगरपा. र क्याम्पस
४	प्राविधिक उच्च शिक्षामा छात्रवृत्ति	सङ्ख्या	२	२	२	२	२	१०	नगरपा. र क्याम्पस
५	समाजमा पछि परेका क्षेत्र जाति, महिला, दलित, विपन्न समुदाय, अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई उच्च शिक्षाको व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने	सङ्ख्या	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	नगरपा. र क्याम्पस
६	उच्च शिक्षा सञ्चालन गर्ने संस्थाहरूका बिच समन्वय तथा सहकार्य वातावरण तयार पारिने	सङ्ख्या	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	नगरपा. र क्याम्पस
७	स्थानीय स्तरमा कक्षा १२ उत्तीर्ण गरेका								

	विद्यार्थीलाई यसै क्षेत्रका कलेजमा टिकाउन वातावरण बनाइने	सङ्ख्या	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	नगरपा. र क्याम्पस
--	--	---------	---------	---------	---------	---------	---------	---------	-------------------

५.५ सार्वजनिक पुस्तकालय

परिचय

मानव विकासको सर्वोत्तम आधार शिक्षा हो । गुणस्तरीय शिक्षाको प्रथम आधारस्तम्भ पुस्तकालय हुन् । पुस्तकालय प्रकृति र स्वरूपअनुरूप चार प्रकारका हुन्छन् । जसमध्ये सार्वजनिक पुस्तकालय पनि एक हो । सार्वजनिक पुस्तकालयले समाजमा सबै उमेर समूह, वर्ग, जात धर्म तथा लिङ्ग वर्ण आदिका आधारमा कुनै भेदभाव नगरी समान पहुँचको अवसर प्रदान गर्दै समाजमा शिक्षा, सूचना तथा ज्ञान सेवा दिई सबल समाज निर्माणको आधार तय गर्छन् । त्यसैले सार्वजनिक पुस्तकालयलाई जनताको खुला विश्वविद्यालय पनि भनिन्छ । सार्वजनिक पुस्तकालय प्रजातान्त्रिक तथा लोकतान्त्रिक अभ्यासका मूल्य, मान्यता तथा संस्कारको विकासका लागि उत्तम प्रयोगशाला हुन् ।

नेपालमा १८६९ साल भदौ १५ का दिन तत्कालिन राजा गीर्वाणयुद्ध विक्रम शाहले ‘पुस्तक चिताइ तहविल’ नामक ऐतिहासिक दस्तावेजमा लालमोहर जारी गरी पुस्तकालयको सञ्चालन तथा व्यवस्थापनलाई वैधानिकता प्रदान गरिएको थियो । सार्वजनिक पुस्तकालयले जनतालाई समान अवसर एवं पहुँच दिई जीवनोपयोगी शिक्षा र जीवन्त सिकाइ सुनिश्चित गर्दै नागरिक चेतना विस्तार र संविधानले प्रदान गरेको सूचनाको हकको प्रत्याभूति गराउन उल्लेख्य भूमिका खेल्छन् ।

सार्वजनिक पुस्तकालयमार्फत् मानवीय विकासको साथै समाजिक चेतना अभिवृद्धि विकासमा नागरिक सहभागिता एवं सूचनाको हकमा पहुँच वृद्धि र विस्तार गर्न पनि सहयोग पुग्छ । सार्वजनिक पुस्तकालयमा नै व्यक्तित्व विकास गरी जीवन जिउने कला सिकाउन सकिन्छ । यसरी सार्वजनिक पुस्तकालयले समाजको सर्वाङ्गीण विकास गर्नुका साथै व्यक्ति र समुदायमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउने कार्यमा सहयोग गर्छन् । रतुवामाई जस्तो स्थानीय तहमा क्षेत्रगत आवश्यकताका आधारमा सार्वजनिक पुस्तकालयको दिगो रूपमा विकास र विस्तार गर्न सरोकारवाला सबैको ध्यान जानुपर्ने देखिन्छ ।

पुस्तकालय विभिन्न पुस्तक, पत्रपत्रिका, विभिन्न विद्वान र अनुसन्धानकर्ताहरूको लेख रचनाहरू सङ्गृहीत गरी राखेको भण्डार हो, त्यसैले यसलाई ज्ञानको भण्डार पनि भनिन्छ । यसले औपचारिक र अनौपचारिक दुवै प्रकारबाट शिक्षा आर्जन गर्न चाहने मानिसहरू, बालबालिकाहरू, विद्यार्थीहरूलाई अध्ययन सामग्री प्रदान गरी व्यक्तिको व्यक्तित्व विकास, पेसागत दक्षता र सिपका साथै पठन संस्कृतिका विकास गर्नका लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । त्यसैले पुस्तकालय औपचारिक, अनौपचारिक, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त शिक्षाका लागि एक अभिन्न अङ्गको रूपमा रहेको छ । विद्यालय, विश्वविद्यालयमा अध्ययन गर्ने सबै खालका विद्यार्थीहरूका साथै अन्य क्षेत्रमा काम गर्नेहरूका लागि सिकाइ गर्ने अवसर प्राप्त हुन्छ । पुस्तकालयले देशका आम नागरिकहरूलाई सूचनाको हक प्रत्याभूति गर्नुका साथै समुदायका विभिन्न उमेर समूह, लिङ्ग, धर्म, भाषा, शारीरिक क्षमता, राष्ट्रियता, जातजाति, आर्थिक तथा रोजगारी लगायतका क्षेत्रका व्यक्ती तथा सङ्घ संस्थाले निशुल्क रूपमा सूचना प्राप्त गर्ने गर्दछन् । पुस्तकालयको अन्तिम लक्ष्य भनेको जीवनपर्यन्त पढ्ने, सिक्ने, नेतृत्व विकास गर्ने, कला संस्कृतिको विकास, संरक्षण, सम्बद्धन तथा प्रबर्द्धन गर्ने रहेको छ ।

५.५.१ वर्तमान अवस्था

आजको आधुनिक डिजिटल प्रविधिको युगमा सूचना र सञ्चार प्रविधिको विकासले विश्व एउटा सानो गाउँको रूपमा परिणत भएको छ । आजको आधुनिक समाजमा पुस्तकालयहरु प्रविधिसँग जोडी विश्वको कुनाकाप्चामा रहेका सबै खालका मानिसहरू, विद्यार्थीहरू, अन्य पाठकहरूलाई ज्ञान आर्जन गर्न सिकाइको अवसर प्रदान गरी समाजको विकास र परिवर्तनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । पुस्तकालय समाजमा रहेका सामाजिक मूल्य र मान्यताहरूलाई नयाँ पिँढीमा हस्तान्तरण र सुसूचित गरी जागरूक गर्ने एक सशक्त माध्यम बनेको छ ।

नेपालको संविधान, धारा ५१ (ज) (४) मा नागरिकको व्यक्तित्व विकासका लागि सामुदायिक सूचना केन्द्र र पुस्तकालयको स्थापना र प्रवर्द्धन गर्ने भनि उल्लेख गरिएको छ । । त्यस्तै नेपालको राष्ट्रिय नीति, २०७६ मा देशभरि सञ्चालित सामुदायिक तथा सार्वजनिक पुस्तकालयहरू र वाचनालयहरूलाई राष्ट्रिय प्रणालीमा आवद्ध गर्ने र आधुनिक प्रविधियुक्त बनाउने जस्ता नीतिगत प्रावधान रहेको छ । यसको आवश्यकता महसुस गरी नेपाल सरकारले पुस्तकालयको स्थापना, सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्नका लागि सार्वजनिक /सामुदायिक पुस्तकालय अनुदान कार्यविधि, २०७४ र पुस्तकालय तथा सूचना व्यवस्थापन निर्देशिका, २०६९ पनि जारी गरेको छ । राज्यले प्रत्येक स्थानीय तहमा कम्तीमा एउटा पुस्तकालय

स्थापना र सञ्चालन गर्ने र सबै वडाहरूमा स्तरयुक्त पुस्तकालय र घुम्ती पुस्तकालय सेवा गर्ने नीति पनि रहेको छ ।

रतुवामाई नगरपालिकामा हाल सार्वजनिक पुस्तकालय छैनन् । केही दशकअघि दाम्नाभिट्टामा, सौठामा रहेका सार्वजनिक पुस्तकालय स्थापना भएका सार्वजनिक पुस्तकालयहरू बन्द भैसकेका छन् । हाल २ ओटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमा सीमित रूपका पुस्तकालय सञ्चालित छन् । रतुवामाईमा हाल माध्यमिक विद्यालयका कोठामा पुस्तकालय सीमित छन् । सार्वजनिक पुस्तकालय अस्तित्वमा छैनन् ।

चुनौतीहरू

- पुस्तकालयको स्थापना, सञ्चालन, संरचना र दिगो व्यवस्थापनको लागि कानुनी समन्वयका रूपमा पुस्तकालयको ऐन जारी नहुनु,
- पुस्तकालयको मापदण्ड अनुसार प्रयाप्त पूर्वाधारको अभाव हुनु,
- पाठकको रोजाइअनुसार प्रयाप्त पुस्तकको व्यवस्था गर्न नसक्नु,
- पुस्तकालय स्थापना गर्नु भन्दा नियमित सञ्चालन गर्न गाह्रो हुनु,
- पुस्तकालयमा बसेर अध्ययन गर्ने पाठकहरूको कमी हुनु,
- पाठकहरूको लागि व्यवस्थित तथा सुविधाजनक कक्ष नहुनु,
- पुस्तकालय सञ्चालन गर्ने कर्मचारी, प्रशासनिक तथा प्राविधिक कर्मचारीको व्यवस्था गर्न नसक्नु,
- पुस्तकालयलाई प्रविधिसँग जोडी ई लाइब्रेरीको रूपमा विकास गर्न नसक्नु,
- गैरसरकारी निकायमा मात्र निर्भर रहने बाध्यता हुनु,
- स्थानीय लेखक तथा सर्जकलाई पाठ्यपुस्तक लेखन कार्यमा हौसला दिन नसक्नु ।

अवसर

- पुस्तकालय स्थापना र सञ्चालन गर्न सके सहयोग गर्ने निकाय सङ्घ, संस्थाहरू हुनु,
- पुस्तकालयको महत्व बोध सबैमा हुनु,
- प्राज्ञिक बहसका लागि आधार तयार हुनु,

- पठन संस्कृतिको विकास हुनु,
- स्थानीय लेखक सर्जकमा लेखनकार्यप्रति चासो बढ्नु,
- सूचनाको विस्तार बढ्नु ।

५.५.२ लक्ष्य

पालिकाका विभिन्न स्थानमा व्यवस्थित र सुविधा सम्पन्न सार्वजनिक/सामुदायिक पुस्तकालय सञ्चालन गरी सबै नागरिकलाई जीवनपथ्यन्त ज्ञान, सिप, दक्षताको विकास गर्दै जीवन सरल र सहज बनाउने ।

५.५.३ उद्देश्य

- १.रतुवामाई नगरका विद्यार्थी, शिक्षक, कर्मचारी, अभिभावकहरुमा पठन संस्कृतिको विकास गर्ने,
- २.विद्यार्थी, शिक्षक, कर्मचारी, अभिभावक तथा सम्पूर्ण नगरबासीलाई अध्ययन गर्ने अनुकूल वातावरण प्रदान गर्ने,
३. आजको प्रविधियुक्त युगमा पुस्तकको ज्ञानलाई विस्तार गर्ने अवसर प्रदान गर्ने,
- ४.विगतका सङ्कलित ज्ञानलाई पुस्तान्तरण गरी व्यक्तित्व विकास गर्न अवसर प्रदान गर्ने,
- ५.रतुवामाई नगरपालिकाभित्र एक व्यवस्थित, सुविधासम्पन्न सार्वजनिक /सामुदायिक पुस्तकालय सञ्चालन गर्ने,
- ६.निरन्तर सिकाइ, जीवनपथ्यन्त शिक्षा र राष्ट्रिय साक्षरता अभियानलाई सार्थक तुल्याउने,
७. बडास्तरमा स्टारलाइट घुम्ती पुस्तकालय सञ्चालन गर्ने,
- ८.पाठकको रुचि अनुसार सबै क्षेत्र समेट्ने गरी ज्ञानवर्धक, ऐतिहासिक, धार्मिक, साहित्यिक, खोज र अनुसन्धानमूलक साथै विविध ज्ञानमूलक र जानकारीमूलक पुस्तकहरु भण्डारण गर्ने,
९. नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषाका दैनिक ,साप्ताहिक, मासिक, पत्रपत्रिका पाठकको रुचिअनुसार उपलब्ध गर्ने,
- १०.पाठकहरुको रुचि जगाउने वातावरण र सुविधायुक्त पठनकक्षको व्यवस्था गर्ने,
११. भौतिक सुविधा (पुस्तकालय भवन , फर्निचर, घेराबेरा, चर्पी आदि) व्यवस्था गर्ने,

१२. विद्यालय, क्याम्पस, विश्वविद्यालयका विद्यार्थीहरूले खरिद गर्न नसकिने पुस्तकहरू खरिद गरी सहजीकरण गर्ने,

१३. स्थानीय लेखक, सर्जकलाई लेखन तथा प्रकाशन कार्यमा आवश्यक सहायता गर्ने ।

५.५.४ रणनीतिहरू

१. रतुवामाई नगरपालिकाभित्र सबै नगरवासीहरूलाई उपयुक्त पायक पर्ने सुलभ तथा पहुचयोग्य स्थान छनोट गरिने छ ।

२. छनोट गरिएको स्थानमा संरचना मर्मत वा नयाँ संरचना निर्माण कार्यको थालिने छ ।

३. पुस्तकालय सञ्चालनका लागि आवश्यक फर्निचर, बत्ती, इन्टरनेट जडान, शौचालय, खानेपानी आदि आवश्यक साधनहरूको व्यवस्थापन गरिने छ ।

४. पाठकहरूको इच्छा, आकांक्षा र आवश्यकतालाई ध्यान गरी अध्ययन सामग्रीको वर्गीकरणको आधारमा पुस्तकको खरिद तथा संकलन गरिने छ ।

५. दातृ निकाय, संघसंस्था वा व्यक्तिसँग समन्वय गरी पुस्तक सङ्कलन गरिने छ ।

६. ऐन नियम अनुसार पुस्तकालय कर्मचारीहरूको नियुक्ति गरिने छ ।

७. आवश्यकता अनुसार स्वयंसेवकको व्यवस्था गरिने छ ।

८. पाठकहरूको सङ्ख्या वृद्धि गर्न पोस्टर, सामाजिक सञ्जाल, विद्यालयमार्फत प्रचारप्रसार गरिने छ ।

९. संघीय सरकार र प्रदेश सरकारसँग समन्वय गरी आवश्यक रकमको व्यवस्था गरिने छ ।

१०. अन्य स्रोतका लागि गैरसरकारी संस्था, सहयोगी दाताहरूको खोजी गरिने छ ।

११. आवधिक रूपमा समीक्षात्मक बैठक गरिने छ ।

१२. पाठकहरूको सुझाव, सल्लाह र गुनासोको लागि सुझावपेटिकाको व्यवस्था गरी सुझाव सल्लाह सङ्कलन गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

१३. सार्वजनिक पुस्तकालय सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्न ऐन नियम बनाउने छ ।

१४. वित्तीय स्रोतको व्यवस्थापनका लागि संघीय सरकार, प्रदेश सरकारसँग समन्वय गरी घर, जग्गा, आवश्यक पुस्तक, फर्निचर, कर्मचारीको व्यवस्था गरिने छ ।

१५. स्थानीय लेखक, सर्जकका स्तरीय लेखन तथा प्राज्ञिक कार्यलाई हौसला तथा सहायता प्रदान गरिने छ ।

५.५.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क) उपलब्धि : पुस्तकालयबाट स्थानीय जनताको जीवनपर्यन्त ज्ञान, सिप, दक्षताको विकास भई जीवन सरल र सहज बन्ने ।

ख) प्रमुख नतिजा

१. रतुवामाई नगरका विद्यार्थी , शिक्षक, कर्मचारी, अभिभावकहरुमा पठन संस्कृतिको विकास हुने,
२. विद्यार्थी, शिक्षक, कर्मचारी, अभिभावक तथा सम्पूर्ण नगरवासीलाई अध्ययन गर्ने अनुकूल वातावरण प्राप्त हुने,
३. आजको प्रविधियुक्त युगमा पुस्तकको ज्ञानलाई विस्तार गर्ने अवसर प्राप्त हुने,
४. विगतका सङ्कलित ज्ञानलाई पुस्तान्तरण गरी व्यक्तित्व विकास हुने,
५. रतुवामाई नगरपालिकाभित्र एक व्यवस्थित, सुविधासम्पन्न सावर्जनिक/सामुदायिक पुस्तकालय सञ्चालन हुने,
६. निरन्तर सिकाइ, जीवनपर्यन्त शिक्षा र राष्ट्रिय साक्षरता अभियान सार्थक हुने,
७. पाठकको रुचि अनुसार सबै क्षेत्र समेट्ने गरी ज्ञानवर्धक, ऐतिहासिक, धार्मिक, साहित्यिक, खोज र अनुसन्धानमूलक साथै विविध ज्ञानमूलक र जानकारीमूलक पुस्तकहरु भण्डारण हुने,
८. पाठकहरुको रुचि जगाउने वातावरण र सुविधायुक्त पठनक्षको व्यवस्था भौतिक हुने,
९. स्थानीय लेखक तथा सर्जकका लेख, रचना तथा सिर्जनात्मक कार्यले प्राथमिकता पाउने ।

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरु तथा परिमाणत्मक लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाई	५ वर्षे भौतिक लक्ष्य					१० वर्षे भौतिक लक्ष्य	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	ऐन निर्माण	पटक.	१					१	नगरपा.

परिच्छेद : ६

सुशासन तथा व्यवस्थापन

(Good Governance and Management)

परिचय (Introduction)

सुशासन (Good Governance) : सुशासन भन्नाले पारदर्शिता, उत्तरदायित्व, कानुनी शासन, सहभागिता, प्रभावकारिता, न्याय र समावेशिता जस्ता तत्त्वहरू समेटिएको शासकीय प्रणालीलाई जनाउँछ। यसमा जनताका आवश्यकतामा आधारित नीतिहरू निर्माण गर्नु, जनतामा विश्वास कायम गर्नु, भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्नु र सबैलाई सेवा सुविधामा पहुँच सुनिश्चित गर्नु मुख्य लक्ष्य हुन्छ। यसले शिक्षाप्रति निर्णय तथा कार्यान्वयनको समग्र प्रक्रियाले शासकीय प्रबन्धलाई बुझाउँछ। विद्यालयमा योजनाको प्रभावकारी ढङ्गले कुशलतापूर्वक कार्यान्वयन गरी बालबालिकाहरूको सहभागिता र सिकाइमा सुधार गर्न आवश्यक संरचनाले, भूमिका तथा कार्य प्रक्रियाहरूले सहभागिता तथा सहमतिमा निर्णय गर्न वा निर्णय कार्यान्वयन गर्दै विधिको सर्वोच्चता तथा प्रोत्साहन गरी विद्यार्थीलाई सिकाइप्रति जवाफदेही बनाई सुशासनको प्रत्याभूति दिलाउन सकिन्छ। यसमा नेपाल सरकारका तीनै तहका सरकार, सरकारी संस्था तथा गैरसरकारी संस्था, विद्यालय सबैको भूमिका प्रमुख रहेको हुन्छ। यसका लागि शैक्षिक योजना कार्यान्वयन गर्न संस्थागत क्षमता विकास, योजना कार्यान्वयनको जिम्मेवारी, प्रभावकारी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित गर्नु पर्दछ। यसरी सुशासन तथा व्यवस्थापनका लागि योजनाका उद्देश्य, अपेक्षित नतिजा, कार्यक्रमहरूको स्वरूप, संवैधानिक प्रावधानकासाथै सङ्घीय संरचनामा विभिन्न तहका सरकारका दायित्व, ज्ञान, प्रविधि, मूल्यमान्यता तथा दृष्टिकोणमा आएका परिवर्तनलाई विचार पुर्याउनु पर्दछ। नेपालको संविधानमा तीनै तहका सरकारहरूको एकल तथा साभ्भा अधिकारका सूची सहित शिक्षकको शासकीय प्रबन्ध तथा व्यवस्थापन हुने व्यवस्था छ। सुशासनका प्रमुख सिद्धान्तहरू (The Key Principles of Good Governance):

१. पारदर्शिता (Transparency): निर्णय प्रक्रियामा खुलापन र सूचनाको सहज पहुँच,

२. उत्तरदायित्व (Accountability): जिम्मेवारी लिने र कामको नतिजाप्रति जवाफदेही हुने,

३. कानुनी शासन (Rule of Law): सबै नागरिक, संस्था र सरकार कानूनको अधीनमा रहनु,
४. सहभागिता (Participation): नीतिगत निर्णयहरूमा सबैवर्ग र समुदायको सक्रिय सहभागिता,
५. समावेशिता (Inclusiveness): सबैलाई समान अवसर र न्यायको प्रत्याभूति,
६. प्रभावकारिता (Effectiveness): उपलब्ध स्रोतसाधनको उचित प्रयोग र राम्रो परिणाम दिने आवश्यक क्षमता ।

व्यवस्थापन (Management) :

शिक्षा व्यवस्थापनमा स्रोत साधनको उचित प्रयोग, विद्यालयको व्यवस्थापन, शिक्षकको व्यवस्थापन, पाठ्यक्रम सञ्चालन र अनुगमन/मूल्याङ्कन समावेश हुन्छ ।

- विद्यालयको पूर्वाधार, पाठ्यपुस्तक, शिक्षण सामग्री, प्राविधिक साधनहरूको व्यवस्था,
- शिक्षकको तालिम, पेशागत विकास, उनीहरूको योग्यतानुसार स्थानान्तरण र मूल्याङ्कन प्रणाली,
- शैक्षिक योजना (Educational Plan): दीर्घकालीन र छोटो अवधिका योजनाहरू तयार गरी, प्राथमिकता निर्धारण,
- शैक्षिक कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनको अनुगमन र नतिजाको मूल्याङ्कन गरी सुधारात्मक उपायहरू अवलम्बन,

व्यवस्थापनका प्रमुखकार्यहरू (Major Functions of Management):

१. योजना (Planning) : लक्ष्य निर्धारण र लक्ष्यप्राप्तिका लागि मार्गचित्र तयार पार्नु,
२. संगठन (Organizing): मानव संसाधन तथा अन्य साधनहरूको उचित व्यवस्थापन,
३. कर्मचारी व्यवस्थापन (Staffing) : दक्षजनशक्ति चयन, तालिम र विकास,
४. निर्देशन (Directing) : कर्मचारीहरूलाई उत्प्रेरणा, निर्देशन र सहयोग प्रदान गर्नु,
५. समन्वय (Coordinating) : संगठनका विभिन्न विभागहरूबिच सहकार्य र तालमेल,
६. नियन्त्रण (Controlling): कामको अनुगमन, मूल्याङ्कन र आवश्यक सुधारको प्रक्रिया ।

स्थानीय शिक्षा योजनामा सुशासन तथा व्यवस्थापन महत्त्वपूर्ण विषय हो, जसले शिक्षाको गुणस्तर, पहुँच, समानता र दीगो विकासलाई सुनिश्चित गर्न मदत गर्दछ। यस परिच्छेदमा सुशासन प्रबन्धहरू लगायत शिक्षा क्षेत्रको यस योजनाको कार्यान्वयनबाट अपेक्षित नतिजा हासिल गर्न संस्थागत संरचनाका क्षमताविकास योजना, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणालीका बारेमा चर्चा गरिएको छ :

६.१ शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास

(Management of Education and Institutional Capacity Development)

नेपालको शिक्षा क्षेत्रको वर्तमान परिपेक्षमा तीनै तहका सरकारमा कर्मचारी व्यवस्थापन र संगठनात्मक स्वरूपमा केही परिवर्तन गरी व्यवस्थापन गरिएको छ। आजको सूचना तथा प्रविधिको युगमा शैक्षिक गतिविधिलाई प्रभावकारी बनाउन शासकीय संरचना, प्रक्रिया र क्षमतामा सुधार गर्दै सुशासनको प्रत्याभूति प्रदान गर्नुकासाथै संस्थागत संरचना र क्षमता विकास गर्न आवश्यक छ।

यस योजनामा रतुवामाई नगरपालिकाभित्रका प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा, आधारभूत शिक्षा र माध्यमिक शिक्षामा १० वटै वडाबाट विद्यालय उमेर समूहका बालबालिकाहरूको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गरी गुणस्तरमा सुधार ल्याउनुका साथै अनौपचारिक तथा जीवन पर्यन्त शिक्षाको विस्तार, समता तथा समावेशिताको प्रवर्धन गरी जवाफदेही शैक्षिक सुशासन कायम गर्ने उद्देश्यले आवश्यक संस्थागत संरचना र प्रक्रिया स्थापित गर्न खोजिएको छ। शिक्षामा सुधार ल्याउन सम्पूर्ण सरोकारवालाको क्षमता विकास गर्न आवश्यक रहेकोले यस खण्डमा नगरभित्र सञ्चालित शिक्षाविकास कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनका लागि भएका प्रयासहरूको समीक्षा गर्दै विद्यालय क्षेत्रको योजना प्रभावकारी र कुशल कार्यान्वयनका लागि संस्थागत संरचना, क्षमताविकास तथा प्रक्रियामा देखिएका चुनौतीहरू पहिचान गर्दै तिनीहरूको समाधानका लागि सुशासन प्रवर्धन गरी आवश्यक परिवर्तनको प्रस्ताव सहित संरचना, क्षमता र प्रक्रियाको विकासका बारेमा चर्चा गरिएको छ :

६.१.१ वर्तमान अवस्था (Current Situation)

हालको सङ्घीय संरचनानुसार शिक्षा क्षेत्रको विकासका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा तथा स्वायत्त निकायमा विभिन्न सरकारी संस्थाहरू रहेका छन्। संघमा शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय रहेको

छ । यसका मातहतमा केन्द्रीय तहमा पाठ्यक्रमविकास केन्द्र, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र रहेका छन् भने शिक्षक सेवाआयोग र राष्ट्रिय परीक्षाबोर्ड स्वायत्त निकायका रूपमा रहेका छन् । आजका दिनसम्म संघीय शिक्षा ऐन जारी हुन नसकेकाले विद्यालय शिक्षाको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन अन्योलको अवस्थामा रहेको छ । सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहमा ऐन तथा नियमावली नबनेका कारण प्रदेश र स्थानीय कानूनहरू बन्न सकेका छैनन् जसले गर्दा शिक्षा क्षेत्रलाई अन्धकारमुखी बनाएको जनगुनासो एवम् जन आवाज गुञ्जायमान अवस्थामा रहेको पाइन्छ ।

प्रदेश स्तरमा प्रदेश शिक्षातालिम केन्द्र क्रियाशील भए पनि स्थानीय तहमा कुनै पनि शैक्षिक तालिम प्रदान गर्ने संस्था नहुनु र स्रोतकेन्द्र पनि खारेज हुनुले शैक्षिक गतिविधि तथा एकरूपता ल्याउनका साथै पुनर्ताजगी तालिम एवम् शैक्षिक तालिमका कार्यक्रम सञ्चालनमा आउन सकेका छैनन् । प्रदेशमा रहेको सामाजिक विकास मन्त्रालयअन्तर्गतका शिक्षाविकास निर्देशनालय र शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइको कार्यसम्पादनमा निरन्तरता र प्रभावकारितामा अन्योलको वातावरण सिर्जना भएको देखिन्छ ।

सङ्घमा राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड गठन भएको छ भने स्थानीय तहबाट सञ्चालन हुने आधारभूत तहको अन्तिम परीक्षाको काम नगरपालिकाको शिक्षाशाखा र नगर शिक्षा समितिमार्फत् सहजीकरण हुने गरेको छ । नगरभित्र सञ्चालित सामुदायिक तथा निजी विद्यालयहरूमा सञ्चालन भइरहेका प्राविधिकधार तथा साधारण धारका साथै प्राविधिक तथा व्यवसायिक तालिम परिषद्बाट सम्बन्धन प्राप्त कार्यक्रमहरूलाई व्यवस्थित गर्न नीतिगत कठिनाइका बावजुद पनि सहजीकरण र समन्वयात्मक काम स्थानीय सरकारबाट हुँदै आएको छ । देश सङ्घीयतामा गएको भएता पनि सरकारका विभिन्न तहहरूबिच समन्वयकारी भूमिका नहुनु, कानून निर्माणमा भएको ढिलासुस्तीले स्थानीय स्तरमा संस्थागत व्यवस्था, क्षमताविकास र सो अनुसार कार्यान्वयन गर्न सबै किसिमको विशेषता र क्षमतालाई सम्बोधन हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

६.१.२ उद्देश्य (Objectives)

यस योजनामा संस्थागत संरचना र क्षमताविकास सम्बन्धी समग्र उद्देश्य स्थानीय संरचनाबमोजिम सबै वडाहरूमा सञ्चालित सामुदायिक, संस्थागत तथा प्राविधिक तथा व्यवसायिक तालिम परिषद्बाट सञ्चालित शैक्षिक संस्था, सिकाई केन्द्र एवं बालकलबहरूमा शिक्षाको शासकीय प्रबन्धलाई थप सुदृढ गर्दै नतिजामुखी व्यवस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसका उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- रतुवामाई नगरपालिकाभित्र सञ्चालित शिक्षा क्षेत्रका शैक्षिक गतिविधिहरूको अनुगमन, मूल्याङ्कन गर्दै सहकार्य, सहअस्तित्व, समन्वय र सहकार्यको माध्यमद्वारा स्थानीय स्तरको शैक्षिक संयन्त्र निर्माण गरी संस्थागत विकास गर्ने,
- शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न अनुसन्धानात्मक कार्य र विद्यार्थीहरूको सिकाई उपलब्धिका आधारमा सुधार गर्नुपर्ने पक्षको पहिचान गरी गुणस्तर सम्बोधन गर्ने संरचना तथा जनशक्ति तयार गर्ने,
- शिक्षामा सुशासन कायम गर्न उत्तरदायित्वपूर्ण कार्य सम्पादन, जवाफदेही नतिजाका साथै शिक्षामा पहुँच, समता तथा समावेशितालाई प्रोत्साहन गर्ने,
- नगरपालिका भित्रका विद्यालय तथा शिक्षासँग सम्बद्ध क्षेत्रमा काम गर्ने शिक्षक, प्रधानाध्यापक, कर्मचारीहरू र संस्थाहरूको क्षमता विकास गर्ने ।

६.१.३ रणनीतिहरू (Strategies)

- नगर शिक्षा समितिलाई प्रभावकारी एवं उत्तरदायी बनाउने,
- स्थानीय तहमा शिक्षक सहायता प्रणाली स्थापना तथा सञ्चालन गर्ने,
- नगरभित्रका शैक्षिक संस्था तथा त्यससँग सम्बन्धित कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने,
- प्रधानाध्यापकलाई थप जिम्मेवार बनाई क्षमता अभिवृद्धि गर्ने,
- आधारभूत तह अन्तर्गत कक्षा ३ कक्षा ५ र कक्षा ८ मा पालिका स्तरीय परीक्षाका लागि नगरपालिका स्तरीय परीक्षाबोर्डको अवधारणा विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने,
- नगर शिक्षक छनोट समिति निर्माण गरी नगरभित्रका शिक्षकहरूबाट विज्ञसूची तयार गर्ने,
- स्थानीय स्तरको शिक्षा समितिलाई शिक्षाविकास तथा समन्वय इकाइ तथा शिक्षाविकास निर्देशनालयसँग समन्वयात्मक सम्बन्ध स्थापना गर्ने,
- नगरमा नगर शिक्षा तालिम केन्द्र तथा रोस्टर प्रशिक्षकको व्यवस्था गर्ने,
- समुदायमा साक्षरता अभिवृद्धि गर्न प्रौढ शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवनपर्यन्त सिकाइका लागि वडास्तरमा आवश्यक संयन्त्र निर्माण गर्ने,
- सङ्घ तथा प्रदेशको ऐन तथा नियमावलीभित्र रही स्थानीय तहको शिक्षा ऐन तथा नियमावली निर्माण गरी कानुनी प्रबन्धको व्यवस्था गर्ने,

- कार्यक्रमको प्रभावकारी ढङ्गबाट कार्यसम्पादन गर्न आवश्यक स्रोत साधनहरूको व्यवस्थापन गर्ने,
- विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्षलाई थप जिम्मेवार बनाई क्षमता विकास गर्ने ।

६.१.४ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

(Outcomes, Results, Major Activities and Targets)

उपलब्धि (Outcomes)

१. स्थानीय तहमा आवश्यक पर्ने जनशक्तिको व्यवस्थापन भएको हुने छ ।
२. संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि भई उत्तरदायित्व तथा जिम्मेवारीमा वृद्धि भएको हुने छ ।
३. आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन भई प्रभावकारी रूपमा कार्यसम्पादन भएको हुने छ ।
४. स्थानीय तहमा शिक्षक सहायता प्रणाली स्थापना तथा सञ्चालन हुने छ ।
५. प्रधानाध्यापक विद्यालयप्रति जिम्मेवार र जवाफदेही हुने छन् ।
६. आधारभूत तह अन्तर्गत कक्षा ३ कक्षा ५ र कक्षा ८ मा पालिका स्तरीय परीक्षाका लागि नगरपालिका स्तरीय परीक्षाबोर्डको अवधारणा विकास गरी कार्यान्वयन हुने छ ।
७. नगर शिक्षक छनोट समिति निर्माण गरी नगरभित्रका शिक्षकहरूबाट विज्ञसूची तयार हुने छ ।
८. स्थानीय स्तरको शिक्षा समितिलाई शिक्षाविकास तथा समन्वय इकाइ तथा शिक्षाविकास निर्देशनालयसँग समन्वयात्मक सम्बन्ध स्थापना भएको हुने छ ।
९. नगरमा नगर शिक्षा तालिम केन्द्र तथा रोस्टर प्रशिक्षकको व्यवस्था गरिने छ ।

नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य (Results and Quantitative Targets)

क्र. सं.	सूचक	आधार वर्ष २०८०/०८१	२०८१/ ०८२	२०८२/ ०८३	२०८३/ ०८४	२०८४/ ०८५	२०८५/ ०८६
१	माध्यमिक विद्यालयमा नेतृत्व तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम	२	२	२	२	२	२

क्र. सं.	सूचक	आधार वर्ष २०८०/०८१	२०८१/ ०८२	२०८२/ ०८३	२०८३/ ०८४	२०८४/ ०८५	२०८५/ ०८६
	प्राप्त प्रधानाध्यापक सङ्ख्या						
२	आधारभूत तहको विद्यालयमा नेतृत्व विकास तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम प्राप्त प्रधानाध्यापक सङ्ख्या	२	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
३	लेखा परीक्षण तथा सामाजिक परीक्षण सम्पन्न गर्ने विद्यालय सङ्ख्या	नियमित	नियमित	नियमित	नियमित	नियमित	नियमित
४	विद्यालय व्यवस्थापन समिति भएका विद्यालय सङ्ख्या	४०	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
५	प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम प्रधानाध्यापक तथा प्राचार्य नियुक्त गर्ने माध्यमिक विद्यालय सङ्ख्या	०	१०	सबै	सबै	सबै	सबै

६.१.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य (Major Activities and Quantitative Targets)

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)					
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५	जम्मा
१	आवश्यक कानूनी प्रबन्ध तथा मापदण्ड विकास	पटक	१					
२	संस्थागत संरचना निर्माण तथा क्षमता विकास				१			
३	प्रतिवेदन तथा तथ्याङ्क प्रणालीको सुदृढीकरण						१	
४	कार्यसम्पादन करार गरी नतिजाप्रति जिम्मेवार बनाउने		सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
५	विद्यालय कार्यसम्पादन एवम् स्वमूल्याङ्कन गर्ने, गराउने		सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै

६.२ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

- शैक्षिक योजना कार्यान्वयनका लागि रतुवामाई नगरपालिकाको शिक्षा योजनालाई आधार मानिने छ । यसका लागि आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्थापन, वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा, क्रियाकलाप निर्धारण तथा कार्यान्वयन, वित्तीय व्यवस्थापन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन जस्ता कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन आवश्यकतानुसार विभिन्न समितिको निर्माण गरी जिम्मेवार बनाउने प्रयत्न र प्रबन्ध हुने छ ।
- शिक्षाको गुणस्तर कायम गर्न विभिन्न स्रोतहरूको व्यवस्थापनका लागि नगरपालिकाले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्नेछ, भने नगर शिक्षा समितिले त्यसको अनुगमन गर्ने छ । नगरपालिका, प्रदेश सरकार र केन्द्रीय सरकारबाट प्राप्त हुने आर्थिक स्रोतहरूलाई नगर शिक्षा योजनाको प्राथमिकतानुसार उपयोग गरिने छ ।
- शिक्षा योजना कार्यान्वयनको नेतृत्व स्थानीय तहको शिक्षा शाखाले गर्ने छ ।

- योजनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन यस योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि नगरमा नगर शिक्षा शाखा तथा नगर शिक्षा समितिले अगुवाई गर्ने छ र वडामा वडा शिक्षा समितिले सक्रिय रूपमा कार्य गर्ने छ ।
- नगरपालिकाभित्रै र बाहिर समेत शिक्षामा राम्रा अभ्यासहरू भएका तथा राम्रो सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका नमूना विद्यालयहरूको भ्रमण गरी राम्रा अभ्यासहरू तथा सिकाइहरूलाई आदान प्रदान गर्न प्रोत्साहन गरिने छ । साथै विद्यालयहरूले कार्यान्वयन गरेका राम्रा अभ्यासहरूको अभिलेखीकरण गरी एकआपसमा आदानप्रदान गर्न प्रोत्साहन गरिने छ । सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयहरूमा भएका राम्रा पक्षहरूलाई एकआपसमा आदानप्रदान गर्ने वातावरण तथा अवसरहरू प्रदान गरिने छ ।
- अनुभवी तथा माथिल्लो योग्यता भएका शिक्षकहरूको रोष्टर तयार गरिने छ र आवश्यकतानुसार शैक्षिक कार्य सञ्चालन गर्ने, केन्द्रमा सङ्कलित भएका आधारभूत तह कक्षा ८ तथा माध्यमिक तह कक्षा ११ का उत्तरपुस्तिका परीक्षण लगायतका कार्यमा सहयोग लिइने छ ।
- विषयगत समितिको निर्माण गरी त्यसलाई जिम्मेवार बनाइने छ ।
- पालिका स्तरीय खेलकुद प्रशिक्षक तथा विषयगत प्रशिक्षक तयार गरिने छ ।
- प्रत्येक शैक्षिक सत्रको अन्त्यसँगै नगर शिक्षा समितिले एक कार्यदल गठन गरी यस योजनामा उल्लेखित सूचकहरूमा भएको प्रगति सम्बन्धमा फिल्ड अनुगमन तथा उपलब्धि तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण गरी नगर प्रमुख समक्ष प्रतिवेदन पेश गर्ने छ । उक्त प्रतिवेदन नगर शिक्षा समितिको बैठकमा छलफल गरी सम्बन्धित पक्षलाई आवश्यक सुझाव दिइने छ ।
- नगरपालिकाभित्रका विभिन्न विषयमा असल अभ्यासहरू गरेको, उच्च सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेको, उत्कृष्ट शैक्षिक व्यवस्थापन गरेको जस्ता सूचकाङ्कहरू निर्धारण गरी उक्त सूचकाङ्कहरूमा उत्कृष्टता हासिल गर्ने विद्यालय, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूलाई पुरस्कृत गरिने छ ।
- शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरूलाई सुधार गर्न र योजना निर्माण लगायतका कार्यहरू गर्न आवश्यकतानुसार शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत संघसंस्था, सेवानिवृत्त शिक्षकहरू, शिक्षा सङ्कायमा

अध्ययनरत क्याम्पसका विद्यार्थीहरूलाई परिचालन गरिने छ । स्थानीय समुदायहरूको लागत साभेदारी र सहभागितालाई व्यवस्थित रूपमा प्रोत्साहन गरिने छ ।

- विद्यार्थी भर्ना अभियान नगरपालिका भित्रका सबै विद्यालय जाने उमेरका बालबालिकाहरू विद्यालयको पहुँचमा भएको सुनिश्चितता गर्न सबै विद्यालयले आफ्नो सेवाक्षेत्रभित्र शैक्षिक सत्रको वैशाख महिनाभर भर्ना अभियान सञ्चालन गर्नु पर्ने छ ।
- भर्ना अभियानमा बालविकास जाने उमेर ३ देखि ४ वर्षका बालबालिकालाई बालविकास केन्द्र र ५ वर्ष देखि १२ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकालाई आधारभूत तहमा अनिवार्य रूपमा भर्ना गरिने छ ।
- वैशाख २ देखि १५ गतेसम्म पहिलो चरणको भर्ना अभियान र १६ देखि अन्तिम दिनसम्म सघन रूपमा दोश्रो चरणको भर्ना अभियान सञ्चालन गरिने छ । दोश्रो चरणमा घरदैलो कार्यक्रम गरी पहिलो चरणमा भर्ना नभएका, छुटेका, अपाङ्गता भएकालगायत बालबालिकालाई विद्यालयको पहुँचमा ल्याइनेछ र सबै विद्यालयलाई पूर्ण भर्ना भएको विद्यालय घोषणा गरिने छ ।
- पाठ्यपुस्तक वितरण गर्दा नेपाल सरकारको नीति बमोजिम निःशुल्क रूपमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध भएको सुनिश्चितता गरिनेछ । शैक्षिक सत्रको सुरु हुनुभन्दा अगावै अर्थात् चैत्र २५ गतेभित्रै नगरपालिकाभित्रका पुस्तक वितरकहरूसँग पाठ्यपुस्तक आइपुगेको हुने छ । विद्यालय भर्नासँगै सबै बालबालिकाको हातमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध हुने छ ।
- छात्रवृत्ति वितरण नेपाल सरकारको नीतिअनुसार प्राप्त हुने छात्रा, दलित, जेहेन्दार र अपाङ्गता छात्रवृत्तिहरू प्रचलित नीतिअनुसार सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई नै वितरण गरिएको सुनिश्चितता गरिने छ । अपुग व्यक्तिहरूको हकमा नगरपालिकाले थप छात्रवृत्तिको व्यवस्थापन गर्ने छ । आर्थिक अवस्था कमजोर भएका कारणले कोही पनि शिक्षाबाट बञ्चित हुनुपर्ने छैन ।
- बाल शिक्षा केन्द्रको सदृढीकरण ४ देखि ५ वर्ष उमेर समूहका सबै बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालशिक्षा केन्द्रको पहुँचको सुनिश्चितता गरिने छ ।
- हाल भएका बाल शिक्षा केन्द्रको प्रभावकारी सञ्चालनका लागि सहजकर्ताहरूलाई आवश्यक क्षमता विकास तालिमहरूको प्रबन्ध गरिने छ । शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्न बाल विकासमा लगानी अभिवृद्धि गरिने छ ।

- सबै विद्यालयहरूमा मासिक, अर्धवार्षिक र वार्षिक रूपमा परीक्षा सञ्चालन गर्ने परिपाटीको विकास गरी उक्त परीक्षाका नतीजाहरूलाई समीक्षा गरी थप शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप सञ्चालन गरिने छ । मासिक परीक्षाको विषयगत नतिजा विद्यालय व्यवस्थापन र शिक्षकहरूको संयुक्त बैठकमा समीक्षा गरी आवश्यक सुधारको योजना तयार गरी त्यसको कार्यान्वयन समेत गरिने छ ।
- विद्यार्थीहरूका अन्तर्निहित प्रतिभाहरूको प्रस्फुटन गर्न र व्यक्तित्व विकासको अवसर प्रदान गर्न विद्यालयहरूमा नियमित रूपमा अतिरिक्त क्रियाकलाप सञ्चालन गरिने छ । यस्ता कार्यक्रम विभिन्न दिवसहरू वा विशेष दिन पारेर गरिने छ । जस्तै शिक्षादिवस, बालदिवस, सरस्वती पूजा, पोषण सप्ताह आदिमा यस्ता क्रियाकलापहरू आयोजना गरिने छ ।
- मासिक रूपमा सबै विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरूको बैठकको आयोजना गरिने छ । बैठकमा राम्रा अभ्यासहरू तथा अन्य समसामयिक विषयवस्तुमा छलफल गरिने छ ।
- नगरपालिका भित्रका सबै विद्यालयहरूमा सर्वेक्षण गरी भौतिक सुविधाहरू जस्तै विद्यालय भवन, शौचालय, खानेपानी, घेरावारा, खेल मैदान, पुस्तकालय, ल्याब, फर्निचर आदिको अवस्था पहिचान गरी आवश्यकता र प्राथमिकताको आधारमा क्रमशः सुविधा सम्पन्न गरिने छ ।
- सबै विद्यालयहरूमा छात्र र छात्राको लागि छुट्टाछुट्टै शौचालयको व्यवस्था गरिने छ । माध्यमिक तहमा छात्रामैत्री शौचालयको व्यवस्था हुने छ ।
- सबै विद्यालयहरूले अनिवार्य रूपमा भाद्र मसान्तभित्र सामाजिक लेखापरीक्षण सम्पन्न गरी त्यसको प्रतिलिपि नगरपालिकाको सम्बन्धित शाखामा पेश गर्नुपर्दछ । विद्यालयसँग सरोकार राख्ने सबै सरोकारवालहरूको अनिवार्य र सक्रिय सहभागितामा बृहत् बैठक बसी विद्यालयको भौतिक अवस्था, विद्यालय सुधार योजनाको कार्यान्वयन, सिकाइ उपलब्धिको प्रगति, आईपरेका चुनौती जस्ता विषयमा विद्यालयको वर्तमान अवस्था र सुधार गर्नुपर्ने पक्षमा व्यापक छलफल गरी प्रतिवेदन तयार गर्नुपर्ने छ ।
- विद्यालय खोल्ने, कक्षा थप गर्ने र गाभ्ने व्यवस्था प्रचलित नीति अनुसार हुने छ । आवश्यकताका आधारमा नयाँ विद्यालय खोल्न र कक्षा थप गर्न अनुमति प्रदान गरिने छ । कम विद्यार्थी भएका र नजिकै अर्को विद्यालय भएको विद्यालयलाई एक आपसमा गाभिन प्रोत्साहन गरिने छ ।
- सबै विद्यालयहरूमा विद्यार्थी अनुपातका आधारमा दक्ष मानव स्रोतको व्यवस्थापनका लागि पहल गरिनेछ । नगरपालिकाभित्र विद्यार्थी र शिक्षक अनुपातको आधारमा शिक्षकहरूको दरबन्दी मिलान गरिने छ ।

६.३ शिक्षासँग सम्बन्धित नीति र कार्यविधिहरू

सुशासन र पारदर्शिताको लागि ऐन, कानून र नीति, कार्यविधिहरू अपरिहार्य मानिन्छन् । जुनसुकै कुरा पनि तजबिजी वा अधिकारप्राप्त व्यक्तिको स्वविवेकमा कार्य सम्पादन गर्दा विश्वसनीयताको कमी, निस्पक्षताको अभाव हुने सम्भावना रहन्छ । त्यसैले कुनै पनि क्षेत्रको कार्य प्रक्रियालाई निर्देश गर्न नीति विधि, निर्देशिकाको आवश्यकता पर्दछ । नीति कार्यविधि बनेर मात्र हुँदैन तिनीहरूको अक्षरसः पालन पनि त्यतिकै महत्वपूर्ण शर्त हो । विधिको शासनमा व्यक्ति बोल्ने होइन कानून, निर्देशिका, कार्यविधि बोल्नुपर्दछ । शिक्षा क्षेत्रसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने कानूनहरू यस प्रकार छन् :

१. नेपालको संविधान, २०७२
२. शिक्षा ऐन, २०२८
३. शिक्षा नियमावली, २०५९
४. शिक्षक सेवा आयोगको नियमावली, २०५७
५. रतुवामाई नगरपालिकाको आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा ऐन, २०७६

शिक्षा ऐन २०२८लाई विस्थापित गर्दै नयाँ शिक्षा ऐन बन्ने क्रममा संसद्मा छलफलमा रहेको छ । नयाँ शिक्षा ऐन बनेपछि शिक्षा नियमावली समेत नयाँ बन्नेछ । भने कोशी प्रदेशको शिक्षा नियमावली समेत बन्नेछ । रतुवामाई नगरपालिकाले २०७६मा निर्माण गरेको शिक्षा ऐन (२०७७मा पहिलो संसोधन) पनि समय सापेक्ष नयाँ शिक्षा ऐन अनुकूल संसोधन गर्न आवश्यक पर्नेछ ।

साथै रतुवामाई शिक्षासँग सम्बन्धित अन्य थुप्रै निर्देशिका र कार्यविधि बन्न आवश्यक देखिएको छ । रतुवामाईको समग्र शिक्षा क्षेत्रलाई सुव्यवस्थित गर्न बन्नु पर्ने शिक्षाका कार्यविधि र निर्देशिकाहरू केही उल्लेख गरिएको छ ।

१. रतुवामाईको आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा ऐन (संसोधन)
२. अस्थायी (करार) शिक्षक तथा कर्मचारी नियुक्ति सम्बन्धी कार्यविधि
३. प्रअ अवलोकन भ्रमण कार्यविधि
४. शिक्षक कर्मचारी अवलोकन भ्रमण कार्यविधि
५. उत्कृष्ट प्रधानाध्यापक, शिक्षक, कर्मचारी. छनोट कार्यविधि
६. संस्थागत विद्यालय छात्रवृत्ति छनोट कार्यविधि
७. विद्यालय मर्जर र कक्षा घटुवा कार्यविधि

नगर शिक्षा योजनाको तीन वर्षभित्रमा उल्लिखित कार्यविधि र निर्देशिकाहरू प्राथमिकताका आधारमा बनिसक्नेछन् ।

लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

परिचय

आजको आधुनिक युगमा कुनै पनि राष्ट्रको समृद्धि र विकास त्यस देशमा गरिने शिक्षामा लगानी र स्रोत व्यवस्थापनमा भर पर्दछ । समृद्ध राष्ट्र निर्माणको लागि शिक्षामा गरिने लगानी र स्रोत व्यवस्थापन महत्त्वपूर्ण आधार मानिन्छ । देशको सामाजिक , आर्थिक र सास्कृतिक प्रगतिको मापन त्यस देशको शैक्षिक प्रणालीले निर्धारण गरिने हुँदा शिक्षा क्षेत्रमा लगानी दीर्घकालीन सोचका साथ उपलब्ध स्रोत र साधनको उचित रणनीतिक योजनासाथ अगाडि बढाउनु पर्दछ । नेपाल जस्तो विकासोन्मुख राष्ट्र र त्यसमा पनि शिक्षा क्षेत्रमा विविध भौगोलिक, सामाजिक, सास्कृतिक र आर्थिक समस्याहरूको कारण अति न्यून आम्दानी रहेको यस रतवामाई नगरपालिकाको आर्थिक, सामाजिक र शैक्षिक विकासका लागि पारदर्शी लगानीको वातावरणको सिर्जना तथा स्रोतको न्यायोचित र दिगो व्यवस्थापन अनिवार्य रहेको छ । शिक्षा क्षेत्रमा गरिएको लगानी दीर्घकालीन विकास र परिवर्तन ल्याउने अमूल्य पुँजी भएकोले उपलब्ध स्रोत साधनलाई अधिकतम उपयोगमा ल्याएर गुणस्तरीय, समावेशी र समान पहुँचयुक्त शिक्षा प्रदान गर्न सहयोग गर्छ । शिक्षा क्षेत्रमा गरिएको लगानी र स्रोत व्यवस्थापनको प्रभाव केवल शैक्षिक संस्थामा मात्र सिमित हुदैन, यसले देशको भविष्य निर्माण, मानव संसाधनको विकास र राष्ट्रिय उत्पादनशीलतासम्म प्रत्यक्ष असर पुर्याउँदछ । शिक्षामा लगानी गर्नु भनेको केवल आजको खर्च मात्र नभएर भोलीको समृद्धिको विजारोपन पनि भएको हुँदा दीर्घकालीन सोचका साथ शिक्षा क्षेत्रमा लगानी बढाउनुकासाथै स्रोत साधनको सन्तुलित व्यवस्थापन अत्यावश्यक हुन्छ ।

नेपालको संविधानले धारा- ३१ मा प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निशुल्क भनिएको छ भने माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क प्रदान गर्ने संवैधानिक व्यवस्था गरेको छ । विद्यालय तहको शिक्षाको सम्पूर्ण सञ्चालन, रेखदेख र व्यवस्थापनको जिम्मा स्थानीय तहलाई दिइएको छ । शिक्षाको समग्र सुधार तथा विकासको जिम्मा स्थानीय सरकारको कार्यक्षेत्रभित्र रहेको हुँदा शिक्षा नीति तथा योजना, वित्तीय व्यवस्थापन, स्रोत साधनको समुचित प्रयोग र प्रभावकारिता, स्रोत साधनमा मितव्ययीता, पारदर्शीता चुनौतीपूर्ण पनि उत्तिकै रहेको छ ।

योजना र बजेटिङ मात्र बनाएर हुदैन यसका लागि विनियोजित बजेट लक्ष्य अनुसार प्रभावकारी कार्यान्वयन, खर्चको पारदर्शिता, वित्तीय सुशासन पनि कायम राखिनु पर्दछ । त्यस्तै नागरिकका आधारभूत आवश्यकता समन्धी नीतिमा शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यावसायिक, सिपमुलक, रोजगारमुलक एवम्

जनमुखी बनाउदै सक्षम, प्रतिस्पर्धी, नैतिक, राष्ट्रिय हितप्रति समर्पित जनशक्ति तयार गर्ने, उच्च शिक्षालाई सहज, गुणस्तर र पहुँचयोग्य बनाई क्रमशः निःशुल्क बनाउँदै लैजाने साथै नागरिकको व्यक्तित्व विकासका लागि सामुदायिक सूचना केन्द्र र पुस्तकालयको स्थापना र प्रवर्धन गर्ने राष्ट्रिय नीति रहेकोमा राष्ट्रिय नीति अनुसार यस रतुवामाई नगरपालिकाले पनि सिमित स्रोत साधनको उच्चतम प्रयोग गरी शिक्षाको राष्ट्रिय नीति र उद्देश्य प्राप्त गर्न चुनौतीका बाबजुत पनि दीर्घकालीन सोचकासाथ योजना बनाई लक्ष्य हासिल गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

७.१ वर्तमान अवस्था

नेपालको राष्ट्रिय बजेटलाई हेर्ने हो भने नेपालको कुल बजेटको धेरै कम बजेट शिक्षामा विनियोजन गरेको पाइन्छ । नेपालमा वि.स. २०४९/५० मा शिक्षामा कुल राष्ट्रिय बजेटको ८.५ प्रतिशत छुट्याएको पाइन्छ भने वि.स २०६७/६८ मा १७.१ प्रतिशत बढोतरी गरेको पाइन्छ तर विगत ५ वर्षको शिक्षाको बजेट घटेर ९.९ देखि ११.७ प्रतिशतको बिचमा रहेको छ । यसले शिक्षकको तलव भत्ता र प्रशासनिक खर्च बाहेक सामान्य शैक्षिक क्रियाकलापहरुमा खर्च भएको देखिन्छ । गुणस्तरीय, सिपमुलक तथा व्यावसायिक शिक्षा र दिगो विकासका लक्ष्यका साथै नेपालले गरेका विभिन्न अर्न्तराष्ट्रिय फोरमहरुमा गरेका प्रतिवद्धताहरु पूरा गर्न कठिन छ ।

संवैधानिक रूपमा विद्यालय शिक्षाको सञ्चालन र व्यवस्थापन स्थानीय तहलाई दिइता पनि शिक्षाको अधिकार क्षेत्र सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा सूचीले शिक्षाको वित्तीय व्यवस्थापन सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीनै तहलाई अधिकार दिएको छ । यसको अलावा समुदाय, गैर सरकारी सङ्घ सस्था र निजी क्षेत्रको पनि साभेदारी समेत अत्यन्त आवश्यकता पर्दछ । नेपालमा वित्तीय व्यवस्थापनमा सशर्त अनुदान, समानीकरण अनुदान, समपूरक अनुदान, विशेष अनुदान र आन्तरिक ऋणसहितको व्यवस्था रहेको छ । यस्ता अनुदान बाहेक स्थानीय तहले आफ्नो आन्तरिक स्रोतको व्यवस्था गरी शिक्षा क्षेत्रमा बजेट विनियोजन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

क) आ.व. २०८०/८१ वर्षमा रतुवामाई नगरपालिकाभित्रका सामुदायिक शिक्षक कर्मचारी विवरण

क्र.स.	सूचक	सङ्ख्या
--------	------	---------

१	बाल सहजकर्ता	४४
२	कर्मचारी संख्या (कार्यालय सहयोगी सहित)	५४
३	आ.वि. तह (१-५) शिक्षक	
	दरबन्दी	१६४
	राहत शिक्षक	२१
	जम्मा	१८५
४	आ. वि. तह (६-८) शिक्षक	
	दरबन्दी	४७
	राहत शिक्षक	११
	अनुदान शिक्षक	१
	जम्मा	५९
५	मा. वि. तह (९-१२) शिक्षक	
	दरबन्दी	४२
	राहत शिक्षक	१३
	प्राविधिक धार	८
	अनुदान शिक्षक	७
	जम्मा	७०
६	नगर शिक्षक (धार्मिक ३ सहित)	५८

क) आ.व. २०८०/८१ वर्षमा रतुवामाई नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्रमा भएको लगानी

क्र.स.	सूचक	आ.व. २०८०/८१
१	समग्रमा शिक्षा क्षेत्रमा लगानी	२६,५४,१८,२००

ख) आ.व. २०८०/८१ वर्षमा रतुवामाई नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्रमा भएको लगानी विवरण

क्र.स.	सूचक	विनियोजन	खर्च
१	आधारभूत तह शिक्षा कार्यक्रम	१४,६६५१,०००	१३,७४,४२७७५
२	अंग्रेजी गणित विज्ञान विषयमा शिक्षण सहयोग	३०२,०००	३०२,०००
३	खुल्ला तथा वैकल्पिक शिक्षा ,मदरसा गुरुकुल तथा निरन्तर सिकाइ	१८,०८,०००	१८,०८,०००
४	प्रारम्भिक बाल शिक्षा तथा विद्यालय शिक्षा	१,४०,४४,०००	१,३०,४४,४९९
५	पाठ्यक्रम र पाठ्य सामग्री वितरण कार्यक्रम	८४,०६०००	७२,५९७२५
६	शिक्षा सम्बन्धी कार्यक्रम	७०,०००	७०,०००
७	माध्यमिक शिक्षा कार्यक्रम	४,५९,९३,२००	४,५५७२,७९५
८	दिवा खाजा अनुदान	१,५०,८२,०००	११८,०९८१५
९	घेराबारा र टिनको छाना मर्मत	५,५०,०००।	५,५०,०००
१०	विविध	२,८०,४०,०००	२,२३,७४४९३
११	संस्थागत विद्यालयको कक्षा ढको परीक्षा सञ्चालन	१५३,२००	७१,७५५
१२	विद्यार्थी प्रोत्साहन र छात्रवृत्ति	२७,७५,०००	२५,५७,७००
१३	विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि परीक्षण र व्यवस्थापन कार्यक्रम	७७,०१,०००	७०,९७,७००
१४	शैक्षिक पूर्वाधार निर्माण कार्यक्रम	१,००,००,०००	९६,५५,०५७
१५	विविध	५,५०,०००	५,२९०४३

७.२ लक्ष्य

- शिक्षा क्षेत्रमा पहुँच तथा गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि लगानीको सुनिश्चिता गर्ने ।

७.३ उद्देश्य

- योजना अवधिको लागि शिक्षा क्षेत्रमा आवश्यक स्रोतको प्रक्षेपण गर्नु,
- पहिचान गरिएका कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोतको पहिचान गर्नु,
- उपलब्ध स्रोतका आधारमा कार्यक्रमहरूको प्राथमिकता निर्धारण गरी कार्यक्रमगत बजेट निर्धारण गर्नु,
- खर्चको प्रक्रिया र दायित्व स्पष्ट गर्नु ।

७.४ रणनीतिहरू

- संघीय र प्रदेश सरकारको लगानीको अनुपातमा स्थानीय सरकारले आफ्नो स्रोतबाट लगानी गर्ने,
- आफ्नो स्थानीय तह भित्रका लक्षित समुदायका बालबालिकाहरूलाई शिक्षाको पहुँच, सहभागिता एवम् गुणस्तर सुनिश्चित गर्न लगानीको व्यवस्था गरिने,
- लगानीको पारदर्शीता र मितव्ययिताका लागि वित्तीय मापदण्डका आधारमा गरिने,
- वार्षिक रूपमा कुल बजेटको कम्तिमा २० प्रतिशत बजेट शिक्षा क्षेत्रमा लगानी गरिने,
- वित्तीय व्यवस्थापनमा सुधार ल्याउनका लागि पारदर्शीता, जवाफदेहिता र उत्तरदायित्वलाई जोड दिइने,
- स्थानीय अभिभावक, दाता र निजी क्षेत्र लगायत गैर सरकारी संघ संस्थाहरूलाई लगानी गर्नका लागि प्रोत्साहित तथा समन्वय गरिने ।

७.५ उपलब्धि, नतिजा र प्रमुख क्रियाकलाप

क) उपलब्धि

- शिक्षाको स्रोत साधनको समुचित व्यवस्थापन भई शिक्षामा पहुँच र गुणस्तरीयता कायम हुने,
- उपलब्ध स्रोतसाधनको उचित प्रयोगले विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार हुने,
- शिक्षा क्षेत्रमा देखिएका भौतिक र शैक्षिक समस्याहरू पहिचान भई समयमै समाधान हुने,
- शिक्षक, कर्मचारी ,अभिभावकहरूलाई तालिम, छलफल आदिमा जिम्मेवार बनाइनाले क्षमता विकासमा अभिवृद्धि हुने,

- प्रविधिमैत्री र बालमैत्री वातावरणमा शिक्षण सिकाइ गर्नका लागि वातावरण तयार हुने ।

ख) नतिजा

- गुणस्तरीय शिक्षा प्राप्ति,
- विद्यालयका भौतिक र शैक्षिक समस्याहरूको पहिचान र समस्या समाधान,
- विद्यार्थीहरूको नतिजामा सुधार,
- शिक्षामा पहुँच वृद्धि,
- शिक्षकको क्षमता विकास सहयोग,
- शिक्षामा नविनतम प्रविधिहरूको प्रयोगले शिक्षण सिकाइ प्रविधिमैत्री हुने ।

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू

- संघीय सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहको शिक्षा क्षेत्रमा अनुमानित रकम विनियोजन तथा खाका तयारी,
- लगानीका क्षेत्रहरूको पहिचान र वित्तीय व्यवस्थापन,
- नपुग रकम विद्यालयको शिक्षा विकासका लागि स्थानीय अभिभावक तथा सामुदायिक सहभागिताको माध्यमबाट प्रवर्द्धन,
- पहिचान गरिएका क्षेत्रमा विद्यालयका भौतिक पूर्वाधारहरू भवन, शौचालय, खानेपानी, पुस्तकालय, प्रयोगशाला, कम्प्युटर कक्षा आदिको निर्माण तथा मर्मतका लागि वित्तीय व्यवस्थापन ।

७.६ दश वर्षे उपलब्धि र अपेक्षा

रतुवामाई नगरको नगर शिक्षा योजनाले शिक्षाको विकासमा एउटा कोशेदुङ्गाको भूमिका निर्वाह गर्नेछ । यस शिक्षा योजनाको सफल कार्यान्वयन भएको स्थितिमा विद्यालय शिक्षाको मुहार फेरिने

कुरा निश्चित छ । १० वर्षका अवधिमा रतुवामाईको शिक्षाका चार मुख्य घटकमा देखा पर्ने सुधार र प्राप्त हुने उपलब्धि तथा अपेक्षा निम्नानुसार रहेको छ ।

क्षेत्र	२ वर्ष	५ वर्ष	१० वर्ष
विद्यालय	१. निशुल्क र अनिवार्य शिक्षा कार्यान्वयन, २. प्रभावकारी नियमन र पृष्ठपोषण , ३. सार्वजनिक विद्यालयको सुदृढीकरण ४. बालमैत्री विद्यालय	१. सबै शिक्षण संस्थामा न्यूनतम मापदण्ड ८० प्रतिशत पूरा २. शान्ति क्षेत्रको रूपमा विकास, ३. सार्वजनिक शिक्षामा आकर्षण र विश्वास	१. सबै शिक्षण संस्थामा न्यूनतम मापदण्ड पूरा २. शैक्षिक गुणस्तर सुनिश्चित ३. आदर्श शैक्षिक वातावरण निर्माण
बालबालिका	१. स्वस्थ, सक्रिय, र अनुशासित २. अधिकार र कर्तव्यप्रति सचेत, ३. तार्किक, नैतिकवान र लोकतान्त्रिक	१. सिर्जनात्मक क्षमताको विकास २. चारित्रिक र नागरिक गुणको विकास ३. परिश्रममा विश्वास गर्ने र देश प्रेमको भावना	१. जीवनोपयोगी सीप प्राप्त र उपयोग, २. सदाचायुक्त उच्च सिकाइ उपलब्धि ३. सिद्धान्त र व्यवहारमा तालमेल
शिक्षक	१. विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही, २. प्रविधिको उपयोग गर्न सक्षम, ३. प्रत्येक वर्ष क्षमतामा विकास गर्ने	१. शैक्षणिक ज्ञानसीप र तौरतरिकामा नयाँपन , २. नवप्रवर्तनलाई आत्मसात गर्ने खोजमूलक, ३. प्रविधिको प्रयोग गर्न सक्षम ,	१. सिकाइमा नवीन प्रविधिको खोजी गर्ने, २. नवप्रवर्तनलाई आत्मसात गर्ने खोजमूलक, ३. अन्तर्क्रियात्मक, व्यवसायिक र पेशाप्रति समर्पित शिक्षक
सिकाइको अवस्था	१. सिकाइ उपलब्धिमा ५ प्रतिशत सुधार २. नतिजामा सुधारको सङ्केत	१. सिकाइ उपलब्धिमा राष्ट्रिय औषतभन्दा घटी नहुने २. नतिजामा सन्तोषजनक वृद्धि	१. सिकाइ उपलब्धिमा राष्ट्रि औषतभन्दा ५ प्रतिशत धेरै वा ६० प्रतिशतमा जुन धेरै हुन्छ। २. विद्यार्थी नतिजामा व्यापक सुधार

७.७ १० वर्षे लक्ष्य तथा अनुमानित बजेट व्यवस्थापन

कसं	सूचक	आधार वर्ष २०८०/२०८१	२०८१/२०८२	०८२ / २०८३	०८३ / २०८४	०८४ / २०८५	०८५ / २०८६	जम्मा ५ वर्ष	जम्मा १० वर्ष
	बाल विकास								
१	सहजकर्ताको पारिश्रमिक तलब, भत्ता र पोसाक	१०१,६४,०००	१०१,६४,०००	११२५००००	११२५००००	१२४,७००००	१२४,७००००	५७६,०४,०००	१२,८२,९४,०००
२	शिक्षकहरूको क्षमता विकास तालिम	०	१,०००००	१,०००००	१,०००००	१५०,०००	१५०,०००	६,०००००	१३,२०,०००
३	शिक्षण सिकाइ सामग्री खरिद तथा वितरण	०	२५,००,०००	२७,५०,०००	३०,००,०००	३३,००,०००	३६,००,०००	१,५१,५०,०००	३,३६,३३,०००
४	शैक्षिक पुर्वाधार निर्माण तथा व्यवस्थापन	१,००,०००००	१,१,०००००	१२,००००००	१३०,०००००	१,४०,००,०००	१,५०,०००००	६५०,०० ०००	१४,३०,०००००
५	चकटी कार्पेट व्यवस्थापन	०	३,००,०००	३,००,०००	३,००,०००	४,००,०००	४,००,०००	१७,००,०००	३७,७४,०००
६	बालउद्यान, बगैचा निर्माण तथा व्यवस्थापन	०	१०,००,०००	१०,००,०००	१५,००,०००	१५,००,०००	१०,००,०००।	६०,००,००००	१,३०,००,०००
७	नर्सरी केजी पाठ्यपुस्तक	७,२५,०००।	७,२५,०००।	८५०,०००	८५०,०००	९,४०,००	९४०,०००	४३,०५,०००	९५,९७,१००
८	नगर शिक्षक तलब	१२५,१०,२९८	१,३३,९८,०००	१५६,६०,०००।	१५६,६०,०००।	१,७२,२०,०००	१,७२,२०,०००	६,५०६,४०००	१४,४४,४२०८०
	शिक्षक कर्मचारी तलब								
९	आधारभूत तह तलब	१४,६६,५१०००	१६,१६,१६,१००	१९,३६,३९,३०५	२१,३०,०३,२३५	२३४३,०३,५५८	२८,११६३,५५८	१,०८,३७,२५,७५६	२,९१,९३,१४,३९०
१०	माध्यमिक तह ९-१२ तलबभत्ता	४,७६,८९,८०६	४,८२,०६,७०१	५,७८,४७६८१	६०६३२४४९	६,३६,६४,५७१	७,६३८६५५६	३०,६७,३८५५८	७६,६६८,४५,६४५
११	विद्यालय कर्मचारी तलब	१,१४,५९,५००	१,१४,५९,५००	१,३१,१०,३४०	१,३१,१०,३४०	१,३१,१०,३४०	१,५१,६०,५८०	६,५९,५१,१००	१७१४७२८६०

કસં	સૂચક	આધાર વર્ષ ૨૦૮૦/૨૦૮૧	૨૦૮૧/૨૦૮૨	૦૮૨ / ૨૦૮૩	૦૮૩ / ૨૦૮૪	૦૮૪ / ૨૦૮૫	૦૮૫ / ૨૦૮૬	જમ્મા ૫ વર્ષ	જમ્મા ૧૦ વર્ષ
	ભૌતિક સુધાર								
૧૨	ભૌતિક સુધાર ર ભવન નિર્માણ	૧,૦૦,૦૦૦૦૦	૧,૧,૦૦૦૦૦	૧૨,૦૦૦૦૦૦	૧૩૦,૦૦૦૦૦	૧,૪૦,૦૦,૦૦૦	૧,૫૦,૦૦૦૦૦	૬૫૦,૦૦ ૦૦૦	૧૪,૩૦,૦૦૦૦૦
૧૩	ભવન મર્મત	૦	૫૦,૦૦,૦૦૦	૬૦,૦૦,૦૦૦	૭૦,૦૦,૦૦૦	૮૦,૦૦,૦૦૦	૯૦,૦૦,૦૦૦	૩૫૦,૦૦,૦૦૦	૭,૭૭,૦૦,૦૦૦
૧૪	જસ્તાપાતા સુધાર	૫,૨૯,૦૪૩	૫૦,૦૦૦૦	૫૦,૦૦૦૦	૨૫,૦૦૦૦	૧૦,૦૦૦૦૦	૨૦૦૦૦૦૦	૧,૫૫,૦૦૦૦૦	૨૨૦,૦૦,૦૦૦
૧૫	સ્વચ્છ ધાનેપાની	૦	૧૦,૨૫,૦૦૦	૧૨,૦૦,૦૦૦	૧૨,૦૦,૦૦૦	૧૪,૦૦,૦૦૦	૧૫,૦૦,૦૦૦	૬૩,૨૫,૦૦૦	૧,૪૦,૪૧,૫૦૦
૧૬	શૌચાલય નિર્માણ	૦	૨૦,૦૦,૦૦૦	૨૨,૦૦૦૦૦	૨૪,૨૦,૦૦૦	૨૬,૮૦,૦૦૦	૨૯,૦૦,૦૦૦	૧,૨૨,૦૦,૦૦૦	૨,૭૦,૮૪,૦૦૦
૧૭	ઘેરાબારા	૫,૫૦,૦૦૦	૩૦,૦૦,૦૦૦	૩૦,૦૦,૦૦૦	૪૦,૦૦,૦૦૦	૫૦,૦૦,૦૦૦	૫૦,૦૦,૦૦૦	૨,૦૦,૦૦૦૦૦	૪,૦૦,૦૦,૦૦૦
૧૮	ફર્નિચર નિર્માણ	૦	૨૦,૫૦,૦૦૦	૨૨,૦૦,૦૦૦	૨૪,૨૦,૦૦૦	૨૬,૬૦,૦૦૦	૨૯,૦૦,૦૦૦	૧,૨૨,૩૦,૦૦૦	૨,૭૧,૫૦,૦૦૦
૧૯	ખુલ્લા તથા વૈકલ્પિક ગુરુકૂલ મદરસા એવમ નિરન્તર સિકાઈ	૧૮,૦૮ ,૦૦૦।	૧૯,૮૮,૦૦૦	૧૯,૮૮૦૦૦	૨૧૮૫૦૦૦	૨૧૮૫૦૦૦	૨૪,૦૩,૦૦૦	૧૦૭,૪૯૦૦૦	૨,૩૮,૬૨,૭૮૦
૨૦	પાઠ્યપુસ્તક	૫૧,૩૯૨૮૫	૫૬૫૩૨૧૩	૬૨,૧૫,૫૩૪	૬૮૩૭,૦૮૭	૭૫,૨૦,૭૯૫	૮૨,૭૨,૮૩૪	૩૪૪,૯૯,૫૦૩	૭૬૫૮૮૮૯૬
૨૧	દિવા ધાજા	૧૧૮૦૯૮૧૫	૧૨૯૯૦૭૯૬	૧૬૨૩૮૪૯૫	૧૬૨૩૮૪૯૫	૧૭૮૬૨૩૪૪	૧૯૬૪૮૫૭૮	૮,૨૯૭૮૭૦૮	૧૮,૪૨,૧૨૭૩૧
૨૨	છાત્રવૃત્તિ	૨૬,૧૧,૭૦૦	૨૮,૭૨,૮૭૦	૩૧૬૦૧૫૭	૩૪૭૬૧૭૨	૩૪૭૬૧૭૨	૩૮૨૩૭૮૯	૧,૬૮,૦૯,૧૬૦	૩,૫૨,૯૯૨૩૬
૨૩	સેનિટરી પ્યાડ	૧૮,૧૬,૪૪૦	૧૯,૯૮,૦૮૪	૨૧૯૭૮૯૨	૨૪૧૭૬૮૧	૨૬૫૯૪૪૯	૨૯૨૫૩૯૩	૧૨૧૭૮૪૯૯	૨,૭૦૩૬,૨૬૭
૨૪	ઇન્ટરનેટ	૪,૯૨,૦૦૦	૭૧૦,૦૦૦	૭૧૦,૦૦૦	૮,૦૦૦૦૦	૮,૦૦,૦૦૦	૮,૦૦૦૦૦	૩૮,૨૦,૦૦૦	૮૪,૮૦,૪૦૦૦
૨૫	આઈસિટી લ્યાબ	૦	૧૯૫૦,૦૦૦	૧૯૫૦,૦૦૦	૨૬૦૦,૦૦૦	૨૬૦૦,૦૦૦	૨૬,૦૦,૦૦૦	૧,૧૭,૦૦૦૦૦	૨,૬૦,૦૦,૦૦૦
૨૬	સ્માર્ટબોર્ડ વ્યવસ્થાપન	૦	૨૫,૦૦,૦૦૦	૨૭,૫૦,૦૦૦	૩૦,૦૦,૦૦૦	૩૩,૦૦,૦૦૦	૩૬,૩૦,૦૦૦	૧,૫૧,૮૦,૦૦૦	૩,૩૬,૯૯,૦૦૦
૨૭	વિજ્ઞાન તથા ગણિત પ્રયોગશાલા	૦	૧૯૫૦,૦૦૦	૧૯૫૦,૦૦૦	૨૬૦૦,૦૦૦	૨૬૦૦,૦૦૦	૨૬,૦૦,૦૦૦	૧,૧૭,૦૦૦૦૦	૨,૬૦,૦૦,૦૦૦
૨૮	પુસ્તકાલય નિર્માણ તથા વ્યવસ્થાપન	૦	૧૯૫૦,૦૦૦	૧૯૫૦,૦૦૦	૨૬૦૦,૦૦૦	૨૬૦૦,૦૦૦	૨૬,૦૦,૦૦૦	૧,૧૭,૦૦૦૦૦	૨,૬૦,૦૦,૦૦૦

कसं	सूचक	आधार वर्ष २०८०/२०८१	२०८१/२०८२	०८२ /२०८३	०८३ /२०८४	०८४ /२०८५	०८५ /२०८६	जम्मा ५ वर्ष	जम्मा १० वर्ष
२९	बुक कर्नर (कक्षा १-५)		८,२०,०००	९,००,०००	१०,०००००	११,००,०००	१२,००,०००	५०,२०,०००	१,११,४४,०००
३०	कक्षा ८ को अंग्रेजी, गणित, विज्ञान अतिरिक्त तयारी कक्षा	०	७५०,०००	७५०,०००	९,००,०००	९,००,०००	९,००,०००	४२,००,०००	९२,४०,०००
३१	शैक्षिक सामग्री खरिद तथा व्यवस्थापन	०	२०,५०,०००	२२,५०,०००	२५,००,०००	२७,५०,०००	३०,००,०००	१,२५,५०,०००	२,७८,६१,०००
३२	प्र.अ. र सहायक प्रअ प्रोत्साहन भत्ता	०	७,८२,४००	७,८२,४००	७,८२,४००	७,८२,४००	७,८२,४००	३९१२,०००	८९,९६,००,०००
३३	आधारभूत तह लक्षित वर्ग विद्यार्थी टिकाउ,	०	२५,००,०००	२५,००,०००	२५,००,०००	३५,०००००	३५,०००००	१,४५,००,०००	३,१९,००,०००
३४	विद्यार्थी प्रोत्साहन र छात्रवृत्ति	२७,७५,०००	३०,७५,०००	३५,००,०००	३९,००,०००	४३,०००००	४७,००,०००	१,९४,००,०००	४,२८,४५,०००
३५	कक्षा ८,१० र १२ मा प्रथम हुने छात्रछात्रा पुरस्कार		१५०,०००	१५०,०००	२,००,०००	२,००,०००	२५०,०००	९५०,०००	२०,००,०००
३६	शैक्षिक सुशासन र विद्यार्थी परीक्षण	८,०९,०००	१०,००,०००	१०,००,०००	१२,००,०००	१२००,०००	१३,००,०००	५७,००,०००	१२५,४०,०००
३७	प्राविधिक तथा व्यावसायिक र सीपमुलक शिक्षाका लागि छोटो अवधिका तालिम सञ्चालन	०	१५,००,०००	१५,००,०००	१५,००,०००	१८,००,०००	१८,०००००	८१,००,०००	१७,९८,२०,०००

कसं	सूचक	आधार वर्ष २०८०/२०८१	२०८१/२०८२	०८२ / २०८३	०८३ / २०८४	०८४ / २०८५	०८५ / २०८६	जम्मा ५ वर्ष	जम्मा १० वर्ष
३८	विद्यालय सञ्चालन तथा व्यवस्थापन मसलन्द खर्च	८,८५,०००	८,८५,०००	१४,२०,०००	१४,२०,०००	१६,००,०००	१६,००,०००	६९,२५,०००	१५३,७३,५००
३९	रंगरोगन	५,००,०००	२०,००,०००	२०,००,०००	२५,००,०००	२५,००,०००	३०,००,०००	१,२०,००,०००	२,६६,४०,०००
४०	एक वडा एक नमुना मा.वि. विशेष कार्यक्रम	०	१,००,००,०००	१,००,००,०००	१,००,००,०००	१,००,००,०००	१,००,००,०००	५,००,००,०००	१०,००,००,०००
४१	नमुना विद्यालय कार्यक्रम (संघीय)	१००,००,०००	१००,००,०००	१००,००,०००	१००,००,०००	१००,००,०००	१००,००,०००	५००,००,०००	१००,००,०००
४२	मा.वि. लक्षित वर्ग विद्यार्थी टिकाउ,	०	२५,००,०००	२५,००,०००	२५,००,०००	३५,००,०००	३५,००,०००	१,४५,००,०००	३,१९,००,०००
४३	कक्षा १०, थप अंग्रेजी, गणित, विज्ञान तयारी कक्षा	०	७५०,०००	९,००,०००	९,००,०००	९,००,०००	९,००,०००	४५,५०,०००	९२,४०,०००
४४	प्रअ र विषयगत समिति बैठक	२,००,०००	३,००,०००	३५०,०००	३५०,०००	४,००,००	४,००,०००	१८,००,०००	३९,६०,०००
४५	प्रअ अवलोकन भ्रमण	१५०,०००	०	३,००,०००	०	३,००,०००	०	६,००,०००	१८,००,०००
४६	शिक्षक कर्मचारी अवलोकन भ्रमण	०	२,००,०००	०	३,००,०००	०	३,००,०००	८,००,००	१६,००,०००
४७	विद्यार्थी शैक्षिक भ्रमण सहयोग	०	८,१०,०००	८,१०,०००	९,००,०००	९,००,०००	१०,००,०००	४४,२०,०००	९७,२४,०००

कसं	सूचक	आधार वर्ष २०८०/२०८१	२०८१/२०८२	०८२ / २०८३	०८३ / २०८४	०८४ / २०८५	०८५ / २०८६	जम्मा ५ वर्ष	जम्मा १० वर्ष
४८	उत्कृष्ट प्रअ शिक्षक,कर्मचारी पुरस्कार	०	३,००,०००	३,००,०००	३५०,०००	३५०,०००	४,००,०००	१७,००,०००	३८,००,०००
४९	एमफिल पिएचडी गर्न शिक्षकलाई सहयोग	०	२०,००,०००	२०,००,०००	२०,००,०००	२०,००,०००	२०,००,०००	१,००,०००००	२,२०,०००००
५०	स्थानीय पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक लेखन र प्रकाशन	२,००,०००	७,००,०००	१३०००००	१५,००,०००	१६,००,००	१७,००,०००	६८०००००	१४९,००,०००
५१	सिकाइ उपलब्धि परीक्षण र व्यवस्थापन	७७,०१,००००	८०,००,०००	८५,००,०००	९०,००,०००	१००,००,०००	१०५,००,०००	४६०,००,०००	१०१२,०००००
५२	क्यालेन्डर निर्माण	१,०००००	१,५०,०००	१५००००	१,५०,०००	१,७५०,०००	१७५,०००	८,००,०००	१७,६०,०००
५३	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन		२,००,०००	२,००,०००	२,५०,०००	२,५०,०००	३,००,०००	१२,००,०००	२६,६४,०००
५४	परीक्षा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन (कक्षा ८ बाहेक)	८,००,०००	१०,००,०००	१०,००,०००	११,००,०००	११,००,०००	१२,०००००	५५,००,०००	१,२२,१०,०००
५५	विद्यालय सञ्चालन तथा व्यवस्थापन अनुदान	३१,४७,०००	३३,४०,०००	३५,००,०००	३६७५,०००	३८,६०,०००	४०,०५,०००	१८३,८०,०००	१,२८,७६,०००

कसं	सूचक	आधार वर्ष २०८०/२०८१	२०८१/२०८२	०८२ /२०८३	०८३ /२०८४	०८४ /२०८५	०८५ /२०८६	जम्मा ५ वर्ष	जम्मा १० वर्ष
५६	शिक्षक पेशागत तालिम	०	५,००,०००	५,००,०००	६,००,०००	६,००,०००	७,००,०००	२९,००,०००	६४,३८,०००
५७	शिक्षकहरूमा सूचना तथा प्रविधिमा क्षमता विकास तालिम	०	३,००,०००	३,००,०००	३,००,०००	४,००,०००	४,००,०००	१७,००,०००	३७,४०,०००
५८	शिक्षा बैठक,गोष्ठी, अर्न्तक्रिया	०	५,००,०००	५,००,०००	६,००,०००	६,००,०००	७,००,०००	२९,००,०००	६४,३८,०००
५९	जीवन पर्यन्त शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन	१८,०८,०००	१९,८८,०००	२१,८६,०००	२४,०४,०००	२६,४४,०००	२९,१०,०००	१,२१,३२,०००	२,६९,३३,०००
६०	विपत व्यवस्थापन तथा पूर्व तयारी	०	१५,०००००	१५,०००००	१५,०००००	१८,०००००	१८,०००००	८१,००,०००	१,७८,२०,०००
६१	विद्यालय नर्स सेवा १० जना		४४,९४,९००	४४,९४,९००	४४,९४,९००	४४,९४,९००	४४,९४,९००	२२४,७४,५००	४,९८,९३,३९०
६२	शिक्षक बैंक, जगेडा तथा घुम्ती शिक्षक -५ खेल शिक्षक १, सङ्गीत शिक्षक, १ योग शिक्षक १ स्काउट प्रशिक्षक १	०	४०,६५,५३४	४०,६५,५३४	४४,७२,८७०	४४,७२,८७०	४९१९२९५	२,१९९६१०३	४,८८,३१,३४८
६३	सरसफाइ कर्मचारी (शौचालय)	०	७५०,०००	७५०,०००	८५०,०००	८५,०००	९३५,०००	४१,३५,०००	९०,९७,०००

कसं	सूचक	आधार वर्ष २०८०/२०८१	२०८१/२०८२	०८२ /२०८३	०८३ /२०८४	०८४ /२०८५	०८५ /२०८६	जम्मा ५ वर्ष	जम्मा १० वर्ष
६४	सवै विद्यालयलाई सिं.सि.क्यामेरा जडान कार्य	०	१०,०००००	१०,०००००	१२,००,०००	८,००००	०	४०,००,०००	८०,००,०००
६५	सार्वजनिक पुस्तकालय स्थापना र संवर्धन	०	५,००,०००	५,००,०००	८,००,०००	८,०००००	१०,००,०००	३६,००,०००	५४,००,०००
६६	कलेज पूर्वाधार निर्माण तथा उच्च शिक्षा व्यवस्थापन	१,००,०००	५००,०००	५,००,०००	१०,०००००	१०,००,०००	१२,००,०००	४२,००,०००	९३,२४,०००
६७	कलेजमा छोरीबुहारी शिक्षा कार्यक्रम	०	५,००,०००	५,००,०००	६,००,०००	६,००,०००	७,००,०००	२९,००,०००	६४,३८,०००
६८	रतुवामाईभित्रीका विद्यालयमा कक्षा ११ मा अध्ययन गर्ने विद्यार्थी छात्रवृत्ति कार्यक्रम	०	२५,००,०००	२५,००,०००	२७००,०००	२७,०००००	२९,०००००	१३३,००,०००	२,९९,७६,०००
६९	अल्पसङ्ख्यक, पिछडिएका र अति सीमान्तकृत जातजातिका विद्यार्थीलाई पूर्ण छात्रवृत्ति	०	१०,००,०००	१०,००,०००	११,००,०००	११,००,०००	१२,००,०००	५४,०००००	१,१८,००,०००

कसं	सूचक	आधार वर्ष २०८०/२०८१	२०८१/२०८२	०८२ /२०८३	०८३ /२०८४	०८४ /२०८५	०८५ /२०८६	जम्मा ५ वर्ष	जम्मा १० वर्ष
७०	विद्यालय घुम्ती बस सेवा	०	३५,००,०००	७०,०००००	४०,००,०००	४०,००,०००	१०,००,०००	१,९५,०००००	४,२९,०००००
७१	शैक्षिक मेला, प्रदर्शनी	०	२,००,०००	३,०००००	३,००,०००	४,००,०००	४,००,०००	१६,०००००	३५,२०,०००
७२	नगर वृहत् शैक्षिक सम्मेलन	०	०	४,००,०००	०	०	५,००,०००	९,००,०००	१६,००,०००
७३	हरेक वर्ष फरकफरक विधामा रतुवामाई ट्यालेन्ट कार्यक्रम	०	३,००,०००	३,००,०००	४,००,०००	४५०,०००	५,००,०००	१९,५०,०००	४२,७५,०००
७४	नगर खेलकुद	०	७,००,०००	८,००,०००	८,००,०००	९,००,०००	९,००,०००	४१,००,०००	९७,००,०००
७५	मनोपरामर्श	०	५,९१,९५७	६,८०,७५०	६,८०,७५०	७,७५,४६३	७,७५,४६३	३५०४,३८३	९१,११,३९५
७६	विद्यालय विद्युत महसुल भुक्तानी	०	१८,००,०००	१८,००,०००	२०,००,०००	२०,००,०००	२२,००,०००	९८,००,०००	२,१५,६०,०००
७७	वि.व्य. स. र शिअ संघका सदस्यहरुलाई अभिमुखीकरण तालिम	०	२,००,०००	२,००,०००	२,५०,०००	२,५०,०००	३,००,०००	१२,०००००	२६,४०,०००
७८	संस्थागत विद्यालयको स्तरीकरण र वर्गीकरण	०	१,००,०००	१,००,०००	१,५०,०००	१,५०,०००	१,५०,०००	६५०,०००	
७९	संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको क्षमता वृद्धि तालिम	०	१,००,०००		१५०,०००		२,००,०००	४५०,०००	१०,००,०००
८०	रतुवामाई शैक्षिक भलकको प्रकाशन	०	०	३,००,०००	०	३,००,०००	०	६,००,०००	१८,००,०००

कसं	सूचक	आधार वर्ष २०८०/२०८१	२०८१/२०८२	०८२ /२०८३	०८३ /२०८४	०८४ /२०८५	०८५ /२०८६	जम्मा ५ वर्ष	जम्मा १० वर्ष
८१	कालोपत्रे सडकमा जोडिएका विद्यालयको अगाडि जेब्राक्स र साइन बोर्ड निर्माण	०	१,५०,०००	१,००,०००	०	१,५०,०००	१,५०,०००	५,५०,०००	१२,५०,०००
८२	अभिभावक शिक्षा कार्यक्रम	०	५,००,०००	६,००,०००	६,००,०००	७,००,००	७,००,०००	३१,००,०००	६७,०००००
८३	विद्यालय र क्याम्पसलाई जर्नल प्रकाशनमा सहयोग	०	३,००,०००	४,००,०००	४,००,०००	५,००,००	५,००,०००	२१,००,०००	४६,५०,०००

परिच्छेद : ८

अनुगमन तथा मूल्याङ्कन (Monitoring and Evaluation)

योजनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन (Plan Monitoring and Evaluation)

शैक्षिक कार्यक्रममा स्रोत साधनको विनियोजन र वितरण के कसरी भइरहेको छ, लगानीको प्रवाह समुचित ढङ्गले भएको छ वा छैन, कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रक्रियामा त्रुटि छन् वा छैनन्, शैक्षिक क्रियाकलाप निर्धारित कार्य तालिकाअनुसार समयमै कार्यान्वयन भई लक्षित प्रतिफल प्राप्तितर्फ उन्मुख भएका छन् वा छैन भन्ने कुरा निश्चित गर्न व्यवस्थापनबाट कार्यक्रम कार्यान्वयनको लक्ष्य र प्रगति बारेमा नियमित वा आवधिक रूपमा निगरानी, निरीक्षण, पुनर्निरीक्षण, पर्यवेक्षण एवम् जाँचबुझ गर्ने गराउने कार्य अनुगमन हो। यसले कार्यक्रमको प्रगति र वर्तमान स्थितिको बारेमा जानकारी गराउँछ।

शैक्षिक कार्यक्रमको सान्दर्भिकता, उपयुक्तता, दक्षता र प्रभावकारिताको सन्दर्भमा सुव्यवस्थित एवम् उद्देश्यपूर्ण ढङ्गले जाँचबुझ तथा लेखाजोखा गर्ने कार्य मूल्याङ्कन हो। मूल्याङ्कन प्रतिफल र प्रभावसँग बढी केन्द्रित हुन्छ। अनुगमन सामान्यतया कार्यक्रम कार्यान्वयनको चरणमा मात्र गरिन्छ भने मूल्याङ्कन कार्यक्रम सञ्चालनका चरणका साथै कार्यक्रम सम्पन्न भए पश्चात् पनि गरिन्छ। अनुगमन र मूल्याङ्कनले शैक्षिक कार्यक्रममा भएको लगानीलाई पारदर्शी, नतिजामुखी, जवाफदेही र उत्तरदायीपूर्ण बनाउन सहयोग गर्छन्। नेपाल सरकारले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय तहमा व्यक्त गरेका विभिन्न प्रतिबद्धता अनुरूप स्थानीय तहले शिक्षा योजनाको अनुगमन गर्दा कम्तिमा पनि निम्नपक्षको अनुगमन गर्नुपर्छ। अनिवार्य तथा निशुल्क: शिक्षा ऐनको कार्यान्वयनको प्रगति, दिगो विकास लक्ष्य सन् २०३० को प्रगति तथा विद्यालय शिक्षाक्षेत्र योजनाका प्रमुख कार्यसम्पादन सूचकको प्रगति हेर्नुपर्छ। पछिल्लो समयमा दिगो विकासको शिक्षा सम्बन्धि लक्ष्य नं.४ कार्यान्वयनका लागि तयार गरिएको कार्यढाँचा, विद्यालयक्षेत्र विकास योजना, चालू आवधिक योजना, नेपाल सरकारको नीति, कार्यक्रम तथा बजेटका लक्ष्य मापनका लागि विकास गरिएका सूचकका आधारमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरिदै आइएको अवस्था छ। वार्षिक कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि मन्त्रालयद्वारा तयार गरिएको कार्यक्रम कार्यान्वयन पुस्तिकामा वार्षिक कार्यक्रमको अनुगमन सम्बन्धी प्रबन्ध गरिएको छ।

विद्यालय, विद्यार्थी, शिक्षक, कक्षाकोठा तथा पूर्वाधार सम्बन्धी मुख्य सूचना प्राप्तिका आधारको रूपमा

शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (EMIS) लाई लिइन्छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ अनुसार नगर उपप्रमुखको अध्यक्षतामा नगरपालिकाको समग्र क्षेत्रको अनुगमन गर्नका लागि अनुगमन समितिको व्यवस्था गरिएको छ । सामाजिक विकास समिति, नगर कार्यपालिका र नगर शिक्षा समितिले समेत विद्यालयको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरिरहेको अवस्था छ । प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, उपसचिव, शाखाअधिकृत आदिबाट समेत पटकपटक विद्यालयमा आधारित नतिजामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने कार्यलाई नियमित गरिन्छ । नगरपालिकाले पेडागोजीकल सुपरभाइजर र विषयगत विज्ञहरूको समूह निर्माण गरी विद्यालय अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण र शिक्षक सहायता प्रणालीको प्रबन्ध गर्ने सम्बन्धमा योजनाले कार्यक्रम अगाडि बढाउने अपेक्षा गरिएको छ ।

अनुगमन तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धी नगरपालिकाको जिम्मेवारी

१. भौतिक संरचना, शिक्षकको पर्याप्तता र योग्यता, समुदायको सहभागिता, प्रविधिमैत्री वातावरण निर्माण, शिक्षक-विद्यार्थीमैत्री शैक्षिक वातावरण, पाठ्यपुस्तक वितरण लगायत विभिन्न कार्यक्रमको अनुगमन ।
२. शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप, विद्यार्थी मूल्याङ्कन, नेतृत्व र व्यवस्थापन, सह तथा अतिरिक्त क्रियाकलाप, नियमितता, पाठ्यक्रम कार्यान्वयन, शिक्षक तालिम, अनौपचारिक कक्षा, खुला तथा वैकल्पिक कक्षा, विद्यालय समायोजन, शिक्षक दरबन्दी मिलान लगायत कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रक्रियाको अनुगमन ।
३. शिक्षक-विद्यार्थी नियमितता प्रतिशत, सिकाइमा प्रविधिको प्रयोग, भर्नादर, टिकाउ दर, कक्षा दोहोर्‍याउने दर, तालिम प्राप्त शिक्षक प्रतिशत, प्रविधियुक्त विद्यालय सङ्ख्या, प्राविधिक शिक्षामा पहुँच लगायत कार्यक्रमको परिणामको अनुगमन ।
४. विद्यालय अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण र शिक्षक सहायता प्रणालीको प्रबन्ध ।
५. शिक्षा योजनाको कार्यान्वयन मूल्याङ्कन ।

अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको वर्तमान अवस्था

अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई योजनाको अभिन्न अङ्गको रूपमा लिँदै हाल विद्यमान अवस्थामा रहेको नगर शिक्षा संयन्त्रलाई आवश्यकतानुसार चुस्तदुरूस्त बनाउँदै आवश्यक भौतिक तथा मानवीय व्यवस्थापनमा जोड दिँदै नगर प्रमुखको अध्यक्षतामा रहेको नगर शिक्षा समितिबाट आवश्यक रूपमा बैठक बसी कार्य प्रगति समीक्षा हुने गर्दछ । यसरी नगरपालिका शिक्षा शाखाबाट पनि शैक्षिक गतिविधि

तथा नगर भित्र रहेका सामुदायिक र निजी संस्थागत विद्यालयहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन भइरहेको छ । अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐन २०७५, दिगो विकास लक्ष्य २०३०, शिक्षाक्षेत्र योजना, चालु सोंह्रौ योजना, नेपाल सरकारको नीति तथा कार्यक्रमलाई आधार लिई सोको विवरण आवश्यकताका आधारमा शिक्षाविकास तथा समन्वय इकाई, शिक्षा विकास निर्देशनालय, सामाजिक विकास मन्त्रालय, शिक्षा तथा मानव स्रोतकेन्द्र तथा शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयमा पुर्‍याउने प्रबन्ध गरिएको छ । शैक्षिक व्यस्थापन सूचना प्रणालीमार्फत् विद्यालय, विद्यार्थी, शिक्षक, कक्षाकोठा तथा अन्य पूर्वाधार सम्बन्धि सूचना लिई विद्यार्थीहरूको शैक्षिक उपलब्धिहरू, शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूको विवरणको अनुगमन कार्य प्रारम्भ भएको छ ।

रतुवामाई नगरपालिकामा अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको क्षेत्रमा भइरहेका गतिविधिहरू

नगर प्रमुखको संयोजकत्वमा रहेको रतुवामाई नगर शिक्षा समितिबाट आवधिक रूपमा शैक्षिक गतिविधि तथा परीक्षा सञ्चालनको अवस्था अनुगमन हुँदै आएको छ । यसै गरी नगर शिक्षा समितिको सिफारिसमा शैक्षिक सत्र, २०८१ मा शिक्षा अधिकृतको संयोजकत्वमा ८ सदस्यीय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति गठन भएको र सो समितिले २०८१ असारमा सामुदायिक विद्यालयहरूको र २०८१ भाद्रमा संस्थागत विद्यालयहरूको प्रतिवेदन पेश गरेको छ । सो समितिले नगरपालिकाभित्र सञ्चालित सबै सामुदायिक, संस्थागत र धार्मिक विद्यालयहरू समेत गरी जम्मा ७४ वटा विद्यालयहरूको अनुगमन गरेको उल्लेख गरिएको छ ।

अनुगमन समितिले गरेको अनुगमनका प्रमुख क्षेत्रहरू :

- विद्यालयको भौतिक अवस्था
- नमूना परीक्षा (कक्षा १-३) सञ्चालन
- विद्यार्थी, शिक्षक सङ्ख्या र अनुपात
- वातावरण तथा सरसफाईको अवस्था

अनुगमन समितिले गरेका अनुगमनका प्राप्त निष्कर्ष तथा सुझावहरूको सारसंक्षेप :

- केही विद्यालयहरूको कम्पाउण्डवालहरू अपूर्ण रहेको र सो को निर्माण कार्य अविलम्ब सुरु गर्नु पर्ने ।

- अधिकांश विद्यालयहरूमा शौचालयहरूको निर्माण र स्तर उन्नति गर्नुपर्ने ।
- धेरै विद्यालयहरूको टिनको छाना परिवर्तन गर्नुपर्ने ।
- धेरै विद्यालयहरूको शैक्षिक अवस्था सामान्य रहेको तर केही विद्यालयहरूको शैक्षिक अवस्था नाजुक भएको र सुधारको लागि सुझाव दिइएको ।
- हाल केही विद्यालयहरूमा आधारभूत तह (कक्षा १-५) दरबन्दीमा नगरपालिकाको अनुदानमा शिक्षक व्यवस्थापन गरिएको भएता पनि यथेष्ट नभएको र माथिल्लो तहमा अध्यापन गराउने गणित, विज्ञान जस्ता विषयहरूको विषय शिक्षकको पनि व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- मन्टेश्वरी विद्यालय सञ्चालनका लागि मान्यता पाएका केही संस्थागत विद्यालयहरूले आधारभूत तह (कक्षा ८) सम्म कक्षा सञ्चालन गरिरहेको पाइएको । यस्ता विद्यालयहरूलाई नियमन गराउने सुझाव दिइएको ।
- केही विद्यालयहरूमा विद्यार्थी सङ्ख्या अत्यन्त न्यून भएको हुँदा १० जनाभन्दा कम विद्यार्थी भएका विद्यालयहरूलाई मर्ज गर्नुपर्ने अवस्था देखिएको र मर्ज गर्दा कक्षा मर्ज गर्न सुझाव दिइएको ।
- अधिकांश विद्यालयहरूमा फूलबारी र बगैँचाको व्यवस्था नभएको । सम्बन्धित विद्यालय तथा नगरपालिकाको सहकार्यमा हरित विद्यालय निर्माण गर्नुपर्ने ।

चुनौतीहरू :

- शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि राष्ट्रिय मापदण्डको विकास, स्थानीय एवम् राष्ट्रिय रूपमा उपयोगी मापनयोग्य सूचकको निर्धारण, मापनयोग्य सूचकको निर्माण तथा सूचकसँग परिचित सिप र दक्षता भएका अनुगमनकर्ता तथा दक्ष अनुगमन तथा मूल्याङ्कन जनशक्ति विकास गर्नु,
- अनुगमन मागमा आधारित बनाउनु, अनुगमनलाई नियमित र एकरूपता कायम गर्नु, अनुगमन कार्यमा दोहोरोपना हटाउनु, अनुगमनलाई योजनाबद्ध गर्नु, पर्याप्त साधनस्रोतको प्रबन्ध गर्नु,
- अनुगमनको प्रतिवेदन व्यवस्थित गर्नु र अनुगमन तथा मूल्याङ्कनबाट प्राप्त पृष्ठपोषणको उपयोग गर्ने पद्धति विकास,

- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा सहकार्य र समन्वय गरी एकीकृत प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गर्नु,
- सहभागितात्मक सामूहिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सुनिश्चित गर्नु, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा सूचना तथा प्रविधिलाई व्यापकता दिनु,
- शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि स्थानीय तथा वडा स्तरमा उपयोगी हुने मापनयोग्य सूचकहरूको निर्धारण, निर्माण तथा सोसँग सम्बन्धित दक्षता र सिप भएका जनशक्ति तयार गर्नु,
- अनुगमन कार्यलाई नियमित बनाउनु, एकरूपता दिनु र पर्याप्त स्रोत साधनको प्रबन्ध गर्नु,
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनबाट प्राप्त जानकारीहरूको प्रतिवेदन तयार गरी पृष्ठपोषण प्रदान गर्न आवश्यक जनशक्तिको अभाव,
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि सूचना तथा प्रविधिको उपयोगमा व्यापकता दिनु,
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई नियमित, निष्पक्ष, भरपर्दो र विश्वसनीय बनाउनु ।

अवसरहरू :

- नगरपालिका प्रमुखको संयोजकत्वमा रहेको नगर शिक्षा समितिमा विशेष अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यदल गठन गरी नियमित रूपमा अनुगमन गर्न सकिने,
- पालिकाभित्र रहेका विद्यालयका प्र.अ. हरूको समूह, विज्ञ समूह, रोस्टर समूह गठन गरी विद्यालय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न सकिने,
- पालिकाभित्र रहेका विद्यालयहरूबाट योग्य, दक्ष, विज्ञ शिक्षकहरूको सहयोगमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सकिने,
- जनप्रतिनिधिहरूलाई शिक्षा र शैक्षिक क्रियाकलापहरूमा सक्रिय रूपमा सहभागी र उत्तरदायी बनाउन सकिने,
- विद्यालयको सेवाक्षेत्र भित्रका टोल विकास समितिहरूलाई अनुगमन संयन्त्रको विकास गरी विद्यालयको नियमित भ्रमण र अनुगमनका लागि अनुरोध गर्न सकिने,
- नियमित रूपमा जनप्रतिनिधिहरू तथा शिक्षा शाखाबाट संयुक्त रूपमा अनुगमन गर्न सकिने र त्यसको प्रतिवेदन पालिकामा बुझाउने,

- विद्यालयमा विषयगत विज्ञ समूह गठन गरी शिक्षकहरूको दैनिक शिक्षण क्रियाकलाप एवम् कक्षाकोठा अनुगमन गर्ने तथा प्रतिवेदन तयार गर्ने ।

लक्ष्य :

शैक्षिक योजना तथा कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरी गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने ।

२. उद्देश्य

१. अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि समन्वयात्मक तथा एकीकृत प्रणाली विकास गर्ने,
२. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई नतिजामा आधारित बनाउने,
३. योजना कार्यान्वयनका चरणमा आउँदा समस्या तथा चुनौतीलाई सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्ने,
४. शिक्षाको वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तयारी र कार्यान्वयन गर्ने,
५. नियमित रूपमा कार्यक्रम कार्यान्वयनका नतिजाहरूको विवरण तयार गर्ने, समीक्षा गर्ने, र सुधार गर्ने,
६. शिक्षण सिकाइमा आवश्यक सहयोग तथा अनुभव आदानप्रदानका लागि स्थानीय स्तरमा शिक्षक तथा विज्ञ समूह सम्मिलित शिक्षक सहायता प्रणाली विकास तथा सञ्चालन गर्ने,
७. विद्यालय तथा सामुदायिक अध्ययन केन्द्रहरूले योजना बनाई शैक्षिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
८. नतिजामा आधारित प्रभावकारी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली विकास गर्ने,
९. योजना कार्यान्वयनका चरणमा आएका समस्या तथा चुनौतीहरूलाई समयमै सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्ने ।

८.३ रणनीतिहरू

- एकीकृत शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन मार्गदर्शन निर्माण र उपयोग गर्ने,
- अनुगमन, मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन कार्यलाई छिटो, छरितो, व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन प्रविधिको प्रयोग गर्ने,
- शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई थप सुदृढ गर्ने,

- राष्ट्रिय सूचकका अतिरिक्त आवश्यकतानुसार स्थानीय सूचकहरूलाई समेत सूचना प्रणालीमा आवद्ध गर्ने,
- प्रमाणमा आधारित अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गर्ने,
- कुल बजेटको निश्चित हिस्सा अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा छुट्याई नतिजामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली अवलम्बन गर्ने,
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनबाट प्राप्त पृष्ठपोषणलाई उपयोग गर्ने,
- सहभागितामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई कार्यान्वयन गर्ने,
- कक्षाकोठाको सिकाइको अनुगमन, सुपरीवेक्षण गरी मूल्याङ्कनलाई प्रभावकारी बनाउन कार्यस्थलमा आधारित अनुगमन, मूल्याङ्कन, सुपरीवेक्षण एवम् प्रतिवेदन प्रणालीको प्रबन्ध गर्ने,
- पुरस्कार र दण्ड प्रणालीको विकास गर्ने,
- योजना अन्तर्गत सञ्चालित कार्यक्रम तथा परियोजना वा क्रियाकलापको नियमित आवधिक, मध्यावधिक तथा अन्तिम मूल्याङ्कन प्रणाली विकास गर्ने,
- अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा कार्यान्वयनको अवस्थाको प्रतिवेदन तयार गरी स्थानीय तहमा पेस गर्ने ।

८.४ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धि

प्रभावकारी अनुगमनको माध्यमबाट योजना कार्यान्वयनका चरणमा आएका समस्या तथा चुनौतीहरूलाई समयमै सम्बोधन भई अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने र योजनाको मूल्याङ्कनमा आधारित भई आवश्यकतामा आधारित योजना निर्माणका लागि पृष्ठपोषण प्राप्त हुने ।

प्रमुख नतिजा :

- नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणाली स्थापित हुने,
- अनुगमनका आधारमा नतिजा सुधार हुने,
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि संस्थागत संरचना तथा क्षमता विकास हुने,

- विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षणका नतिजाका आधारमा सुधार गर्ने परिपाटी स्थापित हुने,
- विभिन्न कार्यक्रमहरूको उपलब्धि तथा प्रभावको आवधिक मूल्याङ्कन हुने,
- विद्यालय शिक्षा सम्बन्धी कानून तर्जुमा गर्न सहयोगी हुने ।

[illegible]

	तथा कक्षाकोठा अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण									सहजीकरण गर्ने
११	सिकाइमा आधारित मूल्याङ्कनका लागि शिक्षण		निरन्त र	निरन्त र	निर न्तर	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	शिक्षकबाट
१२	सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको कार्यसम्पादन परीक्षण गर्ने	सङ्ख्या	२					सबै	सबै	नगरपालिका ले
१३	प्रमाणमा आधारित मूल्याङ्कनका लागि अभिलेखीकरण	विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन् तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	नगरपालिका ले
१४	स्थानीय तहद्वारा कक्षा अनुगमन	विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन् तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	

नगरको शैक्षिक विकासका लागि तय गरिएको यो रतुवामाई नगरपालिकाको शिक्षा
योजनालाई कार्यान्वयन गर्न सरोकारवाला सबै पक्षको साथ, सहयोगको अपेक्षासहित ।
- रतुवामाई नगरपालिका, मोरङ ।

॥ धन्यवाद ॥